

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

ALEKSANDRA BATUCHINA

VAIKŲ MIGRAVIMO FENOMENOLOGINIS TYRIMAS

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, edukologija (07S)

Klaipėda, 2015

Disertacija rengta 2010-2015 metais Klaipėdos universitete.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Liudmila Rupšienė (Klaipėdos universitetas, socialiniai mokslai, edukologija – 07 S)

TURINYS

IVADAS	5
VAIKŲ MIGRAVIMO DISKURSAS	16
Sąvokinis aspektas	16
Istorinis aspektas	19
Dabarties aspektas	22
Politinis-teisinis aspektas	27
Ekonominis aspektas.....	30
Psichologinis aspektas.....	33
Šeimos aspektas	36
Mokyklos aspektas	43
Fenomenologinis aspektas	47
G. W. Hegel	47
E. Husserl.....	49
M. Heidegger	51
A. Schutz.....	53
O. F. Bollnow	55
E. Levinas	56
J. P. Sartre	58
M. Merleau-Ponty.....	59
B. Levering	60
D. Dachyshyn.....	62
A. Kirova	63
A. Winning	64
S. Baldursson	65
K. Lee	66
C. Norris	67
J. Nungu.....	68
Z. Wu	68
TYRIMO METODOLOGIJA	70
Tyrimo strategijos pasirinkimo pagrindumas	70
Fenomenologinio tyrimo ypatumai (M. Van Maneno variantas)...73	
Fenomenologinis interviu kaip pagrindinis duomenų rinkimo metodas	77

Papildomų duomenų rinkimas.....	82
Etinis tyrimo aspektas	86
Fenomenologinė analizė. Filosofinis metodas	87
Fenomenologinė analizė. Filologinis metodas	92
Tyrimo patikimumas ir validumas	95
TYRIMO REZULTATAI	98
Vaikų migravimo savitumas laiko požiūriu	98
Pradžios momentas	98
Ribos tarp praeities ir ateities brėžimas	100
Pabaigos neapibrėžtumas.....	102
Vaikų migravimo savitumas santykių požiūriu.....	106
Išsiskyrimas su pasiliekančiaisiais gimtojoje šalyje	106
Vienišumo išgyvenimas	109
Svetimo jausena	113
Užsidarymas savyje	116
Savųjų atradimas.....	119
Vaikų migravimo savitumas kūno požiūriu	124
Baimės jausmas.....	124
Nenormalumo išgyvenimas	127
„Ėjimas“ į kalbą.....	130
Vaikų migravimo savitumas erdvės požiūriu.....	135
Svetimo pasaulio įsivaizdavimas	135
Namų ir svetimo pasaulių susidūrimas	138
Patekimas į svetimą pasaulį	140
Senojo pasaulio nutolimas	143
Svetimo pasaulio tapimas namų pasauliu	146
LITERATŪRA	148
PRIEDAI	171

IVADAS

Migracijos procesas puikiai žinomas nuo senų laikų. Žmonės migruodavo visais laikais, ieškodami geresnių gyvenimo sąlygų ir / ar pragyvenimo šaltinio.

Migracija ypač suaktyvėjo XV–XVI amžiais (Castles, Miller, Ammendola, 2013). Kariniai konfliktai, socialiniai, klimato ir ekonominiai pokyčiai (Castles, 2000) paspartino migracijos srautus ir XX–XXI a. nusistovėjo pagrindinės migracijos kryptys bei trajektorijos (Castles, 2000): iš Pietų į Šiaurę, tai yra iš besivystančio pasaulio į išsivysčiusias šalis, ir iš Rytų į Vakarus, t. y. iš žemesnio pragyvenimo lygio šalių į Europos Sąjungą bei Centrinę Ameriką. Dažniausios išvykimo priežastys, akcentuojamos mokslinėje literatūroje, susijusios su ekonomine nauda – darbas ir aukštesnis gyvenimo lygis (Castles, Miller, Ammendola, 2013). Nustatyta, kad 2013 metais pasaulyje daugiau nei 233 milijonai žmonių gyveno ne gimtojoje šalyje (Global Migration Trends Infographic, 2014) ir šis skaičius tendencingai auga (Population Reference Bureau, 2014). Nors pagrindiniuose žmogaus teisių dokumentuose nurodyta, kad laisvai judėti tiek savo šalyje, tiek ir išvykti į kitą šalį yra neatimama žmogaus teisė (Europos žmogaus teisių konvencija, 1963), realiai žmogaus judėjimą riboja kiekvienos šalies politiniai ir teisiniai aspektai, migracijos pasekmės nacionaliniu ir tarptautiniu mastu. Pastarosios vertinamos labai nevienareikšmiškai. Viena vertus, migracija gali užpildyti darbo jėgos, kvalifikuotų specialistų trūkumą, pagerinti demografinę situaciją, padidinti vartojimą, gamybą (Castles, de Haas, Miller, 2014). Kita vertus, migracija lemia darbo jėgos trūkumą, protų nutekėjimą, investicijų mažėjimą ir kt. (Brettell, Hollifield, 2014). Asmeniniu lygmeniu migracijos padariniai taip pat gali būti dvejopi: finansinės galimybės lemia ne tik teigiamas, bet dažnai ir neigiamas pasekmes tiek migruojančiajam, tiek ir jo šeimos nariams (Suarez, Orosco ir kt. 2008). Pripažįstama, kad migracija nemažai prisideda prie šeimos instituto transformacijos, net jos irimo: pasikeitę vaikų ir tėvų santykiai (Ryan ir kt., 2013), šeimos funkcijos ir vaidmenys gali

išderinti psichologinį stabilumą, tarpusavio santykius ir neigiamai paveikti kiekvieno šeimos nario gerovę (Minello, de Valk, 2012).

Lietuvoje migracija suaktyvėjo XIV a. (Vaitekūnas, 2006). Kito jos mastai ir kryptys, dažniausios to priežastys buvo ekonominės gerovės ir geresnių gyvenimo sąlygų paieška (Vaitekūnas, 2006). XXI a. šaliai įstojus į Europos Sąjungą suaktyvėjo darbo migracija, kai migruojama turint tikslą dirbti kitoje šalyje, dėl to nuo 2004 m. iki dabar iš šalies emigravo beveik pusė milijono gyventojų (Europos migracijos tinklas, 2015). Tokie grėsmingi emigracijos mastai tampa rimta šalies problema: prarandamas šalies ekonominis potencialas (Leončikas, Žibas, 2010), nuteka protai (Sipavičienė, Gaidys, Dobrynina, 2009; Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007), transformuojasi šeimos (Juozeliūnienė, Kanapienienė, Kazlauskaitė, 2008; Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007; Malinauskas, 2007), mažėja bendras gyventojų skaičius, senėja visuomenė (Sipavičienė ir kt., 2009). Viena labiausiai pastaraisiais metais diskutuojamų darbo emigracijos į užsienį pasekmių šeimai – šeimos santykių transformacija, tai yra padariniai emigruojantiems asmenims ir jų vaikams (Juozeliūnienė, Kanapienienė, Kazlauskaitė, 2008; Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007; Malinauskas, 2007). Pabrėžiama, kad daugėja socialinių našlaičių – vaikų, kurių abu tėvai išvyksta į užsienį uždarbiauti (Liobikienė, 2009), šeimos konfliktų, psichologinių vaikų ir suaugusiųjų problemų (Kaniušonytė, Truskauskaitė, Gervinskaitė, 2012). Tačiau, kaip rodo statistika, pastaraisiais metais vis daugiau šeimų ryžtasi palikti Lietuvą kartu su savo vaikais (Lietuvos statistikos departamentas, 2015), taip sukeldami naujų iššūkių ir prisitaikymo problemų vaikams naujoje šalyje.

Kalbėti apie vaikų migraciją sudėtingiau. Nelengva apibrėžti net pačią vaikų migraciją. Vaikų migracijos tyrimų tinklalapyje (angl. *Child Migration Research Network*, žr. internetinę prieigą) nurodyta, kad vaikas laikomas migrantu, kai migruoja individualiai, be tėvų ir organizacijų pagalbos. Daugelyje pasaulio valstybių su tėvais migruojantys vaikai nevadinami migrantais, nes traktuojami kaip „paskui sekantys“, nuo kurių valios nepriklauso priimtas sprendimas išvykti (Child Migration Research Network, žr. internetinę prieigą).

Egzistuoja ir kitoks požiūris, kai kurių didžiųjų šalių, turinčių senas migracijos tradicijas (kaip Australija, Kanada), įtvirtintas šalies teisinėje bazėje. Laikantis šio požiūrio, vaiku migrantu laikomas bet kuris vaikas, kuris paliko gimtąją šalį ir išvyko gyventi į užsienį.

Istorinių duomenų apie vaikų migraciją yra nedaug. Žinoma, kad intensyvi priverstinė vaikų migracija vyko XVII–XX a., kai Didžioji Britanija ir kitos šalys daugiau kaip 130 000 vaikų kaip pigią darbo jėgą išsiuntė į kitas, tuo metu ekonomiškai augančias valstybes (Child Migration Trust, žr. internetinę prieigą). Tikslios statistikos apie savanorišką ir legalią vaikų migraciją aptikti nepavyko. Mūsų laikais priverstinės ir nelegalios migracijos pasireiškimų mažiau, tačiau dėl karinių ir politinių konfliktų vaikų migracija vis dar lieka opi problema (Child Migration Trust, žr. internetinę prieigą). Konstatuojama, kad tik per 2013 metus į JAV atvyko iki 10 tūkstančių nepilnamečių (Chishti, Hipsman, 2014), tuo tarpu dar dešimtys tūkstančių nelegalių migrantų vaikų iš Afrikos kasmet atvyksta į Europą (Amnesty International, žr. internetinę prieigą). Žinoma atvejų, kai nelegaliems migrantams jau atvykus į šalį gimsta vaikai, kurie taip pat laikomi vaikais migrantais (PICUM, 2013). Tuo tarpu savanoriškai ir legaliai vaikai migrantai gyvenamąją vietą keičia dažniausiai kartu su tėvais. Tokią statistiką rodo kiekvienos šalies atvykusiųjų ir išvykusiųjų skaičius. Pavyzdžiui, 2000-aisiais į Didžiąją Britaniją atvyksta apie 20, į Vokietiją – 70, į Prancūziją – 60 tūkstančių vaikų.

Statistiškai įvertinti Lietuvos vaikų migracijos mastą, tai yra kiek tiksliai nuo migracijos pradžios iki mūsų dienų išvyko vaikų, neįmanoma, kaip ir negalima tiksliai nustatyti išvykusių suaugusiųjų skaičiaus. Yra žinoma, kad nuo 2001 metų kasmet iš Lietuvos išvyksta apie 6000 vaikų nuo 0 iki 19 metų (2005 m. – 17 190 vaikų, 2010 m. – 13 392 vaikai, 2014 m. – daugiau nei 7000 vaikų) (Lietuvos statistikos departamentas, žr. internetinę prieigą). Tuo tarpu imigrantų ir reemigruojančių vaikų skaičius Lietuvoje 3 kartus mažesnis nei emigrantų (Lietuvos statistikos departamentas, žr. internetinę prieigą). Žinoma, kad dažniausiai vaikai išvyksta kartu su tėvais arba vienu iš tėvų, ar kitais šeimos nariais.

Moksliniame diskurse migracija aktyviai nagrinėjama. Spartesni migracijos procesai prasidėjo jau XV a., tik E. G. Raveinsheino suformuluotos teorijos (XIX a. pabaiga) davė pagrindą tirti migraciją mokslškai. Mokslinių tyrimų gausa, S. Castleso (2000) teigimu, pastebima po Antrojo pasaulinio karo ir XX a. antrojoje pusėje, kai intensyvėjančią suaugusiųjų darbo migraciją lydėjo atsiskyrusių šeimų susijungimas.

Šeimos ir vaikų migracijos aspektas mokslinėje literatūroje ypač išpopuliarėjo pastarąjį dešimtmetį. Migracijos poveikį šeimai ir vaikui nagrinėjo tokie žymūs migracijos ekspertai (sociologai, ekonomistai ir kitų sričių mokslininkai) kaip D. Massey'us, J. Tayloris (2004), S. Castlesas, M. Milleris (2013), S. Sassen (2006). Apie migracijos feminizaciją ir vaidmenų priimant sprendimą migruoti pasikeitimą rašė A. Favellis (2008), C. Laoire, F. Carpena-Mendesas, N. Tyrrellis, A. Whitas (2010). H. D. Hindmanas (2011), P. Manningas (2005) rašė apie vaikų įdarbinimą istorijos kontekste, geografijos ir etninių studijų kontekste apie tai rašė C. Laoire ir kiti (2010), T. Skeltonas (2009), T. Van Naerssenas, M. Van der Velde (2008). M. O. Ensoris, E. M. Gozdiakas (2013) rašė apie vaikų pažeidžiamumą migruojant, F. M. Antmanas (2012), R. S. Parreñas (2005) – apie transnacionalines šeimas ir jų poveikį paliktų vaikų gyvenimui. Vaikų migracijos įtaką sveikatai nagrinėjo Y. Gao, L. P. Li ir kt. (2010), M. H. Lee (2011), C. Zimmermanas, L. Kissas, M. Hossainas (2011).

Migracijos įtaką šeimai ir vaikui analizuoja ir edukologai. Tyrinėti šie aspektai: imigrantų vaikų akademiniai pasiekimai, emocinė branda ir elgesys, lyginant su vietos bendraamžiais (Todorova ir kt., 2008; Lahaie, Hayes, Piper, Heymann, 2009; Amuedo-Dorantes, Pozo, 2010), psichologinės (Bellmore, 2011) ir bendros sveikatos sutrikimai dėl migracijos (Schmeer, 2009; Meerza, 2010; Gibson, McKenzie, Stillman, 2011; Задорова, 2014), vaikų vaidmens pasikeitimas atliekant namų ruošos darbus (Chang, Dong, Macphail, 2011) ir kylančios bendravimo problemos (Minello, de Valk, 2012; Kim, Chen, Wang, Shen, Orozco-Lapray, 2013 ir kt.). Gausu tyrimų ir apie išvykusius kartu su savo tėvais vaikus. Ypač daug dėmesio skiriama prisitaikymo naujoje šalyje problemų analizei: tyrinėtas prisitaikymo ir

kalbos mokėjimo (Todorova ir kt., 2008; Sackey, 2009), naujos mokyklos aplinkos (Todorova ir kt., 2008; Lee, Koro-Ljungberg, 2007), ekonominių šeimos galimybių, tėvų pagalbos (Hagelskamp ir kt., 2010; Todorova ir kt. 2008; Burchinal, Roberts, Zeisel, Rowley, 2008) ir kitų veiksnių ryšys (Lee, Koro-Ljungberg, 2007). Šių problemų kyla dėl šeimos struktūros ir vaidmenų pokyčių (Kaniušonytė, Truskauskaitė, Gervinskaitė; 2012), tėvų santykių pasikeitimo (Whitehead, de Lima, Punch, 2012 ir kt.), su mokyklos keitimu susijusių iššūkių ir kitų problemų (Ryan, D'Angelo, Sales, Lopez Rodriguez, 2009; Rice ir kt., 2010; Teranishi, Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2011 ir kt.). Pastarasis – mokyklos keitimo aspektas tyrinėtas kaip iššūkis vaikams migrantams dėl: kalbos barjero (Suárez-Orozco, Carhill, 2008; Teranishi, Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2011 ir kt.), šalies švietimo sistemos ir mokyklos aplinkos specifikos (Ryan ir kt., 2009), klaidingos informacijos apie mokyklą (Ryan ir kt., 2009; Ryan, Sales, 2013), menko tėvų įsitraukimo į mokymosi procesą (Suárez-Orozco ir kt., 2010; Lahaie, 2008) ir kitų veiksnių. Europoje jau pradėti tyrinėti emigrantų vaikų pasiekimai mokykloje. PISA (angl. *Programme for International Student Assessment*) 2001 ir 2011 metų programos rezultatų duomenimis, Europos šalyse penkiolikmečių mokinių imigrantų mokymosi rezultatai nuo vietos šalies vaikų rezultatų skiriasi net penkis kartus – jų rezultatai atsilieka.

Lietuvoje vaikų migracijos problemą sociologijos, socialinio darbo, istorijos ir kitų mokslų kontekste tyrė: I. Juozeliūnienė, L. Kanapienienė, A. Kazlauskaitė (2008), I. Juozeliūnienė, D. Tureikytė, I. Žilinskienė, R. Butėnaitė, S. Novikas (2014), I. Šutinienė (2009), I. Juozeliūnienė (2013), A. Sipavičienė, V. Gaidys, M. Dobrynina (2009), A. Sipavičienė (2006), A. Maslauskaitė, V. Stankūnienė (2007), G. Malinauskas, M. Mozerytė (2011), G. Malinauskas (2007), E. Aleksandravičius, D. Kuzmickaitė (2008), M. Giedraitytė, R. Bieliauskaitė (2010), A. Matulionis (2010) ir kiti. Jų darbuose daugiausia akcentuojami paliktų vaikų (tėvams emigravus) emociniai išgyvenimai, vaikų liūdesys, pyktis, nerimas dėl ateities ir kitos problemos. Išleisti keli informaciniai leidiniai, kur suformuluotos rekomendacijos tėvams, emigruojantiems kartu ar

atskirai nuo vaikų, pavyzdžiui, Paramos vaikams centro patarimai tėvams „Vaikai ir emigracija“ (2013), Tarptautinės migracijos organizacijos leidinys „Vaikai ir emigracija“ (2008), kur pateikta informacija tėvams, ketinantiems išvykti iš Lietuvos ar į ją sugrįžti. Tačiau tokie leidiniai yra bendro pobūdžio, čia pateikti bendri patarimai tėvams, kuriais galėtų remtis iškilus sunkumams. Iš edukologijos pozicijos migracijos įtaką vaikams tyrė I. Leliūgienė, L. Rupšienė, L. Plavinskienė (2005), K. Kardelis, A. V. Matulionis, S. Šukys, L. Kardelienė (2010), T. Butvilas (2007, 2008), T. Butvilas, J. Terepaitė (2008), S. Montvilaitė, A. Mazolevskienė (2013). Apie lituanistinį vaikų ugdymą užsienio šalyse rašė I. Celešiūtė (2008), D. Kuzmickaitė (2008). J. Ruškus, D. Kuzmickaitė (2008) nagrinėjo į Lietuvą grįžusių šeimų vaikų ugdymo ypatumus.

Tačiau nepaisant migracijos tyrimų gausos, vaiko migracija tiek Lietuvoje, tiek užsienyje pedagoginiu aspektu mažai analizuota, o atliekamuose tyrimuose vyrauja pozityvistinis požiūris, padedantis nustatyti ryšius, juos paaiškinti, apibrėžti charakteristikas ar sukurti teorijas. Egzistuoja ir kitoks požiūris į pedagoginius tyrimus. Jį atskleidė M. Van Manenas (1990). Jis pažymi, kad kiekvienoje situacijoje, kurioje atsiduria vaikas ir suaugęs žmogus, slypi pedagoginė problema. Suaugęs žmogus yra atsakingas už šią situaciją, tai, kad ji susidarė, kaip vystosi, kokios pasekmės. Tokios probleminės situacijos tyrimas yra svarbus pedagogikos mokslui ir praktikai: tyrimo rezultatai leidžia tobulinti suaugusiųjų pedagogines kompetencijas, t. y. žinojimą, kaip taktiškai elgtis pedagoginėse situacijose (Van Manen, 1990). Todėl tėvams, mokytojams ir kitiems suaugusiesiems svarbu suprasti vaiko situaciją migruojant, kad jie galėtų taktiškai sąveikauti su vaiku migravimo situacijoje, t. y. paisant jo poreikių, suprantant jo išgyvenimus ir adekvačiai reaguojant siekiant vaiko, kaip asmenybės, tobulėjimo.

Taigi šiame disertacijos tyrime apsispręsta analizuoti vaikų migravimo problemą. Ji atskiriama nuo bendros migracijos problemos dėl vaiko išgyvenimų specifikos. *Migravimo* ir *migracijos* terminai turi daug bendro, bet ir skirtumų. *Migravimo* terminas sukurtas remiantis angliškojo gerundijaus (lot. *gerundium* – lotynų kalboje

veiksmazodžių sandaros veiksmazodinis daiktavardis) forma *migrating*, kuri rodo procesą. Pagal lietuvių kalbos žodžių darybos taisykles priesagos *-imas* vedinys žymi veiksmo pavadinimą (Vyriausioji Lietuvių kalbos komisija, 2015), vartojamas gryniems veiksmų pavadinimams sudaryti (Kalbos konsultacijų kompiuterinis bankas). *Migravimo* terminas yra išvestinis iš žodžio *migruoti* ir akcentuoja proceso tęstinumą, o *migracijos* terminas vartojamas apibūdinant reiškinį. Disertacijoje apsispręsta susitelkti ties vaikų išgyvenimais, kuriuos jie patiria įvairiose migravimo proceso situacijose. Todėl būtent *migravimo* terminas tiksliau nusako tiriamos problemos pobūdį. Tačiau suprantama, kad migravimas, kaip procesas, yra migracijos reiškinio dalis, todėl natūralu, kad siekiant suprasti vaiko migravimo išgyvenimus svarbu apžvelgti įvairius migracijos reiškinio aspektus (psichologinius, socialinius, istorinius ir kt.).

Disertacijoje analizuojama vaikų migravimo problema, apimanti tik tuos atvejus, kai vaikai migruoja legaliai kartu su tėvais. Tai motyvuojama tuo, kad nelegalus ir / ar priverstinis individualus vaiko migravimas nulemtas kitų aplinkybių ir sukelia vaikui visiškai kitus išgyvenimus. Tuo tarpu vaikui migruojant be tėvų, jis paliekamas savo paties atsakomybei, o tai dar labiau komplikuoja jo migracijos procesą, kai sunkiau įvertinamas ir suaugusiojo pedagoginis elgesys. Todėl minėtas migravimo formas geriau tirti atskirai.

Disertacinio darbo **tikslas** – atskleisti vaikų migravimo esmę (rus. *сущность*, angl. *essence*), savitumą laiko, santykių, kūno ir erdvės požiūriais.

Disertacijoje vaikų migravimas nagrinėjamas kaip fenomenas. Tokiems fenomenams tirti socialinių tyrimų metodologijoje taikoma fenomenologinė strategija, sukurta dar XIX a. kaip atsakas scientizmui. Jos pradininku laikomas E. Husserlis, kurio idėjas tęsė tokie mokslininkai, kaip M. Heideggeris, J. P. Sartre'as, M. Merleau-Ponty ir kiti.

Savo gyvavimo laikotarpiu fenomenologija išsiplėtojo į keliolika įvairių krypčių ir variacijų, kurios remiasi skirtingų filosofų idėjomis. Fenomenologinė strategija taikoma įvairių mokslo krypčių tyrimuose, taip pat ir edukologijos.

Nors fenomenologijos pradininkų darbuose migracijai ir migravimui ypatingo dėmesio neskirta, šiuolaikiniams fenomenologams tai svarbi tyrimų tema. Tiriamas vaiko namų ilgesys (Winning, 1990), savęs, kaip kitokio, svetimšalio, suvokimas (Schutz, 1944), tėvynės ilgesys (Levering, 2000), savo namų ilgesys (Van Lennep, 1987), migranto vaiko fizinis savęs suvokimas (Adams, Kirova, 2007).

Edukologijos kryptyje fenomenologinę tyrimo strategiją pradėjo taikyti ir ją adaptavo M. Van Manenas (1990, 1997, 2014a). M. Van Manenas (2007) neskatina mokslininkų filosofuoti apie transcendentines E. Husserlio ar M. Heideggerio konstrukcijas, kas buvo būdinga XIX a. fenomenologams, bet daugiau dėmesio skirti „įprastiems“ fenomenams iš realaus gyvenimo (Van Manen, 2014a), pvz., „vaiko nemigos patirčiai“, „vaiko paslapčių saugojimo patirčiai“, „vaiko vardui ir jo išgyvenimams“, kitoms iš pirmo žvilgsnio lyg ir nereikšmingoms temoms.

M. Van Maneno fenomenologinė tyrimo strategija ypač populiari tarp pasaulio edukologų. Taikydami šią strategiją tyrimus, kurie siejasi su migracija, atliko: A. Winning (1991a, b), A. Kirova (2006, 2009), D. Dachyshyn (2012), S. Baldussonas, C. Norris, J. Nungus, Z. Wu ir kiti mokslininkai. Rašydami savo disertacijas šią strategiją taikė A. Kirova (1996), K. Lee (2004), A. Winning (1991) ir kiti užsienio mokslininkai. Tuo tarpu Lietuvoje disertacinių darbų ir tyrimų, kur būtų taikoma fenomenologinė tyrimo strategija pagal M. van Maneno variantą, kol kas nėra.

Šiame disertaciniame darbe fenomenologiškai tyrinėtas vaikų migravimas, duomenys rinkti keliais metodais. Pagrindinis – nestruktūruotas fenomenologinis interviu su vaikais ir suaugusiais asmenimis, kurie mokykliniame amžiuje dėl ekonominių priežasčių paliko gimtinę kartu su tėvais (arba vienu iš jų) ir išvyko į užsienį. Pakeitus šalį, jiems teko keisti ir mokyklą.

Papildomai įvairūs duomenys apie vaikų migravimą tyrimui rinkti iš autobiografijomis paremtos publikuotos medžiagos, viešai skelbiamų internetinių šaltinių, specialiai tyrimo tikslais parašytų rašinėlių, fenomenologinės literatūros.

Duomenys rinkti ir analizuoti laikantis M. Van Maneno (2014a) rekomendacijų. Renkant duomenis susitelkta ties konkrečiais migravusių vaikų momentinių išgyvenimų aprašymais, kuriais remdamasi disertacijos autorė kūrė istorijas (angl. *anecdotes*), kuriose glaustai ir vaizdžiai stengėsi perteikti vaikų migrantų išgyvenimus. Istorijos analizuotos, taikant du metodus: filosofiniu ir filologiniu. Detaliau duomenų rinkimo ir analizės aspektai atskleisti šios disertacijos tyrimo metodologijos dalyje.

Disertacijos tema atspausdinti *straipsniai*:

1. **Batuchina, A.** (2015). Migrating Children Experience of Their Body: Phenomenological Perspective. *Regional Formation and Development Studies*. Vol. 3 (17), p. 7–15. Klaipėda (ISSN 2029-9370).

2. **Batuchina, A.** (2015). Migration as an experience of Arriving to the New country and Leaving the native country: How Children Experience Time in Migration. *Phenomenology of Professional Practice. Phenomenology and Pedagogy*, Vol. 9, p. 330–339. Beijing, China

3. **Batuchina, A.** (2014). Children Perspective on Parental Involvement in the Emigration Country. *Spring University. Changing Education in a Changing Society*, Vol. 1, p. 167–173. Klaipėda (ISSN 1822-2196).

4. Rupšienė, L., **Batuchina, A.** (2012). Lietuvos darbo migrantų pagalba savo mokyklinio amžiaus vaikams prisitaikyti naujoje mokykloje užsienyje. *Tiltai*, Vol. 4(61), p. 151–161. Klaipėda (ISSN 1392-3137).

5. Rupšienė, L., **Rožnova, A.** (2011). Lietuvos darbo migrantų galimybės apmokėti mokyklinio amžiaus vaikų mokymosi ir neformaliojo ugdymosi užsienyje išlaidas: kaitos aspektas. *Tiltai*, Vol. 3(56), p. 367–377. Klaipėda (ISSN 1392-3137).

Atliktų tyrimų rezultatai aptarti pranešimuose, kurie skaityti konferencijose:

1. **Aleksandra Batuchina** (KU). *Migration as an Experience of Arriving to the New Country and Leaving the Native Country: How Children Experience Time in Migration*. 3rd International

Phenomenology and Pedagogy Conference, 2015 m. rugsėjo 18–20 d. (Capital Normal University, Pekinas, Kinija).

2. **Aleksandra Batuchina** (KU). *Children Perspective on Parental Involvement in the Emigration Country*. Innovation And Challenges In Education, 2014 m. gegužės 7–9 d. (Klaipėda University).

3. **Aleksandra Batuchina** (KU), Regina Saveljeva (KU) *Lietuvos vaikų emigracija su tėvais kaip socialinė pedagoginė problema*. Mokslinė-praktinė konferencija: „Vaikų ir jaunimo pozityvios socializacijos galimybės mokyklos veikloje, kuriant saugią ir sveiką aplinką“ 2013 m. lapkričio 8 d. (Klaipėdos universitetas).

4. Liudmila Rupšienė (KU), **Aleksandra Batuchina** (KU). *External Help to the School-age Children of Migrants in Adaptation Process in the Foreign School*. Tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija „Švietimo ir ugdymo kokybė globalių ir regioninių iššūkių kontekste“, 2013 m. spalio 3–4 d. (KU Pedagogikos fakultetas).

Kursai, kuriuose tobulinta kvalifikacija fenomenologinės tyrimo strategijos taikymo aspektu:

1. 2015 m. rugsėjo 14–17 d. (26 akad. val.) „Pre-Conference Workshop: Phenomenology and Pedagogy“, Pekinas, Kinija.

2. 2014 m. birželio 16–20 d. (30 akad. val.) „Phenomenological inquiry and writing“ – teorinis praktinis seminaras, Klaipėda (pažymėjimo Nr. PKK-2136).

3. 2014 m. kovo 17–21 d. (30 akad. val.) „Phenomenology of Practice – hermeneutic phenomenological inquiry and writing“ teorinis praktinis seminaras, Klaipėda (pažymėjimo Nr. PKK-1945).

4. 2013 m. lapkričio 5–8 d. (26 akad. val.) „A. Smith interpretacinės fenomenologinės analizės pagrindai“ – teorinis praktinis seminaras, Vilnius (pažymėjimo Nr. AMM-16/20131105-10).

5. 2012 m. birželio 26–29 d. (26 akad. val.) „Tarpdisciplininė tyrimų metodologijos laboratorija“ – tarptautinis vasaros semestro seminaras, VDU, Kaunas (pažymėjimo Nr. 78).

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, mokslinės literatūros ir dokumentų apžvalga, tyrimo metodologijos skyrius, tyrimo rezultatų

skyrius, sudarytas iš keturių poskyrių, literatūros sąrašas. Svarbu pabrėžti, kad darbuose, kurie remiasi fenomenologine tyrimo strategija, neteikiamos išvados ir / ar rekomendacijos, nes, kaip teigia M. Van Manenas (2014b), fenomenologijoje tekstas ir yra pagrindinis rezultatas, jo negalima reziumuoti, kaip negalima reziumuoti eilėraščio ar suformuluoti poemos išvadų.

VAIKŲ MIGRAVIMO DISKURSAS

Sąvokinis aspektas

Kaip minėta įvade, vartojami panašūs terminai: *migravimas* ir *migracija*. Šioje disertacijoje pasirinkta tyrinėti vaikų migravimą, tačiau dėl minėtų terminų panašumo pirmiausia būtina apibūdinti abiejų vartojimą, tada apibrėžti *vaikų migravimo* sąvokos vartojimą šioje disertacijoje.

Populiariesnis yra *migracijos* terminas. Migracijos apibrėžimų yra daug ir įvairių, vis dėlto pagrindinis jų visų akcentas yra žmogaus geografinės vietos keitimas. Tarptautinės migracijos organizacija (2004) pateikia tokį migracijos apibrėžimą: „Tai žmogaus judėjimas tarptautiniu mastu arba šalies viduje. Tai gyventojų judėjimas, apimantis judėjimo trukmę, sandarą ir priežastis, į ką įeina pabėgėlių, žmonių be pilietybės ir ekonominių migrantų judėjimas“ (Glossary on Migration, 2004).

Kitas migracijos apibrėžimas skamba taip: „Migracija apima bet kokių žmonių judėjimą: vienoje valstybėje ar kertant valstybių sienas, ilgam ar trumpam laikotarpiui, savanorišką arba priverstinį, ieškant kitos darbo ar bedarbystės vietos, legalų ir nelegalų, siekiant pakeisti politinę, socialinę, ekonominę, kultūrinę ar kitokią aplinką“ (Migracija: pagrindinės priežastys ir gairės pokyčiams, 2006).

Šių ir kitų *migracijos* sąvokų analizė atskleidžia, kad migracija yra žmogaus judėjimas, sudarytas iš kelių elementų, be kurių migracija nebūtų tokia, kokia yra. Kaip teigia N. Paulauskienė, M. D. Rudžinskienė (2013), visuose migracijos apibūdinimuose dominuoja trys esminiai elementai (prielaidos): erdvės, laiko, naudos dimensijos. Jos susijusios su gyvenamosios vietos keitimu, persikėlimu tam tikram laikui gyventi kitur ir migracijos priežastimi (kas paskatino žmogų išvykti) (Rudžinskienė, Paulauskienė, 2013). Taigi esminiai jos elementai yra:

- erdvė ir jos pasikeitimas, pavyzdžiui, administracinių sienų kirtimas (šalies viduje ar tarp šalių) (Stockwell, Groat, 1984);
- ilgesnis laikotarpis: remiantis tarptautiniais standartais, migracija yra išvykimas ilgesniam nei 12 metų laikotarpiui (Tarptautinė migracijos organizacija, 2014);
- migracijos priežastis: ekonominė, politinė, socialinė ar kita (Maslauskaitė, Stankūnaitė, 2007).

Erdvės ir administracinių sienų kirtimo pobūdžio aspektu migracija skirstoma į dvi dideles grupes:

- Teritorinė (vidinė), kai asmenys keičia nuolatinę gyvenamąją vietą šalies viduje, ketindami apsigyventi nuolat ar ilgesniam negu 6 mėnesių laikotarpiui (Nacionalinė demografinės (gyventojų) politikos strategija, 2004).
- Tarptautinė (išorinė) – tai žmonių persikėlimas gyventi iš tėvynės į kitas valstybes dėl ekonominių, politinių, religinių priežasčių (Vaitekūnas, 2006). Atsižvelgiant į atvykimo ar išvykimo iš šalies statusą, migracija skirstoma į *emigraciją* (išvykimas į kitą valstybę) ir *imigraciją* (atvykimas į šalį), ketinant apsigyventi naujoje gyvenamojoje vietoje nuolat arba ne trumpiau kaip 12 mėnesių (Ambrozaitienė, 2013).

Skiriami du pagrindiniai migracijos tipai, atsižvelgiant į žmogaus sprendimo priėmimo savarankiškumą (Forced Migration Guide, 2014):

- Savanoriška migracija (angl. *Voluntary*), kai žmogus priima sprendimą emigruoti savarankiškai, dažniausiai dėl ekonominių priežasčių.
- Priverstinė migracija (angl. *Forced*), kai žmogus priverstas išvykti iš šalies prieš savo valią, dažniausiai dėl politinių priežasčių, gamtos stichijų padarinių ar kt.

Migracijos tipai skiriami atsižvelgiant ir į šiuos veiksnius: laiko (trumpalaikė / ilgalaikė migracija), atstumo (nacionaliniu / tarptautiniu mastu), skaičiaus (individuali / masinė), socialinės sandaros (šeimos, klano, individuali), priežasties (socialinė, ekonominė), teisinio statuso (legali / nelegali) ir kitus (Castree, Rogers, Kitchin, 2013).

Tuo tarpu *migravimo* terminas yra išvestinis iš žodžio *migruoti* ir akcentuoja proceso tęstinumą arba veiksmą. Terminas sukurtas remiantis angliškojo gerundijaus (lot. *gerundium* – lingv. lotynų kalboje veiksmažodžių sandaros veiksmažodinis daiktavardis) forma *migrating*, kuri rodo procesą. Pagal Lietuvių kalbos žodžių darybos taisykles priesagos *-imas* vedinys žymi veiksmo pavadinimą (Vyriausioji Lietuvių kalbos komisija, 2015), vartojamas gryniems veiksmų pavadinimams sudaryti (Kalbos konsultacijų kompiuterinis bankas, žr. internetinę prieigą). Šiame darbe migracijos terminas vartojamas apibūdinant reiškinių, o *migravimo* sąvoka akcentuojamas veiksmas.

Apibrėžti vaikų migravimą dar sudėtingiau, nes skiriasi požiūriai į šį reiškinį. Apibrėždamas vaikų migraciją, Šeimos ir šeimos santykių tyrimo centras (Centre for Research on Families and Relationships, žr. prieigą internete) kelia šiuos klausimus, kurie aktualūs nagrinėjant vaiko migraciją: kodėl vaikas turi migruoti arba migruoja? Jis keliauja vienas ar su kitais šeimos nariais? Dėl kokių priežasčių: politinių, ekonominių ar socialinių? Vaikas keliauja šalies viduje ar kerta valstybių sienas? Šie klausimai yra vaiko migracijos tyrimų ir požiūrio į vaiko migracijos reiškinį formavimo pagrindas (Centre for Research on Families and Relationships, žr. prieigą internete).

Vaikų migracijos tyrimų tinklo (Child Migration Research Network, žr. internetinę prieigą) instituto požiūriu, vaikas migrantas yra nepilnametis asmuo, migruojantis individualiai be tėvų (globėjų) ir organizacijų įsikišimo. Tuo tarpu vaikai, migruojantys su tėvais, netraktuojami kaip migrantai (Child Migration Research Network, žr. internetinę prieigą). Didžioji dalis tyrimų nukreipti į šeimą ar vieną šeimos ūkį, kaip migruojantį vienetą. Daroma prielaida, kad suaugusieji migruojant atlieka pagrindinį vaidmenį, tuo tarpu vaikai dėl savo priklausomybės statuso yra tarsi nematomi dalyviai.

Egzistuoja ir kitoks požiūris. Kai kurios didžiosios šalys, turinčios senas migracijos tradicijas, šį požiūrį įtvirtina šalies teisinėje bazėje. Pavyzdžiui, Australijos imigracijos ir pilietybės departamentas (The Australian Government Department of Immigration and Citizenship, 2010, cit. Grynberg, 2012) vaiką migrantą apibrėžia kaip žmogų, kuris

atvyko gyventi į Australiją, yra jaunesnis nei 24 metų ir oficialiai priklausomas nuo tėvų.

Atsižvelgiant į pateiktus argumentus šioje disertacijoje laikomasi nuostatos, kad *vaikų migravimas – tai migracija procesualiuoju požiūriu*, t. y. *kai į vaikų migraciją žvelgiama kaip į procesą, kuris kažkuriuo momentu prasideda, tęsiasi ir pasibaigia, o šiam procesui vykstant vaikai patiria tam tikrus išgyvenimus*. Tokių išgyvenimų tyrimas ir padeda suprasti pačią vaikų migravimo reiškinio esmę.

Skirtingos migracijos formos ir tipai gali lemti skirtingus žmonių išgyvenimus, todėl šioje disertacijoje apsispręsta apriboti vaikų migravimo tyrimą tik atvejais, kai migravimas yra tarptautinis (vykstama iš vienos šalies į kitą), nepriverstinis, vaikai iš savo šalies gyventi į kitą šalį išvyksta kartu su tėvais / tėvu (globėjais / globėju) laisva valia, dėl bendrų visai šeimai priežasčių ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui, pradedant išvykimu iš šalies ir apsigyvenimu kitoje šalyje.

Istorinis aspektas

Vaikų migracija labai retai atsiejama nuo suaugusiųjų migracijos. Todėl siekiant atskleisti istorinį vaikų migracijos aspektą, tenka remtis bendra informacija apie migraciją, nes ji padeda suvokti vaikų migracijos kontekstą.

Kaip minėta, žmonės migravo visais laikais – nuo seniausių laikų ir iki mūsų dienų, ir visose pasaulio šalyse. Kaip teigia S. Castlesas (2000), gyventojų migracija visada buvo atsakas į socialinius, klimato, ekonominius pokyčius.

Intensyviau migruoti pradėta XV–XVI amžiais. Stephenas Castlesas (sociologas, politinis ekonomistas), vienas žymiausių šiuolaikinių migracijos tyrėjų, savo straipsnyje (2000) taip aprašo migracijos istorinius srautus:

- XVI a. didžiausi migracijos srautai būdingi pirmųjų geografinių atradimų erai, kai naujos žemės atvėrė kolonizatoriams kelius iš Senosios Europos į naujus žemynus. Ypač svarbus šiuo

aspektu K. Kolumbo Amerikos atradimas, sudaręs sąlygas portugalams ir ispanams keltis gyventi už vandenyno.

- XVII amžius – aktyvios prekybos vergais amžius, kai milijonai tamsiaodžių iš Afrikos žemyno prievarta gabenti į Amerikos žemyną.

- XVIII a. paskelbus Amerikos nepriklausomybę, naujoji šalis skatino žmones iš kitų žemynų vykti ieškoti laimės į šią šalį.

- XIX–XX a. kariniai konfliktai Europoje, politinio žemėlapiu perbraižymas skatino vis didesnę tautų maišymąsi ir migraciją po visą pasaulį. Pasibaigus Pirmajam ir Antrajam pasauliniams karams, siekiant atstatyti Europą, reikėjo darbo jėgos iš kitų valstybių. Intensyvėjanti migracija atvėrė kelią į Europą ir Ameriką tokioms valstybėms kaip Marokas, Afganistanas, Libija, Sirija, Turkija ir kitoms.

- XX a. pabaiga–XXI a. Šiuo laikotarpiu nusistovėjo pagrindinės migracijos kryptys ir trajektorijos, ypač po Antrojo pasaulinio karo. Migracijos tendencijos rodo judėjimą iš pietų į šiaurę, tai yra iš besivystančio pasaulio į išsivysčiusias šalis bei iš Rytų į Vakarų. Europos Sąjungos susikūrimas ir tolesnė plėtra tik didino migrantų srautus, kurių dažniausia išvykimo iš savo šalies priežastis – darbas ir aukštesnis pragyvenimo lygis.

S. Castleso (2000) nuomone, migracija nuo 10-ojo XX a. dešimtmečio politinėje dienotvarkėje tapo ypač aktuali tema. Autorius paaiškina, kad tai lėmė Sovietų Sąjungos žlugimas ir prasidėjęs nelegalios migracijos srautas į Vakarų Europą. Europos Sąjungos plėtra 2004 metais ir 10-ies naujų narių prisijungimas šiuos srautus dar suintensyvino.

Duomenų apie vaikų migraciją tuo pačiu istoriniu laikotarpiu (nuo XVI amžiaus) yra labai mažai. Jų, kaip migracijos dalyvių, vaidmuo nutylimas dėl antraeilės pozicijos sprendimo priėmimo procese. Vis dėlto žinoma faktų, kai vaikai migruodavo individualiai, be šeimos ir tėvų. Kaip rašoma „Vaikų migracijos priežiūros“ (*Child Migration Trust*) portale, Didžioji Britanija yra ta šalis, kuri nuo 1618 metų iki XX amžiaus vidurio yra išsiuntusi į Australiją, JAV ir kitas valstybes daugiau nei 130 000 vaikų, dažnai be tėvų žinios ir prieš jų valią –

vardan geresnės ateities. Tačiau neoficialiais duomenimis, vaikų darbas (angl. *child labour*) naudotas kaip pigesnė darbo jėga. Panašūs vaikų migracijos srautai XIX–XX amžiais kryo į Australiją, Kanadą ir kitas valstybes (Child Migration Trust, žr. internetinę prieigą). Mūsų laikais vaikų migracija – vis dar opi problema. Migracijos politikos instituto JAV (angl. *Migration Policy Institute*) duomenimis, individuali vaikų migracija 2013–2014 metais pasiekė net 90 proc. ir tapo vienu didžiausių migracijos srautų. Per vieną mėnesį JAV–Meksikos sieną nelegaliai kirsdavo iki 10 tūkstančių nepilnamečių be tėvų (Chishti, Hipsman, 2014). Taigi, didžiosioms pasaulio valstybėms būdinga individuali vaikų migracija, yra žinomi konkretūs skaičiai ir mastai. Vaikų migracija kartu su tėvais – taip pat dažna, bet tikslūs skaičiai šiuo atveju nežinomi – vis dėl tos pačios vaiko antraeilės pozicijos migracijos procese.

Kaip S. Vaitekūnas (2006), Lietuvos tarptautinės migracijos pradžią galima sieti su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino valdymu. Jis XIV a. viduryje popiežiui Jonui XXII, Europos krikščioniškųjų valstybių vyskupams, miestiečiams, įvairių ordinų vienuoliams parašė laiškus, kviesdamas amatininkus ir kitų profesijų atstovus atvykti dirbti bei gyventi į Lietuvą (Vaitekūnas, 2006). Vėliau imigracijos srautus didino žydai, čigonai, karaimai ir kiti, turėję teisę laisvai judėti. Tuo tarpu viduramžiais, feodalizmo santvarkoje, migracija išgyveno sąstingį. S. Vaitekūno teigimu, didesnė emigracija dėl politinių priežasčių prasidėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės padalijimo metais, kai dalis Lietuvos diduomenės nenorėdama paklusti Rusijos caro valdžiai, emigravo į Vakarų Europą (Vaitekūnas, 2006). Aktyvi migracija Lietuvoje prasidėjo XIX amžiaus pabaigoje ir iki mūsų dienų patyrė kelis labai svarbius lūžius (Lietuvos išeivijos institutas, 2015). Lietuvos išeivijos instituto duomenimis, XIX amžiaus pabaiga ir XX amžiaus pradžia davė pagrindą ekonominei emigracijai iš Lietuvos. Tuo metu, kaip ir tarpukariu, didžioji dalis išeivijos vyko į JAV, Lotynų Amerikos pusę. Po Antrojo pasaulinio karo migracijos srautai šiek tiek sumažėjo, tuo metu migracijos priežastis buvo grynai politinė. Sovietmečiu migracija buvo griežtai reglamentuota ir pagrindinės kryptys buvo į Rytus bei kitas Sovietų

Sąjungos respublikos. Tuo metu Lietuvos migracijos saldo buvo teigiamas, tai yra daugiau buvo atvykstančiųjų nei išvykstančiųjų (Maslauskaitė, Stankūnaitė, 2006). Tuo tarpu nepriklausomybės paskelbimas 1990 metais pakeitė migracijos kryptis: iš Rytų į Vakarų Europą. 2004 metais įstojus į Europos Sąjungą atsivėrė dar daugiau kelių į Europos darbo rinką (Maslauskaitė, Stankūnaitė, 2006). Nuo 2004 iki 2014 metų Lietuvą paliko daugiau kaip pusė milijono žmonių (Lietuvos Statistikos departamentas, žr. internetinę prieigą).

Kalbant apie vaikų migraciją, neįmanoma nustatyti, kiek tiksliai nuo migracijos eros pradžios iki mūsų dienų iš Lietuvos išvyko vaikų, kaip neįmanoma nustatyti ir tikslaus išvykusių suaugusiųjų skaičiaus. Tačiau kalbant apie Lietuvos vaikų migraciją, jie iš šalies dažniausiai išvykdavo kartu su tėvais arba vienu iš tėvų, ar kitais šeimos nariais. Duomenų apie individualios vaikų migracijos skaičių nėra.

Dabarties aspektas

Kadangi dabartiniais laikais vaikai migruoja dažniausiai su tėvais, siekiant suprasti šių laikų vaikų migracijos tendencijas, tikslinga pirmiausia jas aptarti.

Šiuo metu pasaulyje fiksuojamos 4 pagrindinės migracijos kryptys: iš Pietų – į Pietus, iš Pietų – į Šiaurę, iš Šiaurės – į Šiaurę, iš Šiaurės – į Pietus, kur Pietūs – tai besivystanti šalis, Šiaurė – išsivysčiusi (Population Reference Bureau, 2014). Su kiekviena diena šiuolaikinių technologijų, susiekimo ir lengvesnio komunikavimo dėka migracija tik didėja (Population Reference Bureau, 2014).

Kaip nurodo „Globali migracijos iššūkių valdymo organizacija“ (The Global Challenge of Managing Migration), 2013 metais pasaulyje daugiau nei 233 milijonai žmonių gyveno ne gimtojoje šalyje. Pavyzdžiui, šiuo metu Europoje gyvena tik 10 procentų viso pasaulio gyventojų, iš jų net vieną trečiąją sudaro migrantai iš viso pasaulio. Šis skaičius dėl didėjančių demografinių ir ekonominių skirtumų tarp šalių kiekvienais metais tendencingai auga (Population Reference Bureau, 2014).

Pastaruoju metu migracijos mastai visame pasaulyje gerokai išaugo. Tačiau jos priežastys visada skirtingos ir dažnai priklauso nuo siunčiančios / paliekamos ir priimančios šalies specifikos bei individualių žmogaus motyvų.

Darbo migracijos srautų didėjimas susijęs su visame pasaulyje įsigalėjusiu darbuotojų judėjimo liberalizavimu. Tokia migracija pasaulyje populiariausia. Pripažįstama, kad darbo migracija, kai žmonės išvyksta iš savo šalies tik dėl darbo, neturėdami tikslo nuolat gyventi svetur, naudinga pasaulio ekonomikai, ypač besivystančioms šalims, iš kurių išvykstama laikinai dirbti į ekonomiškai labiau išsivysčiusias valstybes (World Economic and Social Survey, 2004). Teigiama (Manning, 2005), kad darbo migracija naudinga ir asmeniškai, t. y. patiems darbo migrantams, nes jie turi viltį, kad galės pakeisti nepageidautiną asmeninę padėtį, pabėgti nuo „nelaimingo“ gyvenimo, užimti aukštesnį statusą visuomenėje.

Kitas dažnas migracijos reiškinys – gyvenamosios vietos keitimas, migruojant ne savo noru (priverstinė migracija) (Castles, 2000). Kaip bebūtų keista, tačiau šiuolaikiniame civilizuotame pasaulyje priverstinės migracijos atvejų yra labai daug: tai migracija dėl gamtinių stichijų padarinių, karinių konfliktų, politinių susirėmimų, vykusio karo padarinių (Refugee studies centre, 2010). Įvairūs minėti įvykiai tūkstančius žmonių vienu metu verčia palikti savo gyvenamąją vietą ir vykti ieškoti prieglobsčio turint prašytojo arba pabėgėlio statusą (Refugee studies centre, 2010) į kitą, saugesnę valstybę. Šiuo metu pasaulyje 73 milijonai žmonių buvo priversti palikti savo gyvenamąją vietą, net 33 proc. jų gimtąją šalį paliko dėl karinių konfliktų ar žiauraus elgesio su žmonėmis (World Bank, 2014).

Kalbant apie visos šeimos migraciją, šeima, kaip vienetu, nagrinėjant migracijos reiškinį, susidomėta visai neseniai (Suárez-Orozco et al., 2008). Kaip teigia C. Suárez-Orozco, M. Suárez-Orozco, T. Todorova (2008), migracija yra visos šeimos reikalas. Dažnai šeimos santykiai ir ryšiai yra sprendimo migruoti pagrindas (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, Todorova, 2008). Iš esmės migracijos ir šeimos ryšys tapo aktualus (ypač Vakaruose ir JAV) po to, kai dar 1998 metais mokslininkai X. L. Rong ir J. Priessle apskaičiavo, kad

JAV net 22 proc. mokyklinio amžiaus vaikų yra imigrantų vaikai, o 2040 metais kas trečio JAV gyvenančio vaiko tėvai bus atvykę iš svetur (cit. Suárez-Orozco, Carhill, 2008).

Remiantis šių dienų statistiniais rodikliais, migrantų vaikų skaičius vis dar auga. Dažniausiai tai yra vaikai, atvykę į kitą šalį dėl tėvų darbo. Tokių migrantų vaikų išsivysčiusiose šalyse ypač daug. Pavyzdžiui, JAV, vienoje didžiausių imigracijos šalių, migrantų vaikų skaičius nuo 1990 iki 2007 metų išaugo beveik du kartus (nuo 8,3 milijono iki 16,4 milijono) (Fortuny, Chaudry, 2009). Vaikais migrantais čia vadinami tie, kurie ką tik atvyko ar gimė migrantų šeimose.

Tikslių duomenų, kiek migrantų vaikų atvyko ar išvyko iš Europos nepateikiama (nėra EUROSTAT duomenų bazėje), tokius duomenys pateikia tik pavienės šalys. Pavyzdžiui, į Vokietiją 2011 metais atvyko 79 tūkstančiai vaikų iki 15 metų, į Prancūziją – 60 tūkstančių, į Italiją – 47 tūkst., į Didžiąją Britaniją – 21 tūkstantis. Galima apytiksliai apskaičiuoti, kad į ES per metus vaikų atvyksta daugiau nei pusė milijono. Dažniausiai tai yra migrantai iš kitų ES valstybių, kurių ekonominis lygis yra žemesnis nei priimančios šalies. Migracija iš šių šalių taip pat gana aktyvi: 2012 metais iš Vokietijos išvyko 30 tūkstančių vaikų iki 15 metų, iš Lenkijos – 41 tūkst., iš Didžiosios Britanijos – 18 tūkstančių to paties amžiaus vaikų (EUROSTAT, žr. internetinę prieigą).

Maždaug pusė milijono žmonių ar net daugiau kasmet atvyksta į ES nelegaliai, kiek tarp jų yra vaikų, tiksliai nustatyti neįmanoma. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje 2011 metais buvo apie 120 000 nelegalių migrantų vaikų, 85 tūkstančiai jų gimė Didžiojoje Britanijoje (PICUM, 2013). Dažniausios atvykimo priežastys: politiniai neramumai jų gimtojoje šalyje, persekiojimai, žmogaus teisių pažeidimai, prekyba žmonėmis, noras būti kartu su šalyje jau gyvenančiais tėvais ar giminėmis (PICUM, 2013). Paaštrėjus kariniams konfliktams Vidurio Rytų šalyse į Europą vien per 2015 metus atvyko daugiau nei 300 tūkstančių žmonių (ABC News, žr. internetinę prieigą). Tuo tarpu karinio konflikto Libijoje pasekmės –

apie 6 milijonai žmonių emigravo iš savo šalies ir gavo pabėgėlio statusą (ABC News, žr. internetinę prieigą).

Individualiai į Europos šalis atvykstantys vaikai sudaro labai mažą visų migrantų vaikų dalį, todėl šalys nepajėgios pateikti tikslios statistikos (Troller, 2010). Pasaulio mastu nelegalių vaikų migrantų skaičius yra kelis kartus didesnis, nei rodo statistinė informacija, bet dėl didelių nelegalios migracijos srautų to neįmanoma tiksliai apskaičiuoti, kaip ir įvertinti vaikų migrantų pažeidžiamumo bei vaikų migracijos specifikos, jų teisinio statuso.

Emigracijos Lietuvoje, atkūrus nepriklausomybę, srautai ir kryptys gerokai pasikeitė, imigraciją iš Rytų pakeitė emigracija į Vakarų (Sipavičienė, 2006). Pastaruosius du dešimtmečius migracijos saldo liko neigiamas (Žukauskienė, 2007). Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungą didėja darbo emigracija, ji tampa vis rimtesne šalies problema, nes prarandamas šalies ekonominis potencialas (Leončikas, Žibas, 2010), nuteka protai (Sipavičienė, Gaidys, Dobrynina, 2009; Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007), transformuojasi šeimos (Juozeliūnienė, Kanapienienė, Kazlauskaitė, 2008; Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007; Malinauskas, 2007), mažėja bendras gyventojų skaičius, senėja visuomenė (Sipavičienė ir kt., 2009).

Lietuvos emigracija yra išskirtinai didelio masto, apskaičiuota kad kasmet darbo emigracijos tikslais iš Lietuvos išvažiuoja vidutiniškai apie 50 tūkstančių Lietuvos piliečių (Lietuvos statistikos departamentas, žr. internetinę prieigą). 2010 metais iš Lietuvos išvyko net 83 tūkstančiai žmonių (Demografijos metraštis, 2011), 2011–2014 metais šis skaičius sumažėjo iki maždaug 40 tūkstančių per metus (Demografijos metraštis, 2014).

Nuo 2004 iki 2015 metų pirmojo ketvirčio į Lietuvą atvyko tik 133 tūkstančiai žmonių (Europos migracijos tinklas, žr. internetinę prieigą). Tarp jų yra Lietuvos piliečių, kurie nusprendė reemigruoti (sugrįžti gyventi į Lietuvą) ir kitų šalių piliečių. Didžiąją dalį imigrantų sudaro iš užsienio grįžtantys Lietuvos piliečiai: 2013 m. jie sudarė net 86 proc. visų atvykstančiųjų. Gerokai išaugęs grįžtančiųjų skaičius paaiškinamas tuo, kad įvedus privalomojo sveikatos draudimo prievolę daugiau žmonių deklaruoja tiek savo atvykimą, tiek ir

išvykimą. Kaip nurodo Europos migracijos tinklas, grįžtančiųjų skaičiaus augimą lemia ir po truputį atsigaunanti ekonomika. Užsieniečių į Lietuvą atvyksta nedaug – tik iki 5 tūkstančių per metus (Lietuvos statistikos departamentas, žr. internetinę prieigą). Dauguma ES piliečių į Lietuvą atvyksta iš Latvijos ir Lenkijos, daugiausia trečiųjų šalių piliečių atvyko iš Baltarusijos, Rusijos Federacijos ir Ukrainos. Tačiau visos šalies mastu šiuo metu migracijos neto yra - 344 tūkstančiai (Europos migracijos tinklas, žr. internetinę prieigą). Šie skaičiai yra grėsmingai dideli.

Pagal socialinę demografinę paveikslą lietuvių emigrantų amžius dažniausiai – 20–35 metai (Migracija Lietuvoje: faktai ir skaičiai, 2011). Kaip rodo Lietuvos statistikos departamento surinkti duomenys, migrantai vis jaunėja. Tarptautinės migracijos organizacijos (IOM) duomenimis (Migracija Lietuvoje: faktai ir skaičiai, 2011), pastaraisiais metais daugėja išvykstančių šeimų. Išvykus tėvams vaiko globa patikima kitiems šeimos nariams. Šie vaikai dar vadinami socialiniais našlaičiais (Liobikienė, 2009). Užsienyje įsikūrę tėvai vis dažniau kartu su savimi pasiima ir savo vaikus. Tuo atveju, kai šeima ryžtasi palikti Lietuvą kartu su savo mokyklinio ar ikimokyklinio amžiaus vaikais, kyla naujų iššūkių ir prisitaikymo problemų jų vaikams naujoje šalyje.

Tokios emigracijos tendencijos gerokai sumažina grįžtamosios migracijos tikimybę. Kaip rodo statistika, vien 2014 metais iš Lietuvos išvyko daugiau nei 7000 tūkstančiai vaikų nuo 0 iki 19 metų (Lietuvos statistikos departamentas, žr. internetinę prieigą). Tai labai didelis rodiklis, atsižvelgiant į tai, kad bendras Lietuvos gyventojų skaičius yra 2,9 mln. žmonių, o migrantų skaičius kasmet auga. Statistikos departamento duomenimis (Statistikos departamentas, žr. internetinę prieigą), vis daugiau mokyklinio amžiaus vaikų išvyksta gyventi į užsienį. Nesimokančių vaikų ir mokyklos nelankančių mokinių informacinės sistemos (NEMIS) duomenimis, 2011 metais Lietuvos mokyklose nesimokė 7335 mokyklinio amžiaus vaikų (8–18 metų), kadangi išvyko gyventi į užsienį. 2012 metais šis skaičius dar išaugo. Taigi tikrai nemažam vaikų skaičiui kartu su šalies keitimu tenka pakeisti ir mokyklą.

Tuo tarpu atvykstančių vaikų skaičiai nėra labai dideli. Pavyzdžiui, 2014 metais į Lietuvą atvyko tik apie 3 tūkstančius vaikų nuo 0 iki 19 metų. Tai dažniausiai reemigruojantys (grįžtantys) Lietuvos piliečiai arba kitų šalių piliečiai ir jų šeimos nariai, atvykę į šalį, siekdami susijungti su šeima. Ir nors imigruojančių vaikų skaičius nuo 2010 iki 2014 metų šiek tiek auga, jis vis dar išlieka labai žemas.

Politinis-teisinis aspektas

Remiantis tarptautinėmis žmogaus laisvės teisėmis (Glossary on Migration, 2004), kiekvienas žmogus gali laisvai palikti bet kurią šalį, įskaitant ir jo paties, tik išimtiniais atvejais šalis gali uždrausti žmogui išvykti. Laikantis šio požiūrio, migracija ir galimybė migruoti gali būti traktuojami kaip žmogaus prigimtinė teisė. Kiekvienas žmogus gali rinktis gyvenamąją vietą paisydamas savo poreikius ir atsižvelgdamas į šalies siūlomas galimybes. Žmogaus prigimtinė teisė – laisvai judėti tiek savo šalyje, tiek ir išvykti į kitą šalį. Tai reglamentuoja Europos žmogaus teisių konvencijos Protokolo Nr. 4 (1963) 2 straipsnis: „1. Kiekvienas asmuo, teisėtai esantis valstybės teritorijoje, turi teisę joje laisvai judėti ir laisvę pasirinkti gyvenamąją vietą. 2. Kiekvienas asmuo turi teisę išvažiuoti iš bet kurios šalies, taip pat ir iš savosios“ Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos (1948) 13 straipsnis skelbia: „1. Kiekvienas turi teisę laisvai judėti ir teisę pasirinkti gyvenamąją vietą kiekvienos valstybės teritorijoje. 2. Kiekvienas turi teisę išvykti iš bet kurios šalies, įskaitant savąją, ir grįžti į savo šalį.“

Vis dėlto realiai žmogaus judėjimas yra ribojamas. Visų pirma dėl galimų priimančios šalies teisinės bazės apribojimų (pavyzdžiui, JAV migracijos įstatymai). Antra, dėl šalies politinės sistemos uždarojo ir išleidžiančiosios šalies apribojimų (taip buvo buvusioje Sovietų Sąjungoje, dabartinėje Šiaurės Korėjoje ir kitose šalyse). Trečia, dėl imigrantų integracijos politikos sudėtingumo.

Žvelgiant globaliai, kiekviena šalis ar šalių sąjunga turi tam tikras taisykles, apribojimų ar išimčių kitų valstybių piliečiams, atsižvelgiant į jų pilietybę, darbo jėgos poreikį darbo rinkoje, migracijos aplinkybes ir priežastis, kt. Į migracijos teisinę ir politinę pusę žvelgiant

siauresniu Europos Sąjungos mastu, čia migracija, kaip Europos Sąjungos piliečio teisė, yra neatimama ir kaip tik akcentuojama. Viena pagrindinių Europos Sąjungos laisvių – žmogaus judėjimo laisvė, tai viena fundamentalių laisvių. Asmenų judėjimo laisvė piliečiams suteikia galimybę ieškoti geresnių gyvenimo ir darbo sąlygų, pagerinti gyvenimo kokybę, išnaudoti bendrosios rinkos galimybes (ES rinka, žiūrėti internetinę prieigą). Laisvas asmenų judėjimas neatsiejamas nuo 1985 m. Šengeno sutarties (taip pat 1990 m. Šengeno konvencijos ir 1999 m. Šengeno sutarties įtraukimo į Bendrijos teisyną), kuri padėjo laipsniškai atsisakyti valstybių narių tarpusavio sienų kontrolės (ES rinka, žiūrėti internetinę prieigą).

Pagrindiniai dokumentai, užtikrinantys vaiko migranto teises, yra: JT vaiko teisių konvencija, Europos Žmogaus teisių ir laisvių konvencija ir Atskirtų vaikų gerosios praktikos protokolai Europos programoje (ES rinka, žiūrėti internetinę prieigą). Juose nurodomos vaiko, ne tik kaip migranto, bet ir kaip šalies piliečio, kaip savo tėvų vaiko, teisės. Taip užtikrinama vaikų apsauga globaliu mastu. Tuo tarpu siauresniu – nacionaliniu mastu kiekviena valstybė ar valstybių sąjunga užtikrina vaikų ir vaikų migrantų teises pagal savo vidinius įstatymus.

Europos Sąjungos mastu, lyginant su suaugusiųjų migracija, vaikų teisė savarankiškai judėti tiesiogiai nereglamentuojama pamatiniuose žmogaus teisės dokumentuose. Vaikai, kurie yra ES šalies narės piliečiai, kaip ir suaugusieji, yra Europos Sąjungos piliečiai, todėl turi teisę judėti jos viduje (ES rinka, žr. internetinę prieigą). Taip pat, vaikai gali laisvai judėti kartu su savo tėvais, kaip šeimos nariai. Pagal Europos Sąjungos įstatymus šeimos nariai, nepaisant jų pilietybės, turi teisę vykti kartu su ES piliečiu į ES valstybę narę, kurios pilietis jis yra, arba atvykti pas jį į tą valstybę narę. Ši teisė taikoma, nepaisant to, ar šeimos nariai iki tol gyveno kitoje ES valstybėje narėje ir su kokia viza šeimos narys atvyko į priimančiąją ES valstybę narę (Laisvė laisvai judėti ir gyventi Europos Sąjungoje, žiūrėti internetinę prieigą). Čia šeimos nariai suprantami kaip partneris, sutuoktinis, palikuonys ir kiti. Palikuonys šiuo atveju yra: ES piliečio ir jo sutuoktinio ar registruoto partnerio tiesioginiai palikuonys (t. y. vaikai, vaikaičiai ir t.

t.), jaunesni nei 21 metų, arba išlaikytiniai (Laisvė laisvai judėti ir gyventi Europos Sąjungoje, žr. internetinę prieigą).

Kalbant apie Lietuvos migracijos politiką ir Lietuvos piliečio judėjimo teisę, čia galioja vieningi Europos Sąjungos įstatymai. Tai reiškia, Lietuvos Respublikos pilietis turi teisę laisvai vykti į kitas ES valstybes. Kartu su šia teise žmogus gali: ieškoti darbo kitos valstybės narės teritorijoje, laikydamasis toje šalyje darbuotojams taikomų reikalavimų; priimti kitose valstybėse narėse teikiamus darbo pasiūlymus; gauti pagalbą iš kitos valstybės narės įdarbinimo institucijų ir kt.(ES rinka, žiūrėti internetinę prieigą). Į kitas valstybes ES piliečiai, ir lietuviai, gali vykti gyventi tik jei tai leidžia tos šalies įstatymai ir jei darbo rinkoje yra tokių darbuotojų ar specialistų poreikis.

Dėl imigracijos į Lietuvą, kaip minėta, ji gali būti dviejų tipų: reemigruojantys lietuviai ir kiti piliečiai (kiti piliečiai yra kitų ES šalių piliečiai ir trečiųjų šalių piliečiai, jiems taikomos skirtingos taisyklės). Reemigruojantys (grįžtantys) Lietuvos piliečiai turi tokias pat teises ir laisves, kaip ir Lietuvoje gyvenantys Lietuvos piliečiai, todėl jų teisinis statusas nėra pakitęs. Ir kitų ES šalių piliečiai, kaip minėta, gali disponuoti tokiais pat teisėmis Lietuvoje, kaip ir savo gimtojoje šalyje, išskyrus tam tikrus apribojimus. Svarbu pabrėžti, kad vaikas, gimęs kitoje valstybėje, jei jo tėvai turi Lietuvos pilietybę, turi dvigubą pilietybę iki tol, kol jam sukaks 21 metai (Pilietybės klausimai, žiūrėti internetinę prieigą).

Trečiųjų šalių piliečių atvykimas į Lietuvą yra daug sudėtingesnis procesas, tiesiogiai priklausantis nuo darbo vietos Lietuvoje. Remiantis Lietuvos darbo biržos skaičiavimais, šiuo metu Lietuvoje trūksta šių profesijų specialistų: tolimųjų reisų vairuotojų, suvirintojų, virėjų ir kitų. Jų įdarbinimo procesas yra lengvesnis (Europos migracijos tinklas, žr. internetinę prieigą). Tuo tarpu kitų profesijų atstovų ar nekvalifikuotų darbuotojų įdarbinimas yra sudėtingesnis ir daugiau laiko reikalaujantis procesas. Atvykusiems trečiųjų šalių piliečiams išduodamas leidimas laikinai gyventi (nuo 2015 m. kovo 1 d. išduodamas dviem metams), po 5 metų – leidimas nuolat gyventi Lietuvoje, užsieniečiui išlaikius valstybinės kalbos egzaminą ir

Lietuvos Respublikos Konstitucijos pagrindų egzaminą (IOM Integracijos vadovas, 2009). Leidimas nuolat gyventi Lietuvoje suteikia teisę disponuoti visomis Lietuvos piliečiams skirtomis teisėmis.

Lietuvos piliečiai vaikai pagal Vaiko teisių apsaugos įstatymą (1996) turi teisę naudotis visomis Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir kituose įstatymuose bei teisės aktuose nustatytais vaiko teisėmis bei laisvėmis. Taigi gali išvykti iš šalies kaip ES piliečiai. Taip pat kaip ES valstybės piliečiai jie turi galimybę lankyti kitų šalių mokymosi įstaigas, tai yra disponuoti tomis pačiomis teisėmis, kaip ir vietos gyventojai.

Kalbant apie imigraciją, čia taip pat reikėtų skirti imigrantus vaikus Lietuvos piliečius ir kitų šalių piliečius. Pirmiesiems užtikrinamos visos teisės ir laisvės pagal Lietuvos Respublikos įstatymus. Tuo tarpu ne Lietuvos piliečiai gali atvykti į Lietuvą individualiai (arba su kitais šeimos nariais), siekdami susijungti su šeima ir gauti leidimą nuolat gyventi Lietuvoje, jei bent vienas iš tėvų turi Lietuvos Respublikos pilietybę ir gyvenamoji vieta deklaruota Lietuvoje arba turi leidimą nuolat gyventi Lietuvoje. Imigrantai (ne Lietuvos piliečiai) vaikai, pragyvenę Lietuvoje 5 metus ir išlaikę valstybinės kalbos egzaminą bei Lietuvos Respublikos Konstitucijos pagrindų egzaminą, gali gauti Lietuvos Respublikos pilietybę (IOM Integracijos vadovas, 2009).

Ekonominis aspektas

Kalbant apie ekonominį vaikų migracijos aspektą, neišvengiamai reikia aptarti ir bendrą migracijos situaciją šiuo aspektu, nes vaikų migracija neatsiejama nuo suaugusiųjų, yra bendro migracijos reiškinių dalis.

Migracijos teorijų, kuriomis bandoma paaiškinti migrantų judėjimą, yra net kelios. Viena populiariausių teorijų yra *neoklasikinė migracijos*, arba traukos ir stūmimo veiksnių teorija (Castles, de Haas, Miller, 2014). Remiantis šia teorija, žmogus renkasi savo gyvenamąją vietą atsižvelgdamas į darbo užmokesčio skirtumus, geresnes darbo sąlygas, karjeros galimybes ir kitus veiksnius (Castles, de Haas,

Miller, 2014). Kitaip tariant, migracijos veiksnys yra skirtumas tarp darbo jėgos pasiūlos ir paklausos skirtingose šalyse. Šiuo atveju vienos šalies negebėjimas patenkinti dirbančio žmogaus poreikių išstumia jį iš šalies, tuo tarpu kita šalis, kurios sąlygos žmogų tenkina, traukia atvykti. Šiuolaikiniame pasaulyje šie ekonominiai motyvai yra pagrindinė didėjančios migracijos priežastis.

Migracija, kaip kiekvienas socialinis reiškinys, turi tiek teigiamų, tiek ir neigiamų pasekmių. Jos gali būti analizuojamos mezo-, makro- ir mikrolygmenimis (Castles, de Haas, Miller, 2014). Pasekmės paveikia tiek individą, tiek valstybes tiek ir visą pasaulį. Individualiu lygiu viskas priklauso nuo specifinės migranto situacijos. Šalies mastu migracija gali būti tiek teigiamas, tiek ir neigiamas reiškinys (Castles, de Haas, Miller, 2014). Kaip rašo S. Castlesas, H. de Haasas, M. Milleris (2014) savo knygoje „Migracijos amžius“ (angl. *The Age of migration*), teigiama yra tai, kad migracija gali pasiūlyti darbo migrantų, jei tuo metu yra jų poreikis, kvalifikuotų specialistų, pagerinti demografinę situaciją, padidinti vartojimą ir t. t. Iš neigiamų ekonominių pasekmių paminėtini: darbo jėgos trūkumas, protų nutekėjimas, investicijų mažėjimas ir kt. (Brettell, Hollifield, 2014).

Vaikų migracijos ekonominius aspektus reikėtų skirti, atsižvelgiant į vaiko migranto statusą: migruojantis kartu su tėvais arba individualus migrantas. Pirmuoju atveju stūmimo ir traukos veiksniai yra tokie pat kaip ir suaugusiems asmenims. Tiksliau, šie veiksniai yra būtent suaugusiųjų migrantų judėjimo pagrindas, tuo tarpu vaikai yra jau rezultatų ir pasekmių gavėjai. Jei tėvai kartu su vaikais atvyksta į šalį legaliai (Castles, de Haas, Miller, 2014) ir įsidarbina, jie, kaip ir vietos piliečiai, moka mokesčius, didina gamybą, vartojimą. Tai privalumas priimančiai šaliai (Castles, de Haas, Miller, 2014). Antruoju atveju legaliai individualiai migruojantys vaikai palieka savo šalį dėl geresnių gyvenimų sąlygų, geresnio išsilavinimo ir ateities galimybių (Castles, de Haas, Miller, 2014).

Vaikai migrantai yra neatsiejama beveik kiekvienos išsivysčiusios valstybės ateitis. Atvykstantys vaikai užpildo mokyklas ir darželius, mokosi vietos kalbos. Nuo jų sėkmingo integravimosi tiesiogiai priklauso šalies ekonominis augimas, nes būtent jie ateityje kurs darbo

vietas ir jas užims, mokės mokesčius, plės gamybą. Žmonės yra pagrindinis šalies išteklius, tuo tarpu vaikai yra šalies gerovės garantija.

Analizuojant Lietuvos migracijos srautus akivaizdi ypač didelė ekonominės migracijos tendencija. Lietuvos piliečių atveju migracijos priežastys dažniausiai yra ekonominės (Migracija Lietuvoje: faktai ir skaičiai, 2011). Tai: didesnė darbo pasiūla, aukštesnis atlyginimas, karjeros galimybės, geresnė socialinė apsauga, mažesnis nedarbas (Sipavičienė, 2006; Damulienė, 2013 ir kt.). Ir nors emigracija gali būti naudinga individualiai, dėl ypač didelio jos masto Lietuva patiria neigiamų padarinių ekonomikai. Neigiami padariniai, A. Sipavičienės (2006) teigimu, visų pirma yra demografinės pasekmės, kaip gyventojų skaičiaus ir gimstamumo mažėjimas, jau dabar tai didelė našta ekonomikai. Antra, darbo jėgos trūkumas, gamybos mažėjimas yra kliūtis vystyti šalies ekonomikai. Trečia, mokesčių didinimas yra našta tiems, kurie liko Lietuvoje. Tai ilgainiui gali paskatinti dar didesnius migracijos srautus. Vis dėlto migracija turi ir teigiamų padarinių: nedidelis nedarbo mažėjimas (išvyksta bedarbiai), socialinės naštos mažėjimas, išvykusių asmenų piniginių perlaidos ir kt. (Sipavičienė, 2013).

Kaip paminėta, į Lietuvą atvyksta šiuo metu šaliai būtini darbuotojai, t. y. tie, kurių šiuo metu reikia darbo rinkoje. Jie užima tas darbo vietas, kurių nenori arba negali (nėra specialistų) užimti vietos gyventojai. Taigi jų atvykimas Lietuvos Respublikai ekonomiškai naudingas. Be to, atvykstantys darbuotojai spartina šalies ekonominę plėtrą, skatina gamybos procesus ir didina vartojimą (Lietuvos gyventojų požiūris į imigraciją ir darbo migrantus, 2010). Jų atvykimas yra svarbus šalies ekonomikos vystymuisi ir siekiant didinti konkurencingumą.

Pastaruoju metu išvykstantys lietuviai vis dažniau kartu pasiima ir vaikus. Kuo jaunesni vaikai iš Lietuvos išvyksta, tuo didesnė tikimybė, kad jie į Lietuvą nebegriš (Migracija Lietuvoje: faktai ir skaičiai, 2011). Tam yra objektyvios priežastys: prarandamas ryšys su giminėmis Lietuvoje, pamirštama gimtoji kalba, vaikai baigia vietas mokyklą ir stoja į šalies, kurioje gyvena, universitetus ir t. t. Taigi

išvykstantys vaikai yra kliūtis vystytis šalies ekonomikai, kitaip tariant, didėjanti migracija daro neigiamą įtaką šalies ekonominei situacijai, o tai dar labiau didina migracijos srautus. Ir toliau mažėjant gyventojų skaičiui, augančiai kartai teks didesnę ekonominę naštą išlaikyti didesnę pensinio amžiaus gyventojų dalį. Be to, išvykstantys vaikai praranda ryšį su gimtine, likusiais giminėmis, pamiršta lietuvių kalbą ir tradicijas. Tuo tarpu žvelgiant iš asmeninės kiekvieno žmogaus pozicijos, vaikai išvyksta (dažniausiai su tėvais) į tas šalis, kur galės gauti geresnį išsilavinimą, o tėvai juos galės geriau aprūpinti, užtikrinti mokymosi galimybes.

Grįžtamoji migracija yra viena iš prioritetinių migracijos politikos sričių (Migracijos politikos gairės, 2014). Grįžtantys į Lietuvą migrantai ir jų vaikai yra šalies stabilumo ir ekonominio klestėjimo garantija. Kaip nurodyta Migracijos politikos gairėse (2014), daugiausia grįžta jauni, darbingo amžiaus asmenys, kurie gali įsiliesti į Lietuvos darbo rinką. Dažnai jie grįžta įgiję naujų kvalifikacijų, žinių ir tarptautinės patirties, kuri, pritaikyta Lietuvoje, gali tapti reikšmingu valstybės pažangos veiksnium. Grįžtančios šeimos su vaikais yra gyventojų skaičiaus augimo garantija, o tai gali užtikrinti šalies ekonomikos plėtrą. Tą patį galima pasakyti ir apie vaikus imigrantus iš kitų šalių.

Vis dėlto reikia pripažinti, kad tiek reemigruojantys vaikai, tiek ir vaikai imigrantai iš kitų šalių reikalauja nemažai valstybės investicijų, nes būtina sudaryti galimybes mokytis lietuvių kalbos, vykdyti integracijos politiką, integracijos projektus ir kt. Tokiai šaliai kaip Lietuva tai gana sudėtinga finansiškai.

Psichologinis aspektas

Mokslinėje literatūroje nemažai dėmesio skiriama psichologiniam vaikų migracijos aspektui, šiuo metu jau nemažai gvildinti vaikų migrantų psichologiniai ypatumai ir jų psichologinės reakcijos.

K. Oberg (2006) teigimu, atvykę į kitą šalį vaikai (kaip ir suaugusieji) patiria kultūrinį šoką, kuris pasireiškia kaip baimės ir bejėgiškumo jausmas, panašių į save paieškos, pykčio ir nerimo

proveržiai, ilgesys ir kt. (Oberg, 2006). Ir kiti autoriai pastebi, kad migravę vaikai naujoje aplinkoje elgiasi savitai. J. S. Smith'as, P. Akosas, S. Limas, S. Wiley'us (2008) nurodo, kad atvykus į svetimą šalį vaikams kyla nemažai psichologinių prisitaikymo sunkumų, todėl keičiasi ir jų elgsena. Pasikeitusią aplinką, kaip migrantų vaikų elgsenos pokyčių priežastį, nurodo ir kiti tyrėjai (pvz., Suarez-Orozco ir kt., 2008).

Atvykusiems į svetimą šalį vaikams sunkiau užmegzti naujas draugystes dėl kalbos, kultūros ir bendravimo skirtumų (Minello, de Valk, 2012). Vaikai dėl savo kitoniškumo lengviau pasiduoda patyčioms, diskriminacijai (Smith, Akos, Lim, Wiley, 2008). Santykiai su naujais draugais ir bendraklasiais dažnai turi ir teigiamų, ir neigiamų pasekmių. Viena vertus, atvykusiam vaikui nauji draugai gali sukurti teigiamą ir draugišką aplinką, padėti išmokyti užsienio kalbą ar suteikti informacijos apie mokyklą (Suárez-Orozco, Carhill, 2008). Kita vertus, į naujos šalies mokyklą atvykęs vaikas dėl savo pažeidžiamumo ir nenoro būti atstumtas lengviau pasiduoda neigiamai įtakai (Minello, de Valk, 2012). Kaip teigia A. Minellas, H. De Valkas (2012), vaikai, siekdami pritapti prie naujų draugų, gali nenatūraliai elgtis: bandyti dirbtinai įtikti bendraklasiams, kad tik nebūtų klasėje atstumti.

Mokslinėje literatūroje minimi emigracijos atveju dažni vaikų ir tėvų konfliktai. S. Y. Kimas, Q. Chenas, Y. Wangas, Y. Shenai, D. Orozco-Lapray'as (2013) pastebi, kad emigravę vaikai ir tėvai dažnai nesusikalba, kyla kitų bendravimo problemų. Vaikai paprastai yra linkę priimti vietos kultūros tradicijas ir vertybes, kurios gali prieštarauti gimtosios šalies tradicijoms. Tuo tarpu tėvai bando laikytis savo šalies tradicijų ir vertybių, o tai tik didina vaikų ir tėvų konfliktų tikimybę (Kim ir kt., 2013).

Atvykę į kitą šalį vaikai dažnai nepasitiki savo gebėjimais (Yeun, 2007; Bellmore, 2011). C. Suarez-Orozco, A. Carhill (2008) pažymi, kad tokių vaikų savivertė yra gerokai žemesnė nei vietos vaikų. Nepasitikėjimą savo jėgomis lemia patyčių tikimybė, galimybė pasiklysti mokykloje ar keliaujant iki jos, padidėjęs mokymosi krūvis, santykiai su naujais draugais, nauja aplinka (Rice ir kt., 2010). Kaip

teigia A. D. Bellmoras (2011), dėl to gali mažėti jų motyvacija mokytis ir stengtis, taigi pradeda blogiau mokytis.

Naujoje aplinkoje vaikų (ir suaugusiųjų) asmenybė transformuojasi, nes keičiasi jų savęs ir savo vaidmens kitoje visuomenėje suvokimas (Задорова, 2014). Vaikai kelia klausimą, kas aš esu (identiteto prasme)? T. Zadorovos (Задорова) (2014) teigimu, tokiais atvejais vaikas gali patirti didelį stresą, nerimą. Nes nesugebėdamas tinkamai identifikuoti savo vertybių ir kultūrinės priklausomybės gali pulti į kraštutinumus, pavyzdžiui, neigti priklausomybę savo tautai.

Užsienio šalių mokslininkų darbuose pastebima, kad vaikams, atvykus gyventi į kitą šalį, dažnai kyla psichologinės sveikatos sutrikimų (Currie, Hurrelmann, Settertobulte, Smith, Todd, 2000, cituoja Suárez-Orozco, Carhill, 2008), kurie pasireiškia kaip padidėjęs susijaudinimas, dirglumas, lėtumas (Задорова, 2014). Tokios psichologinės sveikatos problemos gali sukelti dar didesnes sveikatos problemas: mikčiojimą, migreną, pykinimą ir kt. (Задорова, 2014). Stresą kelianti aplinka, akademinis spaudimas, pavojus dėl deportacijos, patyčios, diskriminacijos tikimybė, palaikymo stoka gali tik didinti vaiko sveikatos bėdas (Smith, Akos, Lim, Wiley, 2008).

Emigracija kartu su tėvais gali sukelti vaikui daug streso, neigiamų pojūčių (Leliūgienė, Rupšienė, Plavinskienė, 2005; Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007; Malinauskas, Mozerytė, 2011 ir kt.) ir emocijų, tokių kaip pyktis, liūdės, stresas (Suarez-Orozco, Carhill, 2008), prasta nuotaika, nerimas (Задорова, 2014). Tyrimai rodo, kad mergaitės yra jautresnės nei berniukai, joms emigravus sunkiau prisitaikyti (Anderson ir kt., 2000, cituoja Rice ir kt., 2010). Jos dažniau jaučia didesnę stresą, nuovargį ar net pyktį naujoje šalyje (Anderson ir kt., 2000, cituoja Rice ir kt., 2010).

Tyrimuose apie vaikus emigrantus dažnai minimas jų baimės jausmas. Naujos mokyklos baimė, baimė dėl savo pasiekimų joje (Yeun, 2007), deportacijos baimė (Minello, de Valk, 2012). Kaip teigia A. Mortlockas, N. Plowmanas, A. Glasgow, kai vaikas jaučia baimę, jam nesaugu, nepatenkintas jo emocinis saugumo ir gerovės poreikis, jis jaučią nuolatinę įtampą. Taigi negali laisvai įsiliesti į

visuomenę, jaučiasi nevisavertis ir nereikšmingas (Mortlock, Plowman, Glasgow, 2011). Tokiems vaikams sunku užmegzti draugiškus ryšius, mokytis, pritapti prie naujos visuomenės ir aplinkos (Mortlock ir kt., 2011).

Šeimos aspektas

Šeima – pirmoji žmogaus ugdymo institucija (Jakavičius, 1998). Jos poveikis, ugdant jaunuolių asmenybę ir rengiant jį savarankiškam gyvenimui, yra didžiulis (Ivanauskienė, 2008). Visuotinai pripažįstama, kad šeima yra svarbiausia emocinio ir materialinio rėmimo institucija, jos narių augimo ir gerovės garantija (Jurkuvienė, 2008). Kita vertus, šeima yra labiausiai nuo migracijos kenčianti visuomenės struktūra (Maslauskaitė, Stankūnienė, 2006). Tačiau kalbant apie pedagoginius vaiko migracijos aspektus, svarbu apibrėžti, kas yra šeima, kokios jos funkcijos ir kuo ypatinga pedagoginė šeimos funkcija.

Šeima yra įvairių mokslo šakų tyrimo objektas, todėl mokslinėje literatūroje galima surasti nemažai įvairių šeimos apibrėžimų (Kanopienė, 2008). Sociologiniu požiūriu, šeima – tai gyventojų skirstymas pagal savitus požymius, išreiškiančius individo požiūrį į šeimą ir socialinį šeimos institutą (arba gyventojų skirstymas pagal šeimyninės padėties statusus) (Prakapienė, 2007). Kitas apibrėžimas byloja, kad šeima „yra intymi namų grupė, kurią sudaro asmenys, susiję tarpusavyje kraujo, seksualinių santykių ar teisiškai įformintais ryšiais“ (Gordon, 1998). Šeimą galima apibrėžti ir kaip ryšių, kurie apima įvairiapusę kartų ir lyčių tarpusavio sąveiką, formą (Jallinoja, Widmer, 2011; Widmer, 2010; Donati, 2010; 1998, cituoja Česnuitytė, 2012). Kitame apibrėžime įtraukiami ir šeimos nariai (tėvai, vaikai ir seneliai, gyvenantys viename namų ūkyje) (Juozeliūnienė, Leonavičiūtė, 2009). Taigi šeima, remiantis šia samprata, yra ne tik tėvai ir jų palikuonys, bet ir kiti šeimos nariai (broliai, seserys, seneliai, kiti giminaičiai), atsižvelgiant į jų vaidmenis ir tarpusavio ryšį toje šeimoje. J. Vaitkevičius akcentuoja santuokos ir šeimos skirtumą: santuoka gali būti ir be vaikų, o šeima – ne. Šeimai, anot J. Vaitkevičiaus, būtini

vaikai ir kiti drauge gyvenantys giminės (Vaitkevičius, 1995, cit. Rupšienė, 2001).

Tradicine (siaurąja) prasme apie šeimą galima kalbėti, esant trejopo pobūdžio (santuokos / partnerystės, kraujo / giminystės ir tėvystės / įvaikinimo) ryšiams tarp asmenų (Kanopienė, 2008). V. Kanopienės (2008) teigimu, šeimos skirstomos į nuklearines (branduolines) ir jungtines (išplėstines): nuklearinę šeimą sudaro sutuoktinių pora ir jų nesusituokę vaikai, gyvenantys atskirai nuo kitų giminaičių; išplėstinėje šeimoje, kurią sudaro trys keturi asmenys ir drauge su branduoline šeima gyvenantys asmenys, kilę iš to paties protėvio ir susiję giminystės ryšiais kylančia linija (seneliai, proseneliai), ir / arba abiejų ar vieno iš sutuoktinių giminaičiai (nesusituokę broliai, seserys ir kt.). Dėl migracijos neretai keičiasi tradicinė šeimos forma, ypač emigravus tėvams arba vienam iš tėvų ir vaikams likus gyventi gimtinėje. Tokioms šeimoms nusakyti atsirado specifinis *atotolio šeimos* terminas: „Atotolio šeima yra lietuviškas terminas, žymintis asmenų grupę, kurioje vienas tėvų (abu tėvai) ir vaikas(-ai) gyvena skirtinguose namų ūkiuose skirtingose šalyse. Šie asmenys suvokia save kaip šeimą ir artimiausios socialinės aplinkos taip pat laikomi šeima“ (Juozeliūnienė, Leonavičiūtė, 2009, p. 81).

Remiantis minėtais šeimos apibrėžimais, šeimą galima apibrėžti kaip *žmonių grupę, kurią sudaro asmenys, tarpusavyje susiję kraujo, seksualinių santykių ir / ar teisiškai įformintais ryšiais, gyvenantys viename arba skirtinguose namų ūkiuose skirtingose šalyse, bet save traktuojantys ir kitų suvokiami kaip šeima*.

Kaip ir kiekviena visuomenės institucija, šeima atlieka tam tikras funkcijas. Funkcija (lot. *functio* – atlikimas, veikla) – tai tam tikros veiklos paskirtis (Tarptautinių žodžių žodynas, žr. internetinę prieigą). Z. Bajorūnas (1997) šeimos funkcijos sampratą aiškina, kaip šeimos narių poreikių ir su jais susijusių pareigų vieni kitiems (vyro – žmonai, žmonos – vyrui, tėvų – vaikams, vaikų tėvams, visos šeimos – pavieniams nariams ir pavienių narių – visai šeimai, visos šeimos ir pavienių jos narių – visuomenei) tenkinimą ir atlikimą.

Literatūroje šeimos funkcijos apibrėžiamos labai įvairiai. Vieni mokslininkai linkę kai kurias funkcijas sureikšminti, kiti, sugrupavę

poreikius, skiria mažiau šeimos funkcijų, tik jas labiau apibendrina (Rupšienė, 2001). Išanalizavus mokslinę literatūrą galima skirti tokias funkcijų kategorijas naudos gavėjo atžvilgiu: tautos, partnerio, visos šeimos ir vaiko.

Atsižvelgiant į disertacijos tyrimo tikslą, toliau nagrinėsime šeimos funkcijas tik vaiko atžvilgiu. Literatūroje pateikiamos tokios jų variacijos:

- vaikų auginimas (Bajorūnas, 1997);
- emocinė parama (Ševandrin, 1995, cituoja Rupšienė, 2001);
- vaikų auklėjimas (Europos žmogaus teisių komisija);
- vaikų ugdymas (Ševandrin, 1995, cituoja Rupšienė, 2001);
- vaikų socializacija (Miškinis, 1993; Kanopienė, 2008);
- komunikacija (Bajorūnas, 1997) ir kitos.

Minėtos funkcijos pristatomos vaiko atžvilgiu laikantis psichologinio, socialinio, edukologinio ir kitų požiūrių. Kadangi jos yra persipynusios tarpusavyje ir dažnai nusako tą pačią veiklą, nuspręsta jas sujungti į vieną ir pavadinti *šeimos pedagogine funkcija*. Šis sprendimas motyvuotas, nes visos išvardytos funkcijos siejasi su vaiko, kaip visuomenės (ir visuomeninių institucijų) nario ir asmenybės, ugdymu. Elgesį su vaiku, kurį numano šeimos funkcijos, M. Van Manenas (1990) vadina pedagoginiu ir aprašo, kaip ugdymo veiklą ir elgesį vaikų / vaiko atžvilgiu: tai yra buvimas su vaiku, kai būtina nuolat reaguoti ir veikti pedagoginėse situacijose bei puoselėjant santykius (Van Manen, 1990). Taigi pedagoginė funkcija, remiantis M. Van Maneno (1990) idėja, reiškiasi rūpinimusi ir rūpesčio rodymu.

Šeima yra pirminė ir svarbiausia socializacijos institucija (Parson, Bales, 1955, cit. Pomerantz ir kt., 2007), taigi ir pirmoji institucija, atliekanti pedagoginę funkciją. Vaikui augant į šią veiklą įtraukiamos ir kitos institucijos, ypač mokykla.

Mokykla yra antra pagal svarbą vaikų socializacijos institucija, todėl šeimos ir mokyklos bendradarbiavimas ypač svarbus. Žiūrint iš šeimos pozicijos, šį bendradarbiavimą nusako tėvų įsitraukimas į vaikų mokymąsi. Angliškoje literatūroje šiam reiškiniui nusakyti vartojamas tėvų įsitraukimo terminas (angl. *parental involvement*).

Kaip teigia E. M. Pomerantz ir kt., tėvų įsitraukimas į vaiko mokymosi procesą yra plati sąvoka, apibūdinanti tėvų elgesį, pradedant nuo kalbėjimo su vaiku apie jo mokymosi pasiekimus iki aktyvaus dalyvavimo mokyklos veikloje (Pomerantz ir kt., 2007).

Tyrimai rodo, kad tėvų įsitraukimas į mokymąsi teigiamai veikia vaikų akademinius pasiekimus (Jeynes, 2005; Barnard, 2004, cit. Wright 2010; Strobino, Salvaterra, 2000, cit. Rupšienė, Kučinskienė, 2006a; Rupšienė ir kt., 2005; Altschul, 2011; Lahaie ir kt., 2011). Konstatuojama, kad aktyvus tėvų įsitraukimas į vaikų mokymąsi didina pastarųjų mokymosi motyvaciją (Gonzalez-DeHass, Willems, Doan Holbein, 2005; Juodaitytė, Rudytė, 2007; Žukauskienė, Malinauskienė, 2011). Mokslininkai teigia, kad tėvų įsitraukimas į mokymąsi teigiamai veikia vaiko požiūrį į pačią mokyklą (Cole-Henderson, 2000, cituoja Hayes, 2011). G. Hornby'is ir C. Wittas (2009) pastebėjo, kad tėvų įsitraukimas į mokymąsi turi teigiamų pasekmių ne tik vaikams, bet ir mokytojams bei patiems tėvams. Minėti autoriai pažymi, kad tėvų įsitraukimas į mokymąsi gerina jų ir mokytojų santykius, skatina jų aktyvų bendradarbiavimą, gerina mokyklos atmosferą. Patiems tėvams jų įsitraukimas gali ugdyti pasitikėjimą savimi kaip tėvais, pasitenkinimą savo tėvyste ir domėjimąsi savo pačių išsilavinimu (Hornby, Witte, 2009). Ir priešingai, jei tėvams nerūpi vaikų poreikiai, jie nedalyvauja veiklose kartu su vaikais, mažai laiko leidžia kartu, vaiko problemų mokykloje daugėja, taip teigia K. V. Hoover-Dempsey ir kt. (1995). Vaikai lengvai pasiduoda išorės įtakai, kuri ne visada yra teigiama, dažnai kenčia nuo depresijos, pykčio priepuolių, liūdesio (Hoover-Dempsey ir kt., 1995).

Mokslinėje literatūroje nurodoma įvairių tėvų įsitraukimo į vaikų mokymąsi būdų: pagalba ruošiant namų darbus, dalyvavimas mokyklos veikloje (įsitraukimas į mokyklos gyvenimą; savanorystė mokykloje, dalyvavimas tėvų susirinkimuose), nuolatinis bendravimas su vaiku (pokalbiai apie mokyklą, mokymosi svarbą), aukštų vaiko mokymosi lūkesčių nustatymas, papildomi ugdomieji užsiėmimai su vaiku, finansinė parama, tinkamos mokymosi aplinkos ir laisvalaikio

taisyklių (režimo) nustatymas, pasidalijimas namų ruošos darbais (žiūrėti 1 lentelę).

1 lentelė. Dažniausi tėvų įsitraukimo į vaiko mokymosi procesą būdai

Tėvų įsitraukimo į mokymosi procesą būdai	Toki būdą pagrindę autoriai
Pagalba ruošiant namų darbus	Altschul, 2011; Beck, 2010; Xu, Bendon, Mundrey-Camino, Steiner, 2010; Levin ir Belfield, 2002; Larocque, Kleiman, Darling, 2011
Dalyvavimas mokyklos veikloje (įsitraukimas į mokyklos gyvenimą; savanorystė mokykloje, dalyvavimas tėvų susirinkimuose)	Altschul, 2011; Beck, 2010; Hoovey-Dempsey ir Sandler, 1995; 1997; Henderson, 1987; Larocque, Kleiman, Darling, 2011
Nuolatinis bendravimas su vaiku (pokalbiai apie mokyklą, mokymosi svarbą)	Pint, Rich, 2004; Henderson, 1987
Aukštų vaiko mokymosi lūkesčių nustatymas	Fan, Chan, 2001; Epstein, 1991, Hoover-Dempsey, Sandler 1995; Xu, Benson, Mudrey-Camino, Steiner, 2010; Henderson, 1987; Levin ir Belfield, 2002
Papildomi ugdomieji užsiėmimai su vaiku	Levin ir Belfield, 2002
Finansinė parama	Altschul, 2011; Beck, 2010
Tinkamos mokymosi aplinkos užtikrinimas	Xu, Bendon, Mundrey-Camino, Steiner, 2010
Laisvalaikio taisyklių (režimo) nustatymas	Xu, Bendon, Mundrey-Camino, Steiner, 2010; Levin ir Belfield, 2002
Pasidalijimas namų ruošos darbais	Xu, Bendon, Mundrey-Camino, Steiner, 2010

Mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad migracijos sąlygomis šeima keičiasi, atitinkamai keičiasi ir šeimos pedagoginė funkcija.

Išvykus tėvams arba vienam iš tėvų šeimos struktūra savaime pakinta: sumažėja šeimos narių, gyvenančių viename ūkyje, skaičius. Šeimai vėliau susijungus, kai išsiskyrimo laikotarpiu vaikas gyvena su globėjais ir prie jų prisirišo, vaikas išgyvena tarsi antrą išsiskyrimą (Kaniušonytė, Truskauskaitė, Gervinskaitė, 2012).

Tėvams išvykus, kai vaikai lieka gimtinėje, pastarieji neigiamai vertina migraciją: dažnai nesuvokia jos naudingumo, kas didina tėvų ir vaikų konfliktų tikimybę (Whitehead, de Lima, Punch, 2012). G. Malinauskas ir M. Mozerytė (2011) pabrėžia, kad išvykus tėvams, o vaikams likus gyventi su seneliais, kasdienė kontrolė tik sustiprėja: ji pasireiškia tiek iš senelių, tiek ir iš tėvų pusės. Vaikams išvykus kartu su tėvais, pastarųjų vaikams skiriamas dėmesys taip pat mažėja dėl didelio darbo krūvio, tai tėvų ir vaikų santykiuose sukelia įtampą (Hagelskamp ir kt., 2010).

A. Maslauskaitė, V. Stankūnienė (2007) teigia, kad šeima, kur emigravo tėvai (arba vienas iš tėvų), turi adaptuotis ir iš naujo apibrėžti šeimos narių vaidmenis bei funkcijas. Vaikai paliekami su seneliais, vyresniais broliais arba seserimis, kurie prisiima naujus šeimos vaidmenis (Maslauskaitė, Stankūnienė, 2008). Tokiose šeimose gyvenantys vaikai turi perimti didesnę namų ruošos darbų našta ir prisiimti didesnę atsakomybę už darbo pasidalijimą namuose (Chang, Dong, Macphail, 2011). Kaip teigia A. Maslauskaitė, S. Stankūnienė (2007), vyresni broliai ir seserys užima tėvų (suaugusiųjų) vietą, prižiūri jaunesniųjų mokymąsi, elgesį. Prisiimdami visą atsakomybę už mažųjų globą, kaip teigia H. Brasas, M. Nevenas (2007), vyresnieji suvokia savo „viršenybę“.

Kita vertus, neretai su tėvais išvykę vaikai nesuvokia naujų savo ir tėvų vaidmenų. Tai nulemta tėvų autoriteto silpnėjimo, ypač tėvams ir vaikams ilgą laiką gyvenant atskirai (Kaniušonytė, Truskauskaitė, Gervinskaitė, 2012).

Tėvams emigravus be vaikų, jiems patiems kyla daugybė iššūkių ir problemų naujoje šalyje. Mokslininkai nurodo, kad dėl nepakankamo svetimos šalies kalbos mokėjimo (Pomerantz, 2005; Suarez-Orozco ir kt., 2008), kompetencijų ar išsilavinimo trūkumo (Wright, 2010), kultūrinių skirtumų (Suarez-Orozco ir kt., 2008), darbo sąlygų

(Robles, Oropesa, 2011), kaltės jausmo dėl paliktų vaikų (Kaniušonytė, Truskauskaitė, Gervinskaitė, 2012) kyla grėsmė sveikam šeimos funkcionavimui. Taip pasikeitusios gyvenimo sąlygos gausina konfliktus tarp partnerių, atsiranda skyrybų tikimybė (Kaniušonytė, Truskauskaitė, Gervinskaitė, 2012).

Tėvams išvykus kartu su vaikais arba susijungus po išsiskyrimo aukščiau įvardytų grėsmių skaičius nemažėja. Išvykusi arba susijungusi šeima turi iš naujo apibrėžti kiekvieno šeimos nario atsakomybes ir kasdienio gyvenimo taisykles (Kaniušonytė, Truskauskaitė, Gervinskaitė, 2012). Be to, ji turi pritapti prie pasikeitusios aplinkos, kultūros (Suarez-Orozco, Carhill, 2008), naujo gyvenimo būdo (Kaniušonytė ir kt., 2012), o tai neretai šeimoje sukelia įtampą.

Atsižvelgiant į minėtus migracijos nulemtus šeimos pokyčius, keičiasi ir šeimos bei mokyklos bendradarbiavimas. Dėl kalbos barjero, informacijos trūkumo, darbo sąlygų ir kitų veiksnių (Suárez-Orozco ir kt., 2008; Teranishi ir kt., 2011) tėvai emigracijoje mažiau dėmesio skiria vaiko namų darbams, dalyvavimui mokyklos bendruomenės veikloje, bendravimui su mokytojais, kitai veiklai (Wright, 2010 ir kt.). Taigi emigracijoje tėvų pagalba savo vaikams gerokai sumažėja, o tai neigiamai veikia vaiko mokymosi procesą, mažėja galimybės susidoroti su iškilusiais iššūkiais (Altschul, 2011; Hayes, 2011; Schofield, Hewison, 2011).

Nustatyta, kad emigrantai tėvai, morališkai palaikantys vaiką sunkiose situacijose, didina jų motyvaciją mokytis (Suárez-Orozco ir kt., 2008). Kita vertus, kaip pastebi C. Suárez-Orozco ir kt. (2008), emigrantų vaikai dažnai net labiau motyvuoti nei vietos vaikai. Taip atsitinka dėl to, kad vaikai jaučiasi dėkingi savo šeimai, tėvams už jų pasiukojimą, t. y. už emigraciją (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 1995, cituoja Suárez-Orozco, Carhill, 2008).

Tyrimai atskleidė, kad didžiosios dalies emigrantų tėvų lūkesčiai dėl vaikų mokymosi rezultatų atvykus į kitą šalį yra gana dideli (Goldenberg ir kt., 2001). Kitaip sakant, tėvai tiki, kad atvykus gyventi į naują šalį, jų vaiko mokymosi rezultatai ne pablogės, bet net pagerės (Jacob, Wilder, 2010). Dideli tėvų lūkesčiai savaime pagerina vaiko

mokymosi rezultatus, teigia B. A. Jacobas, T. Wilderis (2010). L. C. Wrightas (2010) nurodo, kad tėvų dalyvavimas mokyklos gyvenime, domėjimasis vaiko pasiekimais teigiamai veikia vaiko akademinį pasiekimą ir emocinį stabilumą (Wright, 2010).

Mokyklos aspektas

Mokykla yra antroji svarbiausia institucija, atsakinga už vaiko socializaciją, kartu pirmoji didelė institucija, kurios nariu vaikas tampa (Berns, 2009). Mokymasis mokykloje yra kompleksinė sistema (Bronfenbrenner, 1979, cit. Berns, 2009). Tai ne tik intelektinės ir socialinės patirties perdavimas vaikui, bet ir visuomenės demokratinių vertybių, kultūros bei tradicijų paveldo išsaugojimas ateities kartoms (Berns, 2009).

Valstybiniu mastu, kaip apibrėžiama Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme, švietimo tikslas – asmenybės idealo, asmens gebėjimų, nuolatinio mokymosi poreikio, kultūros vertybių perteikimas, kultūrinės tapatybės, pilietinis ir politinis ugdymas bei visuomenės galių didinimas (Valstybinė švietimo strategija 2013–2022 m.: tikslai, problemos, tobulinimo kryptys, 2012). Tuo tarpu bendrasis ugdymas (bendrojo lavinimo mokykla) yra viso būsimo išsilavinimo pagrindas (Valstybinė švietimo strategija 2013–2022 m.: tikslai, problemos, tobulinimo kryptys, 2012) ir išvardytų vertybių skiepytoja. Tai ateities sumanaus, darnaus vystymosi ir stiprios ekonomikos pagrindas (Europe 2020, 2010).

Individualiuoju lygmeniu kiekvienam moksleiviui mokyklos bendruomenė dažniausiai yra artimiausia (po šeimos) socialinė aplinka, kurioje pasireiškia jo gebėjimai (Kvieskienė, 2003). Vaikui mokykla yra visapusiškai jį ugdanti vieta: puoselėjanti sveikatą, formuojanti gyvenimo įgūdžius, atsižvelgiant į jo raidos ypatumus (Barkauskaitė, Mikalauskiene, 2011). Vaikai išmoksta ne tik privalomąją mokymosi programą, bet mokykla orientuoja vaiką į ateitį ir skatina vystytis (Katz, 2011). Ne mažiau svarbu tai, kad mokyklos lankymas padeda vaikui išsikelti tikslus, didina reikšmingumo jausmą (Katz, 2011).

Mokyklos keitimas – tai neišvengiama šiuolaikinio ugdymo proceso dalis (Rice ir kt., 2010). Absoliuti dauguma mokinių privalo pereiti iš vienos mokymosi pakopos į kitą, kartu pereidami ir į kitą mokyklą (Rupšienė, Kučinskienė, 2006). Kita vertus, subjektyvios priežastys (specialieji mokymosi poreikiai, gyvenamosios vietos keitimas, asmeniniai poreikiai ir kt.) neretai verčia mokinį keisti mokyklą daugiau nei vieną kartą. Mokyklos keitimas yra svarbi švietimo politikos, ugdymo mokslo ir edukacinės praktikos problema, kurią spręsti suinteresuoti visi švietimo sistemos dalyviai: švietimo politikai, mokyklų administracija, mokytojai, socialiniai darbuotojai, psichologai, mokiniai ir jų tėvai (Rupšienė, Kučinskienė, 2006).

Keičiant mokyklą vaikui kyla akademinų, socialinių ir psichologinių sunkumų, adaptacijos problemų (Rupšienė, Kučinskienė, 2006). Įdomu, kad tyrimai apie mokyklos keitimą pateikia labai nevienareikšmišką situaciją. Vieni mokslininkai teigia, kad mokyklos keitimas vaikui gali suteikti naujų galimybių (Tram, Cole, 2006; Noel, 2011) ir paskatinti jį lengviau susidoroti su iššūkiais (Rice ir kt., 2010). F. Rice ir kt. (2010) konstatavo, kad atsiradęs baimės jausmas gali paskatinti vaiko motyvaciją mokytis, užgrūdinti jį kaip asmenybę. Kai kurie mokslininkai pastebi, kad didžiajai daliai moksleivių neigiami išgyvenimai yra laikinas dalykas ir išnyksta jau po pirmo semestro (Rice ir kt., 2010). Įrodyta, kad per visą savo mokymosi laiką vaikai išgyvena nemažai tokių sudėtingų momentų, tačiau tai yra vaiko raidos ir vystymosi dalis (Pietarinena, Pyhältöb, Soinic, 2010).

Kiti mokslininkai mano priešingai. Jų teigimu, mokyklos keitimas yra sudėtingas procesas, neigiamai veikiantis vaiko asmenybės vystymąsi (Rupšienė, Kučinskienė, Saveljeva, Osipkova, 2005; Rupšienė, Kučinskienė, 2006a; Barkauskaitė, Mišeikytė, 2006; Rupšienė, Bitinas, 2007; Silver, Measelle, Armstrong, Essex, 2005; Gibbons, Telhaj, 2011). Nustatyta, kad mokyklos keitimas gali paveikti tiek vaiko gebėjimą psichologiškai prisitaikyti, akademinius pasiekimus, tiek ir kasdienį jo gyvenimą (Anderson, Jacobs, Schramm, Splittergerber, 2000; Rice ir kt., 2010).

Pakeitus mokyklą, pasikeičia ir vaiko socialinis statusas (Rice ir kt., 2010), o tai sukelia didelį nerimą. Ši problema minėta tyrime, kuriame moksleivių prašyta rašinėliuose aprašyti savo pojūčius ir atsiradusius pokyčius dėl mokyklos keitimo (Rice ir kt., 2010). M. Cullenas ir R. Robles-Pina'as (2009) nustatė, kad pakeitus mokyklą vaikams labiausiai trūksta draugų ir socialinio bendravimo. H. Tobinas ir kt. patvirtina šią nuomonę, jo teigimu, socialiniai santykiai yra sudėtingiausia mokyklos keitimo dalis, nes nauji bendraklasiai kelia stresą ir neigiamas emocijas (Tobin ir kt., 2012). Didžiausias iššūkis vaikui – stengtis išlaikyti senąsias draugystes iš ankstesnės mokyklos ir kurti draugiškus santykius su naujais bendraklasiais (Brown, Klute, 2006, cituoja Bellmore, 2011).

Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad akademiniai pasiekimai yra labiausiai kenčianti mokyklos keitimo dalis (Cullen, 2006). Dar 1987 metais R. G. Simmonsas ir D. A. Blyth'as pastebėjo, kad vaikams pakeitus mokyklą gerokai sumažėjo pažymių vidurkiai. Be to, jų dalyvavimas popamokinėje veikloje, palyginti su ankstesne aplinka, nebuvo toks aukštas (Cohen, 2006). C. C. Weissas ir E. C. Baker-Smith'as (2010) patvirtino, kad net 20 proc. į kitą klasę perėjusių mokinių neišlaiko vieno ir daugiau egzaminų.

H. Tobinas ir kt. (2012) teigia, kad nusistovėjusios tvarkos ir rutinos pokyčiai skatina konfliktinį vaiko elgesį, lemia nepritapimą, nesutarimus tarp atvykusio vaiko ir mokytojų bei kitų vaikų. Tokie iš pirmo žvilgsnio neesminiai dalykai, kaip mokyklos pastato sandara, tvarkaraštis, naujas klasės auklėtojas, kiti administracijos darbuotojai naujokui gali būti sunkiai suvokiami (Arrowsafe, Irvin, 1992; Schumacher, 1998, cituoja Tobin, 2012). Taigi galima sutikti su J. Tramu ir D. A. Cole'iu (2006), kurie teigia, kad mokyklos keitimas yra sudėtingas ir daug pastangų reikalaujantis vaiko gyvenimo įvykis.

Tuo tarpu emigravus į kitą šalį mokyklinio amžiaus vaikai neišvengiamai keičia mokyklą. Išanalizavus mokslinę literatūrą išskirti keli mokyklos keitimą emigruojant sunkinantys veiksniai.

Kalbos barjeras. Tai dažniausiai minimas iššūkis, kylantis migrantų vaikams (Suárez-Orozco, Carhill, 2008). C. Suárez-Orozco, A. Carhill teigia, kad migrantų vaikams naujosios šalies kalba

dažniausiai nėra gimtoji, todėl jiems kyla problemų gaunant ir suvokiant naują informaciją (Suárez-Orozco, Carhill, 2008). Dėl kalbos barjero vaikams sunku mokytis ir bendrauti su aplinkiniais (Teranishi, Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, 2011). Įdomus tyrėjų L. Ryan ir kt. (2010) pastebėjimas, kad kalbos sunkumų turi ne tik ką tik į šalį atvykę mokiniai, bet ir šalyje jau gimę imigrantų vaikai (Ryan, D'Angelo, Sales, Lopez Rodriguez, 2010).

Šalies švietimo sistemos ir mokyklos aplinkos specifika. Kitas iššūkis – nauja švietimo sistema ir mokymosi specifika. L. Ryanas ir kt. (2010) pateikia tokį pavyzdį: Didžiojoje Britanijoje vaikai pradeda lankyti mokyklą 4 ir 5 metų, tuo tarpu kitose šalyse tai gali vykti daug vėliau. Taigi į šalį atvykę vaikai dažnai yra vyresni nei vietos vaikai jų klasėje (Ryan ir kt., 2010).

Klaidinga informacija apie mokyklą. Atvykę į naują šalį emigrantai dažnai neturi svarbios informacijos apie šalies švietimo sistemą (Ryan ir kt., 2010; Ryan, Sales, 2013). L. Ryano ir kitų (2010) teigimu, į naują šalį atvykę tėvai, nežinodami vietos kalbos, kreipiasi į jau gyvenančius šalyje tėvus, kurie dažnai tikslia informacija apie mokymosi instituciją, sistemą ir t. t. nedisponuoja. Tai patvirtina ir kiti mokslininkai. Aktyvus emigrantų bendravimas priimančioje šalyje apsunkina vaiko prisitaikymo procesą (Windzio, 2012). Migrantai marginalizuojasi savo grupėje, o tai lėtina jų integravimąsi į vietos visuomenę.

Tėvų įsitraukimo į mokymosi procesą stoka. Tėvai emigracijoje dažnai yra pernelyg užsiėmę, todėl vaiko mokymąsi palieka mokytojų atsakomybei (Lahaie, 2008). Jie stengiasi užtikrinti vaiko ekonominę gerovę ir tiki, kad jų vaikų ugdymas, raida – tai grynai mokytojų atsakomybė (Chavkin, 1991, cit. Lahaie, 2008). Kaip teigia A. Maslauskaitė ir V. Stankūnienė (2007), išsivežę kartu su savimi vaikus tėvai ne visada adekvačiai suvokia vaikų prisitaikymo svetimoje socialinėje-kultūrinėje terpėje individualias (susijusias su vaiku) ir šeimines (prisitaikymo pasekmių) sąnaudas. C. Lahaie (2008) pabrėžia tokias tėvų įsitraukimo į mokymosi emigracijoje procesą kliūtis: nelanksčios tėvų darbo valandos, riboti ištekliai ir galimybės nuvykti iki mokyklos, nepasitikėjimas savimi dėl minėto prasto vietos kalbos

mokėjimo bei informacijos stokos (Suárez-Orozco ir kt., 2010; Lahaie, 2008).

Atsižvelgiant į minėtus veiksnius, nustatyta didesnė neigiama mokyklos keitimo įtaka vaikui dėl emigracijos, nei mokyklos keitimas įprastomis sąlygomis (toje pačioje šalyje). C. Suarez-Orozco, A. Carhill (2008) pastebi, kad migrantų vaikai iš mokyklos iškrenta dažniau nei vietos moksleiviai, jų vidurkiai yra žemesni nei kitų vaikų. Jie mokosi prasčiau nei jų bendraklasiai (Suárez-Orozco, Carhill, 2008; Wright, 2010 ir kt.).

Galima sutikti su A. Maslauskaite ir V. Stankūniene (2007, p. 181), kad „vaikai yra labiausiai transnacionalinės stadijos (aut. šeimos tapimas transnacionaline) pažeidžiami šeimos nariai tiek dėl to, kad vaikai skirtingai apibrėžia migracijos situaciją ir su ja siejamą naudą, tiek dėl to, kad tėvai dažnai nesuvokia pakitusios situacijos pasekmių vaikui bei neatsižvelgia į tai orientuodami savo, kaip tėvų, vaidmens atlikimą.“ Vaikams išvykus kartu su tėvais ir pakeitus mokyklą šio proceso sudėtingumas tik padidėja. Jiems kyla sunkumų dėl menko kalbos mokėjimo, naujos nežinomos mokymosi sistemos, artimų draugų ir sumažėjusio palaikymo trūkumo, kitų priežasčių. Visa tai gali neigiamai veikti vaiko galimybes prisitaikyti tiek naujoje mokykloje, tiek naujoje šalyje.

Fenomenologinis aspektas¹

G. W. Hegel

M. Van Maneno (2014) teigimu, nors pati fenomenologijos filosofija ir jos pradmenys siejami su E. Husserlio vardu, tačiau dar prieš jį fenomenologijos užuominų aptikta G. W. Hėgelio darbuose (1770–1831), kurie tapo kitų fenomenologų darbų pagrindu). G. W. Hėgelio darbuose keliamos dvi disertacinio tyrimo kontekste svarbios idėjos: kalbos jautrumo (angl. *language sensibility*) ir žmogaus tapatumo (angl. *identity*).

¹ Citatos iš šaltinių anglų kalba verstos disertacijos autorės

Kalba yra savimonės (angl. *self-consciousness*), bendrojo universalaus pažinimo (pasaulio ir kitų žmonių) bei pripažinimo (kitų žmonių) tarpininkas (Hegel, 2004, p. 238). G. W. Hėgelio (2012) teigimu, kalba leidžia žmonėms suprasti dalykus ir daiktus kaip universalius, tai padeda suvokti žmonių bendruomeniškumą, kartu leidžia žmogui pažinti ir pareikšti apie savąjį Aš. Toks savojo Aš pažinimas yra bene svarbiausias dvasinės vaiko raidos momentas, kai jis jau geba apmąstyti save ir savo jausmus, taigi tampa asmenybe. Todėl kalba yra vaiko tarpininkas nuo jutiminio pasaulio suvokimo pereinant prie apmąstymo (Hegel, 2012).

Matydamas užrašytą kitos kalbos žodį jos pramokęs žmogus paprastai žino jo reikšmę, bet, G. W. Hėgelio teigimu, kalbėti ir rašyti kita kalba žmogus pradeda vėliau, nei ima ją suprasti (Hegel, 2012, p. 271). Pačios giliausios žodžio prasmės, kurią sukuria tautos istorija, kultūra ir etniškumas, kitos kalbos atstovui suprasti neįmanoma, kalbai svarbūs ne tik žodžiai, bet ir kalbėjimo tonas, skambėjimas, garsas, gestai (Hėgelis, 2004). G. W. Hėgelis (2012) kaip pavyzdį mini kinų kalbą, kurioje vienas užrašytas žodis gali turėti iki 20 reikšmių, besiskiriančių tik kirčiu, tonu ar intonacija, tai iš kitos šalies atvykusiam žmogui sukelia papildomų iššūkių.

Kitaip tariant, kalba perteikiama prasmė. Kalba validuoja, paaiškina žmogų, jo veiksmus (angl. *act*) ir aplink esančius daiktus, teigia G. W. Hėgelis (2004). Ursulos Le Guin (1990) mokslinės fantastikos knygoje aprašyta situacija lyg ir patvirtina šią G. W. Hėgelio mintį. Knygoje pasakojama, kaip gyvūnai – arkliai, kiaulės, avys ir kiti – nusprendė pasikeisti žmogaus jiems duotus pavadinimus, nes nebenorėjo būti taip vadinami. Tačiau atsisakę savo vardų, gyvūnai neteko ir jiems būdingo elgesio modelio: buvo nebeaišku, kuris jų turi skraidyti, kuris – ropoti, gyventi žemėje ar vandenyje. Taigi kartu su savo pavadinimais gyvūnai prarado ir „save“, tai yra savo esmę.

G. W. Hėgelio iškelta idėja padeda suprasti migranto kalbos subtilumą. Kalbėdamas svetima kalba žmogus suteikia žodžiams tą prasmę, kurią šie turi jo gimtojoje kalboje, tuo tarpu kitoje kalboje ši prasmė gali būti miglota. Kitas momentas – nors svetimšalis kalba jam

svetima kalba, jo intonacijos, gestai, kūno judesiai, tonas vis dar „kalba“ jo gimtąją kalbą, todėl dar sunkiau perteikti žodžių prasmę. Interpretuojant G. W. Hegelio mintis, galima sakyti, kad kalbėdamas išmokta kalba migrantas žodžiais perteikia ne visai tą prasmę, kurią norėtų perteikti. Suprantama, kad tai veikia bendravimo su kitais žmonėmis ir kitus gyvenimo aspektus. Žinant šį faktą, galima geriau suprasti ir vaikus migrantus, kuriems tenka reikšti mintis svetimą kalbą mokykloje ir už jos ribų. Bendraudamas svetimą kalbą jis tik iš dalies perteikia tai, ką galvoja, ir tik iš dalies supranta tai, ką jam sako kiti. Todėl gyvenimas naujoje vietoje tampa sudėtingesnis, kyla nesusikalbėjimo su „vietos“ vaikais ir tarpusavio nesupratimo pavojus, kas dar labiau trukdo įsilieti į naują aplinką.

Kalbėdamas apie sąmonę G. W. Hegelis (2012) teigė, kad žmogus sąmoningai galvoti apie save pradeda tik suvokęs, kad yra ir kitų žmonių, jis suvokia savo tapatumą lygindamas save su kitais žmonėmis, pastebėdamas, kuo nuo jų skiriasi.

Interpretuojant G. W. Hegelio mintį galima geriau suprasti migranto tapatumą. Filosofo teigimu, žmogus savo tapatumą suvokia lygindamas save su kitais, todėl interpretuojant šią idėją migracijos kontekste galima matyti, kad emigrantas sau taiko papildomą savęs lyginimo su kitais kriterijų. Lygindamas save su vietiniais žmonėmis jis aiškiai suvokia, kad yra imigrantas, tuo tarpu lygindamas save su gimtinėje likusiais žmonėmis suvokia, kad yra emigrantas. Taip formuojasi savęs, kaip kitokio, suvokimas. Pritaikę G. W. Hegelio idėją vaikų migrantų atveju taip pat suprantame, kad augdami vaikai lygina save su kitais ir taip formuojasi jų tapatumo jausmas. Emigracijos šalyje vaikas jaučiasi kitoks nei dauguma, nes gimė kitoje šalyje ir kažkurio gyvenimo momentu atvyko į šalį, kurioje gyvena. Todėl jo tapatumas formuojasi šiek tiek kitaip nei emigracijos šalies vaikų.

E. Husserl

Edmundas Husserlis (1859–1938) laikomas fenomenologijos pradininku. Filosofas yra palikęs daugiau kaip 40 tūkstančių parašytų

puslapių rankraščių. Jo filosofijoje ypatingas dėmesys skiriamas Kito ir Aš santykiui (tai dar vadinama dialogu, žr. Gutauskas, 2002).

E. Husserlio nuomone, žmogus, kai yra vienas, t. y. kai šalia nėra kitų žmonių arba jis nėra kitų žmonių akiratyje, pats sau yra subjektas (Husserl, 1991). Kitaip tariant, jis „nemato“ savęs ir savo veiksmų, neanalizuoja, kaip galėtų atrodyti iš šalies. Tuo tarpu atsiradus šalia kitam žmogui ir patekus į jo akiratį tarsi tampa analizės objektu ir pats save pradeda suvokti kaip objektą. Taigi jis tarsi pradeda matyti save iš šalies. Toks matymas nukreiptas tiek į save, tiek į kitą žmogų. E. Husserlio teigimu, aš, kaip žmogus, pradedu suvokti kito žmogaus kūną, kuris yra panašus į manąjį, kada jis yra šalia manęs (Husserl, 1991). Taip mūsų pasauliai susisieja ir tampa vienu bendru manojo Aš ir Kito pasauliu, kito žmogaus ir mano patirtys persipina. Per kitą žmogų aš suvokiu save ir savo patirtį, o tas kitas žmogus per mane suvokia save ir savo patirtį, teigia E. Husserlis (1991).

E. Husserlis (1962) pabrėžia ir tai, kad žmogus į savąjį Aš ir Kitą žvelgia per tris prizmes: fizinę, panašumo ir dvasinę. Pirmas sluoksnis – tai grynai fizinio pavidalo „analizė“ (Husserl, 1962). Antro sluoksnio suvokimas leidžia ieškoti panašumų ir skirtumų tarp mūsų kūniškųjų pradų – kiek manojo Aš kūnas skiriasi ar yra panašus į Kito kūną. Tiek pirmas, tiek ir antras sluoksniai negali atskleisti tikrojo Aš ir tikrojo Kito esybės. Todėl trečias sluoksnis – tai žvilgsnis gilyn, į dvasios gelmes, į tikrojo Aš ir Kito esmes (Husserl, 1962). Nors mes galime matyti Kito išgyvenimus, remdamiesi jų kūniškais apsimušimais, tačiau tas suvokimas yra paviršutiniškas, nes neleidžia mums matyti tikrojo „vidinio“ išgyvenimo prado (Husserl, 1962).

Šios E. Husserlio idėjos yra svarbios, siekiant suprasti migravimo reiškinių. Migranto sąmoningumas dėl savo elgesio, išvaizdos ir įvaizdžio kitų akyse, ypač dėl išryškėjusių skirtumų ir panašumų, tampa dar aktualesnis. Migrantas išsiskiria iš kitų savo išvaizda, elgesiu. Viena vertus, taip pritraukdamas į save daugiau dėmesio, kita vertus, pats save suvokdamas kitaip. Remiantis E. Husserlio idėja galima geriau suprasti ir vaiką migrantą. Socializuodamasis jam naujoje šalyje vaikas lygina save su vietos gyventojais, pirmiausia įžvelgdamas ryškius išorinius skirtumus tarp savęs ir vietos vaikų

(draugų, bendraklasių). Esant ryškiems skirtumams, vaikas galimai bando sumažinti atotrūkį tarp vizualiai matomų skirtumų, siekdamas kuo greičiau pritapti naujoje erdvėje, mokykloje, bendruomenėje. Tai veikia jo elgesį, mąstymą, savęs ir kitų suvokimą. Tiek migrantams, tiek ir vietos gyventojams sudėtinga išvelgti kito žmogaus vidinį pasaulį, tačiau migrantams dėl kultūrinių, etninių, tradicinių, vertybių sistemos ir kitų skirtumų vietos gyventojų dvasinį pasaulį suvokti dar sunkiau. Vaikai migrantai, siekdami pritapti, bando mėgdžioti kitus ir bent išoriškai supanašėti su vietos vaikais, bendraklasiais, tačiau supanašėti dvasiškai – labai sunku ar net neįmanoma.

M. Heidegger

Martinus Heideggeris (1889–1976) – vienas ryškiausių XIX amžiaus fenomenologų ir filosofų. Jo darbuose tiesioginių su migravimu susijusių idėjų nėra, tačiau yra netiesioginių minčių šia tematika, jomis savo darbuose remiasi ir šiuolaikiniai migracijos fenomenologai (Kirova, 2009; Winning, 2010 ir kiti). Viena šių idėjų – (angl.) *dwelling* idėja. Anglų kalbos žodį *dwelling* išversti į lietuvių kalbą sudėtinga. Viena vertus, daiktavardis *dwelling* verčiamas kaip būstas, buveinė, butas, namai. Kita vertus, *to dwell* (veiksmažodis) reiškia gyventi, apsistoti (Anglų–lietuvių kalbos žodynas, 2014). XX a. filosofas egzistencialistas Vincas Vyčinas M. Heideggerio *dwelling* verčia kaip gyvenimas-kur (žr. Svirgis, 2014). Juo remiantis šioje disertacijoje vartojamas būtent toks vertimas. E. Heideggeris aiškina, kad gyvenimui-kur, namų suvokimui pastatas nesvarbus. Namas statomas tik tam, kad žmogus turėtų, kur gyventi, taigi svarbus funkcionalumas (Heidegger, 1971). Žmogus gyvena ne dėl to, kad yra pasistatęs namą, greičiau gali statyti namą (kaip pastatą) tik dėl to, kad gyvena (Heidegger, 1971). M. Heideggerio teigimu, žmogus nebūtinai patogia jaučiasi tik savo namuose. Posakiui „jaustis kaip namie“ jis suteikia kitą prasmę (Heidegger, 1971). Šią nuomonę patvirtina ir W. Dekkeris: „Juk ir darbe galima jaustis kaip namie“ (Dekker, 2011). Taigi gyvenimui-kur vieta ar pastatas nėra svarbūs. M. Heideggeriui namai tai ne pastatas, bet daiktai namo viduje, erdvė tarp daiktų, nes tik daiktų dėka sukuriamas

ryšys. Filosofo teigimu, gyvenimas-kur pats savaime yra buvimas su daiktais ir tarp daiktų: mes susiję su tais daiktais, būtent jie kuria mūsų pasaulį (Heidegger, 1971). Anot M. Heideggerio, būti žmogumi reiškia gyventi, vadinasi, būti su daiktais ir tarp daiktų (Heidegger, 1971, p. 157).

M. Heideggeris pateikia diskusinį teiginį, kad žmogus tarsi plūduriuoja pasaulyje ieškodamas savo vietos (Heidegger, 1971). Žmogaus prigimtyje glūdi nuolatinės tos vietos paieškos, kaip ir siekis ieškoti savęs, teigia M. Heideggeris (1971). Filosofo teigimu, namai tampa žmogui aktualūs tik tada, kai juos praranda, nes tik tada suvokia jų svarbą savo gyvenime (Heidegger, 1971), apie kurią iki tol nebuvo susimąstęs. Taip mezgasi ryšys su Gimtine (vok. *Heimat*), lemiantis ir priklausomybės jausmo [Gimtinei] atsiradimą. Tuo tarpu tie, kurie niekada nebuvo palikę savo Gimtinių, niekada jos ir neatras, teigia M. Heideggeris (1971). Žmonės turi išmokti būti namuose, kaip ir apskritai išmokti gyventi pasaulyje (angl. *must ever learn to dwell*) (Heidegger, 1971).

Pasitelkus M. Heideggerio idėjas galima lengviau suprasti migranto situaciją kitoje šalyje. Išvykdamas iš savo gimtosios šalies ir palikdamas gimtinę jis daug aštriau suvokia gimtinės, namų, visko, kas „palikta“, reikšmę jo gyvenime. Ši M. Heideggerio idėja padeda suprasti ir vaikui migrantui aktualią namų bei gimtinės svarbą. Dažniausiai vaikai, gyvendami gimtuosiuose namuose, nemažai apie jų ir juose esančių daiktų reikšmę, mažai susimąsto ir apie gimtinės vaidmenį savo gyvenime. Tuo tarpu išvykus iš namų ir palikus gimtinę, vaikams, interpretuojant M. Heideggerio mintis, namų, svarbių daiktų ir gimtinės klausimas aktualizuojasi. Remiantis M. Heideggerio gyvenimo-kur idėja, migracijoje vaikas dažniau susimąsto apie tai, kas yra jo namai, gimtinė, ką prarado išvykęs iš gimtosios šalies ir ką atrado naujoje šalyje. Kitaip suvokia ir namuose paliktų daiktų svarbą, taip vaikams gali kilti ilgesys, noras grįžti į Gimtinę.

A. Schutz

Alfredas Schutzas (1899–1959) – vienas ryškiausių XX amžiaus fenomenologijos atstovų, palikęs gilų pėdsaką fenomenologijos filosofijoje. Jo straipsniuose „Svetimšalis“ (The Stranger, 1944) ir „Begrįžtantis namo“ (The Homecomer, 1945) labai įdomiai ir tik fenomenologams būdingu stiliumi aprašomos žmogaus patirtys svetimijoje ir gimtojoje šalyje. A. Schutzo teigimu, svetimšalis (angl. *stranger*) (L. Radžiūnienė [2012] vartoja sąvoką *svetimas*) – tai šiuolaikinis suaugęs asmuo, kuris stengiasi, kad jį priimtų arba bent toleruotų grupėje, į kurią jis atvyko. Tos grupės gali būti labai skirtingos – nuo svetimės šalies visuomenės iki partnerio šeimos, kurios palankumo siekiama (Schutz, 1944). Straipsnyje „Svetimšalis“ autorius pagrindinį dėmesį kreipia į migrantus, kurie stengiasi įsilieti į kitos kultūros visuomenę.

Pagrindinė ir labiausiai akcentuojama Alfredo Schutzo (1944) idėja – kiekvienas žmogus priklauso nuo istorinio laiko (laikas suprantamas kaip ateitis, dabartis ir praeitis), kuris sukuria atitinkamus kultūrinius, etninius ir kitus ryšius. Viskas priklauso nuo laiko, teigia filosofas (Schutz, 1944). Praeities laikas yra ryšių tarp žmonių pagrindas. Žmogaus individualus laikas, kaip teigia A. Schutzas (1944), formuojamas apie bendrą visuomenės laiką. Istorinės patirtys – tai ne tik mūsų, bet ir praeities kartų palikimas, jos remiasi tradicijomis, kultūra ir papročiais. Tuo tarpu žmogui atvykus į naują bendruomenę (šalį), jį su ja sieja tik dabartis ir ateitis, jų nesieja bendra praeitis. Svetimas naujoje šalyje, net ir pažinęs jos istoriją, niekada netaps tos istorijos dalyviu, nes jos neišgyveno (Schutz, 1944, p. 97). Visuomenės, į kurią nori įsilieti, požiūriu, šis žmogus yra be praeities. Taigi svetim kitoje šalyje išskirtinumas pagrįstas laiku, jis visada bus kitoks nei vietos gyventojai (Schutz, 1944). Analizuodamas aplink vykstančius dalykus (naujoje šalyje), svetimas mato ir interpretuoja juos per savo asmeninį pasaulio suvokimą, kurio pagrindas yra gimtosios grupės (angl. *home group*) mąstymo būdas (Schutz, 1944).

Remiantis šia A. Schutzo idėja galima suprasti, kuo migravęs žmogus yra kitoks, palyginus su aplinkiniais. Jo patirtis, kultūriniai,

socialiniai ir kiti skirtumai lemia tai, kad pasaulio reiškinius interpretuoja taip, kaip jam yra įprasta, tuo tarpu kitoje visuomenėje tie patys dalykai gali būti skirtingai interpretuojami. Ta pati situacija ir su vaikais: migravę vaikai juos supantį svetimą pasaulį gali suvokti pagal tradicijas, vertybes ir taisykles, kurių išmoko būdami gimtojoje šalyje, tai gali juos dar labiau išskirti iš kitų (vietinių) vaikų ir atskleisti jų kiteniškumą.

A. Schutzo straipsnyje „Begrįžtantis namo“ (1945) iškelia migracijos ir grįžtamosios migracijos diskusiją, kalba apie namus, akcentuoja jų prasmingumą išvykusiam žmogui. Laikantis pastarosios idėjos, namai yra vieta, kur susilieja visi ryšiai. Žmogus išeina iš namų ir grįžta į juos. Tai yra pradžios ir grįžimo (pabaigos) taškas, teigia A. Schutzas (1945). Posakis „jaustis kaip namie“ išreiškia aukščiausią artumo ir intymumo lygį (angl. *the highest degree of familiarity and intimacy*) (Schutz, 1945). Namai – tai ne pastatas, jie turi gilesnę ir kiekvienam žmogui individualią reikšmę, tai gali būti tėvų namas, mamos balsas, maistas (Schutz, 1945, p. 108). A. Schutzo (1945) nuomone, namus žmonės, kurie niekada nebuvo iš jų išvykę, ir tie, kurie iš jų išvyko, bei tie, kurie grįžo, supranta skirtingai. Iš namų išvykęs žmogus praranda intymų ryšį su namais, jaučia ilgesį. Autorius aprašo istorijas žmonių, kurie po emigracijos grįžta į savo šalį, bendruomenes, su kuriomis juos sieja anksčiau minėtas laikas. Taigi su ta bendruomene jie turi bendrą praeitį. Tačiau sugrįžęs žmogus jau bus kitoks nei ta bendruomenė. Ryšiai prarasti dėl atskirai praleisto laiko (Schutz, 1945). Jiems susigrąžinti taip pat reikia laiko.

Taigi A. Schutzo iškelta idėja migracijos kontekste leidžia teigti, kad emigrantas, nusprendęs grįžti į gimtąją šalį, jau bus kitoks nei aplinkiniai. Atskirai praleistas laikas keičia žmogų, jis perima kitos kultūros vertybes ir mąstymo būdą. Norint vėl įsiliesti į gimtąją visuomenę, reikia laiko ir pastangų. A. Schutzo idėjos byloja, kad vaikas migrantas tiek svetimoje šalyje, tiek ir grįžęs į gimtąją jaučiasi kitoks. Svetimoje šalyje įgyta patirtis, kultūriniai ir socialiniai skirtumai palieka pėdsaką jo raidoje, pakeičia jo mąstymo būdą ir pasaulio suvokimą.

O. F. Bollnow

Otto Freidricho Bollnowo (1903–1991), vokiečių fenomenologo, darbuose gvildinamas tėvynės ir saugumo santykis, žmogaus erdvės ir saugumo ryšys.

Pirmąją idėją apie žmogaus pasaulio suvokimą ir saugumą O. F. Bollnowas pateikė straipsnyje „Gyvenamoji erdvė“ (angl. *Lived-Space*) (1961). Pasaulis čia suprantamas kaip erdvė, kurioje žmogus gyvena arba galėtų gyventi. Autorius erdvę dalija į dvi dalis – vidinę (angl. *inner*) ir išorinę (angl. *outer*): „Vidinės ir išorinės erdvių dvilypumas yra visos žmonijos ramstis gyvenimo erdvėje. Išorinė erdvė – tai atvirumo, pavojaus ir atskirtumo vieta. Todėl žmogui reikia namų erdvės, kurioje jis galėtų pasislėpti ir apsisaugoti. Tokios erdvės suteikimas žmogui – pagrindinė namų funkcija“ (Bollnow, 1961, p. 34). Kai žmogus išeina iš savo vidinės erdvės (tai yra iš namų), teigia O. F. Bollnowas, jis ne iš karto atsiduria svetimame pasaulyje, vis dar yra aplinkoje, kuri pažįstama ir žinoma, tai yra savo kieme (rajone ir t. t.), kur vis dar jaučiasi saugus. Bet tolesnė aplinka – svetima, joje gausu pavojų, grėsmių (Bollnow, 1961). Tokiai aplinkai apibūdinti tinka F. Schillerio žodžiai: „Namų čia nėra. Kiekvienas skuba savo reikalais ir niekam nerūpi kito žmogaus skausmai ir sielvartas“ (cit. Bollnow, 1961). Tačiau, O. F. Bollnowo teigimu, nors namai ir yra saugumo ir ramybės vieta, žmogus pradėtų nykti, jei joje užsidarytų, norėdamas atsiriboti nuo išorės grėsmių. Jo namai taptų kalėjimu (Bollnow, 1961, p. 34–35). Taigi žmogui būtina išeiti iš namų ir šiame pasaulyje vaidinti jam skirtą socialinį vaidmenį. Kitaip tariant saugumas ir grėsmės yra žmogaus gyvenimo sudedamosios dalys, vidinio ir išorinio pasaulio įtampos pagrindas (Bollnow, 1961, p. 35).

Antrojoje idėjoje (žmogaus erdvės ir saugumo ryšys) filosofas susieja du reiškinius – Tėvynę (vok. *Heimat*) ir saugumą (vok. *Neue Geborgenheit*) (Bollnow, 2011). Ryšys su Tėvyne reiškia priklausymą vietai, kurioje jautiesi saugiai, išgyventi priklausymo jai jausmą (angl. *feeling of belonging*). O. F. Bollnowas akcentuoja, kad žmogus negali gyventi be savo Tėvynės, yra nuo jos priklausomas. Kartu teigia, kad Tėvynė – tai ryšiai jos viduje, t. y. tarp žmonių. Žmogus be Tėvynės – tai žmogus be ryšių su kitais žmonėmis. Jei nėra ryšių, nėra saugumo.

Čia saugumas suprantamas kaip jausmas, kad esi saugus ir apsaugotas (angl. *the feeling of being safe and secure*) (Bollnow, 2011). Tokia saugumo idėja kyla iš suvokimo, kas yra namai (angl. *home*), ir įsilieja į didesnę Tėvynės konceptą. Šią O. F. Bollnowo idėją aiškina B. Leveringas (2000), jo teigimu, žmonės jaučiasi saugūs savo namuose tiek, kiek yra saugūs savo šalyje. O. F. Bollnowo (2011) nuomone, kuo mažiau žmogus susieja save su Tėvyne, tuo labiau jam jos reikia. Būti be Tėvynės reiškia jausti didelį trūkumą.

Interpretuojant O. F. Bollnowo idėjas per migravimo prizmę, galima manyti, kad migrantas atsidūręs kitoje šalyje tarsi patenka į svetimą ir grėsmingą aplinką, kuri paprastai kiekvienam žmogui sukelia nesaugumo jausmą. Jausdamasis nesaugiai žmogus gali pradėti bijoti visko kas jį supa. Tokiu momentu žmogus gali jaustis bejėgis, jis tarsi praranda save. Tuo tarpu buvimas namuose ir Tėvynėje, toliau interpretuojant O. F. Bollnowo idėjas, žmogui suteikia saugumo jausmą, tai yra papildomų jėgų. Vaiko migracijos kontekste O. F. Bollnowo saugumo idėja atskleidžia, kad išvykus iš gimtinės vaikui taip pat gali kilti baimės ir nesaugumo jausmas vien dėl pasikeitusios erdvės. Migracijoje nauja aplinka, nauja mokykla ir naujas namas (gyvenamoji vieta) ne iš karto tampa gimtieji, taigi vaikas kurį laiką jaučiasi tarsi be vietos, kurioje galėtų saugiai jaustis.

E. Levinas

XX a. pradžioje fenomenologinė filosofija ypač išpopuliarėjo. Emmanuelis Levinas, lietuviškų šaknų turintis filosofas, buvo vienas ryškiausių ir įtakingiausių to meto fenomenologų. Kaip ir M. Heideggeris, E. Levinas (1906–1995) kėlė gyvenimo-kur idėją (angl. *dwelling*). Šiame kontekste ypatingą dėmesį filosofas skyrė namams. Daiktai, namas, kaip pastatas, jo teigimu, nėra tiek svarbūs, kiek svarbus pasitenkinimo jausmas, kurį tie daiktai žmogui suteikia. Pasitenkinimą kažkuo (daiktu arba buvimu namuose) teikia ne daikto funkcionalumas, bet tai, kad naudodamasis tuo daiktu žmogus jaučiasi laimingas arba nelaimingas. Todėl namai, viena vertus, yra vieta, kur žmogus jaučia pasitenkinimą savo buvimu, kita vertus, jie turi gilesnę reikšmę, kai kiekvienas kitas daiktas iš esmės pradedamas nagrinėti

atsispiriant nuo jo padėties name arba namų atžvilgiu (Levinas, 1971). Namai nėra tik užuovėja pasislėpti nuo vėjo, žvarbaus oro ar praleisti naktį, tęsia filosofas, pavyzdžiui, plaktuko, kuriuo galima įkalti vinį, žmogui prireikia tik tam tikru jo gyvenimo momentu. Namai, E. Levino (1971) teigimu, nėra žmogaus gyvenimo tikslas, jie yra žmogiškosios veiklos sąlyga, taigi pradžia. Namai turi aukštesnę prasmę, tai privilegijuota mūsų gyvenamoji vieta (Levinas, 1971). Todėl ne namai priskiriami įprastų daiktų (objektų) pasauliui, bet daiktų pasaulis „sukasi“ aplink namus. Tiesą sakant, namų neturėtume traktuoti kaip vietos, kur baigiasi visos veiklos, tai vieta, kur jos prasideda, ir tik namų dėka (pailsėjęs, įgavęs pasitikėjimo savimi, pabuvęs saugiai) žmogus gali toliau veikti už namų ribų (Levinas, 1971). E. Levino (1971) teigimu, palikęs namus (privačią teritoriją), kuriuose buvo pats su savimi, kur kaskart gali grįžti, žmogus išeina į platųjį pasaulį, todėl buvimas namuose yra pradinis taškas ir gyvenimo prasmė / esmė šiame pasaulyje bei jungiamoji grandis tarp žmogaus ir pasaulio.

Migravimo kontekste, remiantis E. Levino namų idėja, galima geriau suprasti migranto santykį su namais. Vieni migranto namai liko (arba ne) gimtinėje, kiti atsirado užsienyje. Pastarieji iš pradžių tėra pastatas su daiktais. Migracijos proceso pradžioje žmogus tarsi lieka be vietos, kur gali būti savimi, pailsėti, atsigauti, jaustis saugus ir patenkintas, taigi lieka tarsi be pagrindo, kuris jam leidžia veikti už namų ribų.

Kalbant apie vaiko migravimą, namų reikšmė turbūt dar labiau aktualizuojasi, nes vaikas paprastai daugiau laiko praleidžia namuose nei suaugęs žmogus. Kad vaikas tinkamai bręstų, labai svarbu namuose jaustis saugiai, bet atsidūręs užsienyje ir pradėjęs gyventi naujuose namuose, bent jau iš pradžių, remiantis E. Levino pateiktais svarstymais ta tema, to saugumo beveik neįmanoma užsitikrinti. Vaikas naujuose namuose iš pradžių atranda tik vietą, pastatą ir daiktus, kad vaikas jaustųsi saugus, laimingas, patenkintas savimi ir turėtų jėgų eiti į pasaulį palikęs namus, namai turi įgyti gilesnę prasmę.

J. P. Sartre

Jean Paul Sartre'as – vienas žymiausių prancūzų fenomenologų, kaip ir G. Hėgelis bei E. Husserlis, kalbėjo apie Kito ir savojo Aš sąmonės santykį. Jo teigimu, žmogus suvokia save, įsisąmonina, šalia atsiradus kitam žmogui. J. P. Sartre'as (1905–1980) kalba apie taip, kaip jis gali sutrikti, susigėsti, pajusti kitų smerkimą dėl to, kas jis yra, patekęs į kito žmogaus akiratį (žr. Saevi, 2005). Knygoje „Būtis ir niekis“, iliustruodamas šią mintį, filosofas pateikia įdomų pavyzdį (vertimas iš: Andrijauskas, 2010): „Kai aš žiūriu pro rakto skylutę, aš esu visiškai pasinėręs į tai, ką aš darau, – aš žiūriu į kitą ir matau kitą žmogų, kai jis manęs nemato. Aš esu visiškai vienas, pasinėręs į tai, ką matau, ir sąmoningai savęs nesuvokiu (nesu prereflektyvios būsenos). Tas, kurį aš stebiu, man yra objektas. Tačiau išgirdęs grindų girgždesį už nugaros staiga tampa sąmoningas, nes tapau kito žmogaus stebėjimo objektu. Situacija kardinaliai pasikeičia, stebėtojas tampa stebimuoju“. Akivaizdu, kad žmogus, nors elgėsi netinkamai, kaip aprašyta viršuje, savo veiksmų netraktavo kaip nepadorių, kol netapo matomas kito žmogaus („pamatė“ save kito akimis) (Saevi, 2005). J. P. Sartre'o pateiktas pavyzdys parodo, kad žmogaus ego objektyvizacija (lot. *objectivus* – susijęs su objektu, padarymas objektyviu, daiktiniu, sudaiktinimas, Tarptautinių žodžių žodynas, (Tarptautinių žodžių žodynas, žr. internetinę prieigą) įmanoma, kai Kitas pateikiamas kaip subjektas, tai parodo, kad vieno žmogaus sąmoningam savęs suvokimui būtinas ryšys su Kitu (žmogumi) (Internet Encyclopedia of Philosophy, a Peer-Review academic Resource, žr. internetinę prieigą).

Šią J. P. Sartre'o mintį interpretuojant migravimo kontekste, galima geriau suprasti, kaip jaučiasi migrantas svetimoje šalyje. Įprasta, kad kažkuo išsiskiriantis žmogus iš kitų sulaukia daugiau dėmesio. Migrantas svetimoje šalyje jau yra kitoks nei kiti, todėl jam gali atrodyti, kad nuolat yra stebimas aplinkinių, kurie, migranto nuomone, galbūt pastebi ir vertina jo kitokį elgesį, išvaizdą, manieras, tai gali sukelti jam gėdos ar nepatogumo jausmus. Todėl migrantas neretai dažniau nei kiti mąsto apie savo elgesį (angl. *aware of himself*), t. y. kaip gali atrodyti kitų akimis. Interpretuojant vaikų migravimo atvejus,

panašiai gali jaustis ir vaikai. Vaikai migrantai yra kitokie nei jų bendraklasiai ar kiti vaikai, tai gali pritraukti daugiau dėmesio. Todėl vaikams migrantams gali atrodyti, kad jų veiksmai kitų vertinami tarsi pro padidinamąjį stiklą, dėl to jie gali atidžiau stebėti savo elgesį. Dėl tokio dėmesio sau (kurio gal net ir nėra, jis gali būti išgalvotas paties vaiko), vaikai gali gėdytis, būti sutrikę, sumišę.

M. Merleau-Ponty

M. Merleau-Ponty (1908–1961), prancūzų filosofas, egzistencinės fenomenologijos atstovas. Viena M. Merleau-Ponty'io nagrinėjamų idėjų, kuri gali būti siejama su migravimu, – kalbos subtilumas. Autoriaus teigimu, žodžiai turi prasmę (angl. *the word has a meaning*) (1996, p. 177), bet ne visada jie gali perteikti tai, kas glūdi mūsų mintyse (Merleau-Ponty, 1996). M. Merleau-Ponty'io teigimu, žmogus tarsi nežino, kad konkrečiu momentu kažką galvoja, kol jų nesuformuoja žodžiais: galima pradėti kalbėti nežinant, ką nori pasakyti, galima pradėti rašyti nežinant, ką galiausiai parašysi (Merleau-Ponty, 1996). Taigi mintys be kalbos neegzistuoja, todėl „kalba ne išverčia jau paruoštas kalbėtojo mintis, ji tik jas užbaigia“ (Merleau-Ponty, 1996 p. 177). Autorius mini ir vertimo iš vienos kalbos į kitą tikslumo problemą: „Verčiant į kitą kalbą tiksliai perteikti prasmės neįmanoma. Mes galime kalbėti keliomis kalbomis, bet tik viena bus ta, kuria gyvename. Norint visiškai asimiliuotis kalboje, reikia likti pasaulyje, kuriame šia kalba kalbama, ir niekada nebepriklausyti kitam pasauliui“ (Merleau-Ponty, 1996, p. 218). Taigi autorius pabrėžia, kad visiškai tikslus vertimas neįmanomas ir iš tikrųjų net neegzistuoja.

Interpretuojant šią M. Merleau-Ponty'io idėją migravimo požiūriu, atkreiptinas dėmesys į tai, kiek suprantama yra migranto kalba: kaip jis supranta vietos kalbą ir kiek šia kalba kalbantys žmonės supranta jį, kalbantį vietos kalba. Čia galima skirti dvi bendravimo vietos kalba fazes. Dažniausiai migracijos pradžioje migrantai prastai kalba vietos kalba arba iš viso jos nemoka. Natūralu, kad žmogus mąsto pirmiausia gimtąja kalba, taigi visas kilusias mintis tenka versti į vietos kalbą. Tęsiant M. Merleau-Ponty'io idėją, adekvatus vertimas neįmanomas:

ir pats žmogus netiksliai perteikia savo mintis svetima kalba, ir kiti jį netiksliai supranta. Laikui bėgant, ilgiau pagyvenus migracijos šalyje, kalbos labiau pramokstama, bet net ir puikiai mokant svetimą kalbą, žmogui gali būti sunku tinkamai perduoti tai, ką jis nori pasakyti, o kitiems – jį suprasti. Tuo tarpu vaikai migrantai interpretuojant M. Merleau-Ponty'io idėjas, gali turėti sunkumų bendraudami ir mokydamiesi. Imigracijos pradžioje sunku tikėtis, kad vaikai puikiai mokės vietos kalbą, nes jų „galvose“ sukasi gimtoji kalba ir norėdami išreikšti savo mintis jie turi jas versti į vietos kalbą, o vertimas kartais gali iškreipti prasmę. Ir priešingai – klausydamiesi, skaitydami medžiagą, kuri yra parašyta ar perduodama žodžiu svetima kalba, jie ją verčia į savo gimtąją kalbą, tai taip pat gali lemti netikslų prasmės perteikimą. Taigi, remiantis M. Merleau-Ponty'iu, galima daryti prielaidą, kad siekiant, jog vaikas geriau išmoktų kalbą, reikėtų visiškai atsiriboti nuo to pasaulio, su kuriuo jį sieja jo gimtoji kalba. Kadangi vaikai migruoja kartu su tėvais, tai ne visada įmanoma (ir kažin ar reikia), nes tėvai dažniau priklauso „kitam“ pasauliui (kalba gimtąja kalba), be to, vaiką ar jo šeimą sieja ryšiai su gimtinėje likusiais giminaičiais ar draugais. Ilgėjant imigracijos laikui situacija keičiasi ir pamažu vaikas kalbiškai asimiliuojasi su vietos gyventojais. Taigi turėtų „lengvėti“ ir minčių perteikimas bei svetimų minčių supratimas. Vis dėlto, kol ryšiai su gimtinės pasauliu yra glaudūs, visiška kalbinė asimiliacija neįmanoma.

B. Levering

Olandų filosofas ir pedagogas Basas Leveringas straipsnyje „Išvykimas iš namų siekiant aukštojo išsilavinimo: kiek žmogui reikalinga Tėvynė“ (angl. *Leaving Home for Higher Education: How Much Heimat Does a Human Being Need*) (2000) pažymi, kad išvykimas iš namų gali suteikti tiek neigiamos, tiek ir teigiamos patirties. Tačiau pagrindinis autoriaus akcentas šiame straipsnyje yra Tėvynės (angl. *Homeland*, vok. *Heimat*) ir žmogaus tarpusavio ryšys. Tėvynės reiškinyje glūdi gili prasmė, pradedant nuo nacionalizmo, meilės savo gimtajam kraštui, vidinio saugumo jausmo ir pasitikėjimo

aplinkiniais, baigiant ryšiu su žmonėmis, kurie liko gimtinėje, ir su kitos šalies bendruomene, teigia B. Leveringas (2000).

Nagrinėdamas Tėvynės idėją, B. Leveringas (2000) pastebėjo, kad Tėvynė nėra tiesiog pavadinimas ar žodis – ji atskleidžia ryšį. Kitaip tariant, žmogus yra susijęs su savo Tėvyne. Net jei ir norėtų nutraukti visus ryšius su ja, iš pašamonių jų ištrinti neįmanoma, rašo filosofas. Savo šalį palikęs žmogus, net ir labai norėdamas nutraukti ryšius su ja, negali ištrinti prisiminimų, kurie yra likę su juo (Levering, 2000). Autorius kaip pavyzdžius pasitelkia biografines istorijas, kurias puikiai atskleidžia žmogaus ryšį su Tėvyne. Jis pateikia Veros Illes, kuri vaikystėje paliko Vengriją ir atvyko gyventi į Olandiją, kur visą savo gyvenimą bandė slėpti akcentą, istoriją. Ji nenorėdavo būti atpažinta kaip svetimšalė (angl. *don't want to be recognized as a stranger*). Kalba, jos išmokimas jai buvo tarsi vienintelė riba, skirianti ją nuo vietos žmonių. Vis dėlto, nors ir siekė „atsikratyti“ savo gimtosios kalbos, pastebėjo, kad ryšys tarp žmogaus ir jo gimtosios kalbos egzistuoja. Net ir puikiai išmokus vietos kalbą, prisiminimai (pavyzdžiui, geriant pieną arba į jį žvelgiant) atkuria Veros mintyse vengrų kalbos žodžius, kurie geriau atskleidžia konkretaus reiškinių ar prisiminimo prasmę.

Kita aprašyta B. Leveringo istorija – skaudūs Hanso Mayerio, Austrijos žydo, prisiminimai apie koncentracijos stovykloje praleistus dvejus metus. H. Mayeris po karo, išvaduotas iš Aušvitco, išsikėlė gyventi į Briuselį, net pakeitė savo vardą, pasirinkęs prancūzišką Amery vardą, tačiau vis dar tapatinosi su austrais ir su taip jo nekenčiama tauta, kuri išsiuntė jį mirti į Aušvitą, – dėl jo gimtosios kalbos. B. Leveringas (2000) pabrėžia, kad niekas negali nusikratyti savo gimtosios kalbos.

Filosofas aptaria ir globalizacijos reiškinį, nes jos sąlygomis išvykimai ir ilgesys savo gimtajai šaliai yra neišvengiami (Levering, 2000). Tai, kas žmogų sieja su kultūra ir šalimi, kurioje jis išaugo, glūdi kraujyje, išsčiose, tai negali būti tiesiog perbraukta ir pamiršta, rašo autorius. Išvykdamas į kitą šalį žmogus išsiveža ir dalį savo kultūros, o tai gali trukdyti įsilieti į naują kultūrą.

Interpretuojant B. Leveringo idėjas apie Tėvynę galima geriau suprasti ir vaikų migrantų ryšį su palikta gimtąja šalimi. Ryšys gali būti įvairus. Vieni vaikai, išvykę į kitą šalį, gali jausti ilgesį ir nostalgiją tam, kas liko namuose ir gimtojoje šalyje, ir siekia tapatintis su Tėvyne, tuo tarpu kiti – priešingai, galbūt norėtų pamiršti viską, kas liko namuose, norėtų nuo to atsiriboti, pamiršti tai, kas yra jų Tėvynė, ir viską, kas su ja sieja. Tačiau, remiantis B. Leveringu, visų ryšių su Tėvyne nutraukti neįmanoma, kaip benorėtų vaikas atsiriboti nuo savo Tėvynės, jis liks su ja susijęs.

D. Dachyshyn

Darcey Dachyshyn, vaikystės pedagogikos profesorė iš Naujosios Zelandijos, 2013 m. publikuotame straipsnyje ieško atsakymo į klausimą, ką reiškia vaikui atsidurti nepažįstamoje aplinkoje. Autorė remiasi merginos, vardu Haddy, kuri būdama ketverių kartu su tėvais iš Fidžio salos persikraustė gyventi į Kanadą, prisiminimais ir savo pačios bei savo vaikų prisiminimais. Analizuodama prisiminimus pastebi, kad vaikai priversti tyliai priimti rezultatus ir veiksmų ar sprendimų, kuriuos padaro tėvai, padarinius (Dachyshyn, 2013). Autorė akcentuoja, kad suaugusieji, kaip pedagogai, privalėtų ne tik priimti atvykėlius, bet ir suprasti, kad ne tik jie yra svetimi šalies, į kurią atvyko, gyventojams, bet ir vietos gyventojai yra svetimi atvykėliams. Problema ta, kad priimančioji šalis stengiasi kuo sparčiau niveliuoti skirtumus, o tai gali lemti priimančios šalies ir migrantų „tikrosios esmės“ praradimą, kas trukdo mokytis ir vienas kitą pažinti (Dachyshyn, 2013).

D. Dachyshyn (2013) skatina permąstyti pedagoginį požiūrį į migrantą vaiką. Į tokį vaiką pedagogai (ir kiti suaugusieji) turi orientuotis ir juo rūpintis (angl. *care*) taip, kaip suaugusieji rūpinasi savimi. Rūpinimasis kitu nereiškia vieno ar kito žmogaus (etninės grupės) viršenybės ar gailesčio rodymo. Priešingai – rūpestį skatina supratimas. Globalėjančiame pasaulyje ir daugiakultūroje aplinkoje visada bus šeimų ir vaikų, kuriems tenka migruoti. Taigi tokių patirčių nereikėtų nuvertinti, rašo D. Dachyshyn (2013). Vis dėlto ji ragina šias patirtis priimti tokias, kokios jos yra: skausmingos, liūdnos, keliančios

juoką ar verčiančios raudoti. Autorė remiasi V. Andreotti (2010), kuri teigia, kad kaip pedagogai turime priimti tą nepatogumą, skirtumą, dviprasmybę ir eiti toliau nuo monoepisteminių praktikų ir įsilieti į tikslesnes ir gyvesnes intelektines švietimo erdves, kurios atvers galimybes pamatyti, sužinoti, susieti, įsivaizduoti ir tapti „kitais“ bei daryti kitokias klaidas, kurios leistų nuolat mokytis ir bendrauti (Andreotti, 2010, cit. Dachyshyn, 2013).

A. Kirova

Anna Kirova, dirbanti Albertos universitete (Kanada), pati turi migrantės patirties, todėl savo darbuose daug dėmesio skiria vaikų migrantų patirčių aprašymui. Jos darbai remiasi tiek fenomenologine tyrimo strategija, vizualiojo meno tyrimais, tiek ir kitomis strategijomis, be to, ji dažnai taiko nuotraukų analizės metodą. 2007 metais išleista jos kartu su L. Adams redaguota knyga „Globali migracija ir ugdymas: mokyklos, vaikai ir šeimos“ (angl. *Global Migration and Education: Schools, Children and Families*), kurioje yra vienas iš jos straipsnių „Judančios vaikystės: Vaikų imigracijos gyvenimo patirtys tarp kalbų ir kultūrų“ (angl. *Moving Childhoods: Children's Lived Experiences with Immigration of Being Between Languages and Culture*). Jame autorė išsamiai aprašo, kaip vaikas išgyvena (angl. *undergo*) imigraciją santykiyje su mokykla, šeima ir kitais vaikais. Šiame straipsnyje autorė, taikydama fenomenologinę tyrimo strategiją, aptaria tokias problemas kaip vaiko „būti namuose“ jausmo praradimas, vaiko pasimetimas dėl naujos kalbos, to, kad jo nesupranta aplinkiniai, išgyvenamas vienišumo jausmas, atsiskyrimas nuo kitų.

Autorės, kuri remiasi M. Heideggeriu, teigimu, migracija vaikui yra tikrai išgyvenimas (angl. *life experience*) (Adams, Kirova, 2007), kuri keičia jo asmenybę ir neretai priverčia kentėti. Migracijoje nauja mokykla yra svarbi tokios patirties dalis: čia vaikas nustoja būti vieno pasaulio dalimi, bet vis dar nėra naujojo pasaulio, į kurį atvyko, dalis (Adams, Kirova, 2007).

L. Adams, A. Kirova (2007) prašė imigrantų vaikų aprašyti (nupiešti) savo pirmąjį dieną naujoje mokykloje užsienyje. Tyrimo

esmė – atskleisti, ką reiškia tyrėjui atlikti tyrimą su imigrantais vaikais, su kuriais jo nesieja bendra kalba, kaip įtraukti vaikus į tyrimą, kuris dėl kalbos barjero jiems atrodo painus ir nesuprantamas. Mokslininkė užsimena, kad atlikti tyrimą su vaikais migrantais – visada iššūkis, ne tik dėl to, kad vaikas yra imigrantas ir jo gimtoji kalba yra kita nei tyrėjo, bet ir dėl to, kad tyrėjas, kaip suaugęs žmogus, su vaiku neranda bendros kalbos. Šio tyrimo tęsinys aprašomas kitame straipsnyje (kartu su M. Emme) „Imigrantų vaikų kūno suvokimas priimant jų išgyventas migracijos patirtis: Aprašomųjų polimedijinių tekstų kūrimas“ (angl. *Immigrant Children's Body Engagement in Accepting Their Lived Experiences of Immigration: Creating Poly-Media Descriptive Texts*) (2009), kuriame autorės aprašo vaikų migrantų kūno pokyčius jiems kalbant svetima kalba. Ji pastebi, kad kalbos barjeras pasireiškia ir kūniškais potyriais. A. Kirova, M. Emme (2008) rašo, kad kalba – tai ryšys su aplinkiniu pasauliu, neradus bendros kalbos, sunku puoselėti ryšį. Kuriant ryšį svarbi ir kūne užkoduota kalba: svetimos kalbos žodžius galima išmokyti, o kūno kontrolė ne visada pavaldi žmogui.

A. Winning

Anne Winning, Australijos kanadietė, taip pat nemažai dėmesio skyrė migrantų patirčių aprašymams. Savo disertacijoje „Namų kalba ir kalbos namai – kokybinė imigrantų patirčių studija“ (vadovas M. Van Manen) aptarė migrantų kalbos specifiką, jiems kalbantis apie paliktus namus.

Straipsnyje apie namų ilgesį (angl. *homesickness*) (Winning, 1990) ji aprašo išvykusių žmonių patirtis, jų gimtosios šalies ilgesį. Klausia, ką reiškia ilgėtis namų? Ar tai noras sugrįžti atgal? O gal tai mylimų žmonių ar daiktų stoka? Kas apima namų ilgesį? Ar jį galima kontroliuoti? Mokslininkė kviečia diskutuoti, ko žmogus ilgisi – namų, kaip gyvenamosios vietos, ar pačios šalies, ar jos žmonių ir daiktų? Ilgesio taip paprastai apibrėžti neįmanoma, atsako A. Winning (1990), jis glūdi mumyse, paliekančiuose savo gimtąją šalį, tai migranto kasdienybė. Mokslininkė pritaria A. Schutzui ir sako, kad ne visada užtenka namų ilgesį įvardyti. Namų ilgesio ir namų sąvokos nereikėtų

sumenkinti tik iki ryšių su žmonėmis, daiktais ir vietomis, tai yra daug sudėtingesnis reiškinys, apimantis gilesnę žmogaus buvimo pasaulyje prasmę (Winning, 1990).

Straipsnyje „Kalbėjimas apie namus“ (angl. *The Speaking of Home*) A. Winning (1991) gvildena kitą migrantams aktualią temą – kalbos barjerą ir migrantų kalbos stilių. Jos nuomone, kalba yra būdas išreikšti save, priemonė, padedanti suprasti kitą žmogų. Minėti praeitų šimtmečių fenomenologai teigė, kad kalba yra ryšys su gimtąja vieta, namais (Heidegger, 1962; Merleau-Ponty, 1969), ir mūsų laikais kalba yra neatsiejamas jungiamasis elementas tarp to, kas svetima, ir to, kas sava, tarp namų ir svetimos vietos, teigia A. Winning (1991). Autorė nagrinėja kalbos ir kalbėjimo būdus, kurie dažnai priklauso nuo geografinės vietos. Nagrinėdama žmonių patirtis ji pastebėjo, kad į kitą šalį atvykę žmonės dažnai sako, jog namuose žmonės kalbasi ir tarpusavyje bendrauja kitaip arba tam tikru stiliumi. Pastebi, kad negana tik išmokti kalbą, tai yra žinoti, ką pasakyti, reikia mokėti ir kaip pasakyti. Todėl migrantams svarbu ne tik išmokti naują kalbą, bet ir „mokytis“ atitinkamo kalbėjimo stiliaus (Winning, 1991). Kalbos subtilybės ypač išryškėja juokaujant, tai specifiniai dalykai, kurių neįmanoma išmokti pramokus vietos kalbos. Juokas, pasakytas vienoje šalyje ir jos kalba, išvertus gali įžeisti kitakalbį. Humoras įauga į žmogų kartu su šalies kultūra ir papročiais (Winning, 1991).

S. Baldursson

Stefanas Baldurssonas (Baldursson, žr. internetinę prieigą) fenomenologinei namų (buvimo namuose jausmo) patirčiai aprašyti kaip pagrindą pasitelkia savo asmeninę patirtį. Jis aprašo, kaip vaikystėje kartu su tėvais atvyko į Edmontoną (Kanada) ir iškart iškėlė sau klausimą, kada naujieji namai taps jo namais: ar tada, kai čia atkeliausi visi jo daiktai, o gal reikia naujoje vietoje išgyventi tam tikrą laiką? S. Baldurssonas pastebi, kad žmonės, kalbėdami apie namus, dažniausiai pažymi erdvinę priklausomybę, kitaip tariant, žmogus apie namus kalba ne kaip apie daiktą, bet kaip apie vietą (šalis, rajonas, vietovė, gatvė, mūsų kambarys), kurios pagrindinis ypatumas – jausmas, kurio negali jausti kitoje vietoje. Akcentuodamas tai, S.

Baldurssonas pabrėžia, kad namuose žmogų supa Jo daiktai, su kuriais jį sieja istorija ir santykiai. Be to, namuose kiekviena vieta, be savo įprastos funkcijos, dar turi ir papildomą, kuri sutvirtina žmogaus ryšį su tais namais. Autorius pateikia virtuvės, kaip vietos, kur dažniausiai nuoširdžiai kalbamasi, pavyzdį. Taigi namai, viena vertus, yra materialus daiktas, kita vertus, jie gali neturėti jokios materialios vertės. Kitaip tariant, žmogus, net ir turėdamas namą, kuriame gyvena, nebūtinai jame jaučiasi kaip namie. Namų jausmas negali atsirasti kartu su medžiaginiu namų ar kitos gyvenamosios vietos turėjimu.

Interpretuojant šias S. Baldurssono idėjas galima suprasti, ką vaikas jaučia tik atvykęs į naują vietą, kurią nuo šiol turės vadinti namais. Greičiausiai jis turi kažkokius naujus „materialius“ namus, bet kaip su „nematerialiais“ namais, namų jausmu? Vaikai, tik atvykę gyventi į kitą šalį ir naują vietą, iš pradžių, nors ir turi nuolatinę gyvenamąją vietą, gali jaustis lyg benamiai (praradę namus), kol naujoji vieta taps jiems artima. Tokiai transformacijai iš namų, kaip tiesiog vietos, į Mano namus reikia laiko.

K. Lee

Keun-ho Lee (Lee, žr. internetinę prieigą) tekste aprašomos studentų, kurie studijuoja universitete svetima kalba, patirtys. Kaip pagrindas pasitelkiama asmeninė patirtis. Keun-ho Lee kalba ne tik apie dvasinį, bet net ir apie fizinį skausmą, kurį jaučia nuolat kalbėdamas ir studijuodamas universitete kita kalba. Po kelių valandų mokymosi svetima kalba studentams migrantams, rašo Keun-ho Lee, pradeda skaudėti galvą, jie jaučiasi išsekę, spaudžia kaklo srityje, apsunksta akys, burnoje atsiranda blogas kvapas, jaučiami kiti negalavimai. Trijų valandų darbas paskaitoje svetima kalba prilygsta visos dienos darbui. Kalba labai svarbi, nes ja perduodama prasmė, rašo Keun-ho Lee. Bendraudamas, skaitydamas suvoki kitų autorių žodžiams suteiktą prasmę. Kalbėdamas gimtąja kalba žmogus retai susimąsto apie žodžių prasmes, žodžių tarpusavio santykį arba kaip tas žodis turi skambėti jį tariant, tiesiog jaučia tą prasmę. Tuo tarpu kalbant svetima kalba toks jausmas nekylo, rašo Keun-ho Lee. Kiekvienas žodis turi tam tikrą istorinę patirtį (pavyzdžiui, vienos

kalbos tam tikras žodis gali neturėti vertimo į kitą kalbą, nes toje kultūroje tokio reiškinių arba daikto tiesiog nėra). Atvykęs į kitą šalį ir kalbėdamas kita kalba svetimšalis, net ir išmokęs žodžius, nesupranta jų tikrosios prasmės. Kaip rašo Keun-ho Lee: „būti“ kitoje kalboje reiškia būti kitoje realybėje, kurioje nėra praeities, nes nėra ir patirties. Ypač sudėtingas gali būti mokymasis svetima kalba. Dėl svetimos kalbos studentui tenka dėti daugiau pastangų suprasti ir atkartoti informaciją, todėl ši patirtis tampa skausminga (angl. *painful*).

Keun-ho Lee aprašytą patirtį galima būtų pritaikyti kiekvienam vaikui migrantui, besimokančiam kitoje šalyje svetima kalba. Vaikui, besimokančiam ne gimtąja kalba, gali būti sudėtinga priimti pateikiamą informaciją, bandyti ją suprasti ir atkartoti. Mokantis svetima kalba dažniausiai nejaučiamas tos kalbos jausmas, nesuvokiamos prasmės ir niuansai, tai moksleiviui emigrantui gali sukelti tiek dvasinį, tiek ir fizinį skausmą, o ilgainiui gali paveikti ir jo mokymąsi. Mokantis tokiomis sąlygomis reikia įdėti daugiau pastangų, labiau susikaupti, o tai gali paveikti ir fizinę būseną ar net sveikatą.

C. Norris

Christine Norris (Norris, žr. internetinę prieigą) straipsnyje „Istorijos iš Rojaus: kas yra namai, kai juos paliekame“ (angl. *Stories of Paradise: What is Home When We Have Left it?*) pateikia Merinlyn, indų kilmės merginos, pavyzdį. Mergina atvyksta į Indiją, kur gyveno jos protėviai, tačiau čia jaučiasi atstumta, kitokia. Niekai negali pritapti naujoje vietoje. C. Norris pabrėžia, kad pritapimo jausmas suteikia mums patogumo, pasitikėjimo savimi ir saugumo. Nebūti namuose nereiškia ilgėtis namų, bet ilgėtis namų reiškia, kad naujoje vietoje negali būti savimi, teigia autorė. C. Norris remiasi O. Bollnowu ir teigia, kad yra skirtumas tarp saugumo jausmo visuomenėje ir saugios visuomenės. Žmogus jaučiausi saugus tada, kai gali būti savimi, net ir šalyje, kurioje saugumo lygis yra žemas. Tuo tarpu toli nuo gimtinės žmogus gali jaustis nesaugiai net ir savo paties namuose, net ir labai saugioje visuomenėje, nes ta visuomenė jo nepriima.

Interpretuojant C. Norris mintį apie saugumą galima suvokti, ką reiškia jaustis saugiam emigruojant. Vidinis saugumo jausmas nebūtinai priklauso nuo išorės (šalies, rajono, grupės ir t. t.) saugumo lygio. Vaikas, išvykęs iš labai nesaugios šalies į labai saugią šalį, gali jaustis visiškai nesaugus. Vaikas migrantas, atvykęs į naują vietą, dažnai jos nepažįsta, nėra susipažinęs su vietos gyventojais, kaimynais, bendraklasiais, neturi supratimo apie mokyklą, mokymosi sistemą – tai trukdo jam būti savimi. Nors aplinkiniai gali būti draugiškai nusiteikę migranto atžvilgiu, jį palaiko ir globoja, tačiau pačioje migracijos pradžioje dėl negalėjimo būti savimi net ir draugiška aplinka gali sukelti vaikui vidinio nesaugumo jausmą.

J. Nungu

Josephas Nungu (Nungu, žr. internetinę prieigą) brėžia takoskyrą tarp namų, buvimo namuose ir namų ilgesio, kai žmogus yra ne namuose. Namuose viskas yra pažįstama ir savaime suprantama, rašo autorius. Būdamas namuose žmogus nemąsto apie tų namų, juose esančių daiktų ir vykstančių reiškinų prasmę. Tačiau tik atsidūrus svetimoje aplinkoje, įprasti daiktai (arba jų nebuvimas įprastoje vietoje) priverčia susimąstyti: „Kodėl šviesos jungiklis ne toje vietoje, kaip esu įpratęs; kodėl durų rankena nesisuka, ją reikia spausti“, rašo J. Nungu. Tik būdami toli nuo namų, teigia autorius, mes suvokiame tikrąją namų prasmę ir tik praradę tai, ką turėjome, pajuntame to daikto ar reiškinio poreikį.

J. Nungu mintys gali padėti suprasti vaiko migracijoje jausmus. Kaip ir suaugusieji, vaikai ne visada gali įvertinti turimo daikto (ar kito objekto) vertę, ją suvokia tik tai praradę. Todėl išvykęs ir palikęs gimtus namus vaikas migrantas svetimoje šalyje gali ilgėtis daiktų, žmonių, vietų, kurių būdamas gimtinėje gal net ir nevertino arba apie tai nesusimąstė.

Z. Wu

Migranto patirties turintis Zhou Wu (Wu, žr. internetinę prieigą) pateikia savo gyvenimiškąją istoriją, kai jam teko pasijusti kitokiam nei vietos gyventojai ir bijoti dėl savo kitoniškumo. Z. Wu kalba apie

atvykėlio asmenybės susidvejinimą. Nors įprastomis sąlygomis būti kitokiu neatrodo blogai, tačiau migrantas visada stengiasi slėpti savo kitoniškumą, jis negali „sau leisti būti kitokiu“, nori būti tapatinamas su vietos kultūra ir jos tradicijomis, rašo autorius.

Kita įdomi autoriaus idėja: išvykdamas migrantas praranda savo statusą gimtojoje šalyje ar net šeimoje. Zhou Wu rašo, kad šie žmonės, nors vis dar yra šeimos nariai, realiai šeimos, kuri liko gimtojoje šalyje, gyvenime nebedalyvauja. Žinoma, namo grįžtantys migrantai yra laukiami, bet jų statusas jau yra kitas – jie tampa svečiais.

Interpretuojant šias dvi Z. Wu idėjas vaikų migravimo kontekste galima žvilgtelėti, kaip vaikas migrantas elgiasi svetimoje šalyje. Būdamas kitoks, vaikas migrantas gali norėti kuo greičiau atsikratyti savo kitoniškumo: pradėti mėgdžioti vietos vaikų elgesį, aprangos stilių, bandyti kalbėti be akcento, kitaip tariant, stengtis kuo greičiau sumažinti savo išskirtinumą.

Tuo tarpu jam grįžus į gimtąją šalį (laikiniai), savo artimų žmonių, nors to ir nenori, gali būti vertinamas kitaip dėl pasikeitusio statuso. Prieš išvykdamas jis buvo anūkas, brolis, pusbrolis, turėjo atitinkamas pareigas (namų ruošos, ūkio darbų, kt.), o dabar, nors tebėra tas pats asmuo, bet tarsi įgavęs svečio, kuris atvyko ilsėtis, statusą.

TYRIMO METODOLOGIJA

Tyrimo strategijos pasirinkimo pagrindumas

Egzistuoja dvi pagrindinės tyrimų grupės: kokybiniai ir kiekybiniai tyrimai. Kiekybiniai metodai remiasi tiksliais skaičiavimais, racionalių planavimu ir griežta kontrole. Jie naudojami, siekiant apklausti didelį interviu dalyvių skaičių, pateikti reprezentatyvius rezultatus, nustatyti ryšius tarp kintamųjų. Kokybiniai tyrimai remiasi giluminiu požiūriu, nagrinėja individų istorijas ir detalią jų gyvenimo patirtį (Creswell, 2009). Viena iš kokybinių tyrimo pakraipų – fenomenologinė tyrimo strategija, kuri ir pasirinkta šiam disertaciniam tyrimui.

Fenomenologinė tyrimo strategija remiasi Edmundo Husserlio, Martino Heideggerio ir jų sekėjų, tokių kaip J. P. Sartre'as, M. Merleau-Ponty ir kitų, darbais (Creswell, 2009). Fenomenologinė filosofija atsirado XIX a. pabaigoje kaip atsakas į įsitvirtinusių scientizmą (Creswell, 2009). Jau vėliau, XX a., išsivystė į tyrimo strategiją (Van Manen, 2014a). Vis dėlto pirmą kartą *fenomenologijos* terminą (gr. *phaninen* – pasireikšti, *phainomenon* – reiškiny) 1764 metais pavartojo Imanuelis Kantas (Priest, 2002).

Ilgainiui fenomenologinės tyrimo strategijos idėjos modifikuotos, atsirado įvairių interpretacijų ir pakraipų, kurios priklausė nuo mokslo krypties, laikotarpio ir mokslininkų idėjų. Kaip rašo Tone Saevi (2005), egzistuoja kelios pagrindinės fenomenologinės tyrimo strategijos pakraipos: M. Heideggerio hermeneutinė interpretacinė pakraipa, E. Husserlio aprašomoji mokykla (angl. *descriptive school*), kuriai priklauso žymiausi psichologijos mokslų fenomenologai A. Giorgis, C. Moustakas, ir Ultrechto mokykla, kuriai priklauso J. H. Van der Bergas, B. Leveringas, M. Van Manenas ir kiti.

Vis dėlto M. Van Manenas (2007) labiau detalizuoja fenomenologines tyrimo strategijos pakraipas ir daugiau jų nurodo:

1. Transcendentinė fenomenologija remiasi E. Husserlio filosofiniais apmąstymais.
2. Egzistencinė fenomenologija dažniausiai siejama su M. Heideggerio, J. P. Sartre ir M. Merleau-Ponty veikalais.
3. Hermeneutinė fenomenologija, kuriai pagrindą davė M. Heideggeris, H. G. Gadameris ir P. Ricoeur.
4. Lingvistinė fenomenologija, išsivystė iš prancūziškosios J. Derrida ir L. Foucault'o mokyklos.
5. Etinė fenomenologija plačiai nagrinėjama M. Schelerio darbuose.
6. Praktikos fenomenologija, ypatingo dėmesio sulaukusi XX amžiuje, išpopuliarinta A. Giorgis, M. Van Maneno ir P. Benneris darbuose.

Fenomenologinė tyrimo strategija pastaraisiais dešimtmečiais vis daugiau taikoma rengiant daktaro disertacijas. Gausu slaugos mokslų krypties (Olson, 1986; Manueda-Fujita, 1990; Hadedorn, 1993, Van Manen, 2012), psichologijos (Ford, 1987; Graeme, 1993; Hove, 1999 ir kt.), edukologijos (Baldurson, 1989; Smith, 1983; Winning, 1991; Barberis, 2008 ir kt.) užsienio šalių mokslininkų disertacijų. Lietuvoje rengiant disertacijas fenomenologinę tyrimo strategiją taikė: sociologė J. Viluckienė (2011) „Judėjimo negalią turinčių asmenų fenomenologinė gyvenamojo pasaulio analizė“; psichologė J. Šalaj (2012) „Gyvumo išgyvenimas buvimo patyrimo: interpretacinė fenomenologinė analizė“; psichologė A. Matulaitė (2013) „Kai „tavo kūnas tiesiog išprotėja“: įkūnytas nėštumo patyrimas“. Kol kas apgintos trys edukologijos krypties disertacijos, kur taikyta fenomenologinė tyrimo strategija: R. Bubnio „Reflektyvus mokymasis kaip edukacinis reiškinytis ugdant specialiuosius pedagogus aukštojoje mokykloje“ (2009), V. Venslovaitės „Mokytojo naratyvo įtaka mokinio estetiniui suvokimui: muzikinės raiškos fenomenologinė perspektyva“ (2013), L. Garšvės „Lietuvių kilmės mokinių tautinio identiteto ugdymas(is), taikant hermeneutinės pedagogikos metodologiją“ (2014a).

Svarbu paminėti, kad vienas iš ryškiausių fenomenologinės filosofijos atstovų tarptautiniu mastu yra Emanuelis Levinas – iš

Lietuvos kilęs mokslininkas. Pasauliui gerai žinomi ir kiti lietuvių kilmės filosofai Algirdas Mickūnas bei Alfonsas Lingis, kurie įnešė reikšmingą indėlį plėtojant fenomenologijos filosofiją ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje. Nepaisant šių visame pasaulyje garsių fenomenologų Lietuvos mokslininkai fenomenologinę tyrimo strategiją, kaip tyrimo metodą, tik pradeda atrasti.

Lietuvoje fenomenologija dažniausiai akcentuojama filosofijos kontekste, tokių autorių, kaip A. Sverdiolas, T. Kačerauskas (2007), J. Saldukaitytė (2009), M. Briedis (2011) ir kt. Moksliniuose straipsniuose fenomenologijos strategija, kaip tyrimo metodologija, taikoma ir sociologijoje (Sapėžinskienė, Soraka, 2010), psichologijoje (Matulaitė, 2013). Be to, Vilniaus universitete 2014 m. gruodžio 1 d. atidarytas Fenomenologinių tyrimų institutas, kurio pagrindas – psichologijos mokslų tyrimai, remiantis A. Griogi ir J. Smith interpretacine fenomenologine analize. Apie fenomenologiją, kaip apie tyrimo metodą edukologijos kontekste rašė: V. Žydžiūnaitė, V. Jonušaitė (2007), L. Rupšienė (2014), K. Kardelis (2007), B. Bitinas, L. Rupšienė, V. Žydžiūnaitė (2008), S. Vaivada, A. Blinstrupas (2011) ir kiti.

Apsisprendus šioje daktaro disertacijoje taikyti fenomenologinę strategiją, kilo klausimas dėl konkretaus jos varianto. Nors pasaulyje egzistuoja, kaip minėta, nemažai fenomenologinės tyrimo strategijos variantų, nuspręsta pasirinkti M. Van Maneno (1990) siūlomą, kuri aptarė savo knygoje „Tiriant išgyvenimą: humanitariniai mokslai jautriai į veiklą reaguojančiai pedagogikai“ (angl. *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*) (1990/1997). Per savo 25 metų darbo patirtį jis išgrynino fenomenologinės tyrimo strategijos taikymo edukologijoje metodo ypatumus ir pelnytai laikomas šios srities pradininku. 2014 metais pasirodė naujas jo veikalas „Praktikos fenomenologija (angl. *Phenomenology of Practice*) apie fenomenologinę tyrimo strategiją, kuris iš karto tapo viena perkamiausių knygų.

Fenomenologinio tyrimo ypatumai (M. Van Maneno variantas)

Apsisprendus atlikti fenomenologinį tyrimą, svarbu suvokti jo ypatumus. Būtų neprasminga gilintis į visus fenomenologinio tyrimo niuansus, nes fenomenologinio tyrimo variantų yra gausu. Tikslinga pasirinkus vieną variantą suvokti būtent jo ypatumus.

Šioje disertacijoje pasirinkus M. Van Maneno variantą, prieš pradedant vykdyti tyrimą, siekta suprasti jo ypatumus.

M. Van Maneno (2014a) supratimu, turime griežtai atskirti fenomenologinę filosofiją nuo praktikos fenomenologijos, realias, apčiuopiamas problemas realiame pasaulyje, o ne filosofuoti apie tą pasaulį iš šalies (Van Manen, 2007).

Praktikos fenomenologijos atsiradimą M. Van Manenas (2007) sieja su švedų psichiatro L. Binswangerio vardu. Jis XX a. pradžioje pirmasis E. Husserlio, M. Schelerio ir M. Heideggerio idėjas pritaikė psichiatrijoje.

Ilgainiui, šeštajame – septintajame dešimtmečiais, praktikos fenomenologijos idėjos vis plačiau taikytos Vokietijoje, Nyderlanduose ir Belgijoje, ieškant praktinių sprendimų įvairiose mokslo srityse ir gyvenime. Nuo 1970 metų šias idėjas pradėjo diegti ir Šiaurės Amerikos mokslininkai: A. Giorgis ir C. Moustakas psichologijoje, P. Benneris slaugos moksle, M. Van Manenas (2007) edukologijoje. Pastaruoju metu praktikos fenomenologija plačiai taikoma įvairiuose moksluose: psichologijos, slaugos, edukologijos ir kt.

Didelis nuopelnas plėtojant praktikos fenomenologiją tenka M. Van Manenui. Savo idėjas, kaip taikyti fenomenologiją praktinių problemų (ypač pedagoginių) tyrimuose, jis pirmiausia pristatė knygoje „Tiriant išgyvenimus“ (1990), vėliau jas pagrindė knygoje „Praktikos fenomenologija“ (2014a).

Visus praktikos fenomenologus sieja tai, kad jie mažai linkę gilintis į fenomenologinę filosofiją, labiau – į realų gyvenimą, kuris laikomas nepaprastu, todėl manoma, kad viskas, kas yra šiame gyvenime, verta mokslinio tyrimo. Nereikšmingų tyrimo temų nėra, M. Van Maneno

(2014a) teigimu, visos gyvenimiškos temos yra įdomios, unikalios ir ypatingos, todėl, jo nuomone, visos nereikšmingos temos iš tikrųjų yra svarbios. Šį teiginį jis pagrindžia tuo, kad kiekvienoje nereikšmingoje temoje skleidžiasi bendra žmogiška patirtis.

Praktikos fenomenologai, tyrinėdami realias gyvenimiškas problemas, nekelia tikslo sukurti praktinius įrankius arba modelius, „kaip gyventi“, nesiekia kurti teorijų, kuriomis būtų galima paaiškinti ir / arba valdyti pasaulį, bet siekia išsamiai aprašyti tiriamą reiškinį (Van Manen, 1990). Todėl praktikos fenomenologai atlikdami tyrimą nekelia klausimo, kodėl? Jie klausia, kas tai yra? (Van Manen, 2014a). Čia turimas mintyje ne paprastas reiškinio aprašymas. Praktikos fenomenologijoje reiškinio aprašymas siejamas su jo esmės atskleidimu, kaip vaizdžiai teigia M. Van Manenas (2014a), siekiama pažvelgti tiesiai į reiškinio širdį.

Kaip galima atskleisti reiškinio esmę, t. y. jo savitumą? M. Van Maneno (2014a) supratimu, tai įmanoma padaryti aprašant ir analizuojant reiškinį patyrusių žmonių išgyvenimus (angl. *lived experience*).

Atkreiptinas dėmesys į praktikos fenomenologijoje vartojamą anglišką terminą *lived experience*. Jis pasitelktas kaip vokiško termino *Erlebnis* atitikmuo. Vertimo problema ta, kad anglų kalboje nėra daiktavardžio, kuris visiškai atitiktų (vok.) *Erlebnis* prasmę. Pastarąjį terminą į mokslo diskursą XIX amžiuje įvedė ir vartojo vokiškai kalbantys mokslininkai, ypač fenomenologai (Arthos, žr. internetinę prieigą). Šio termino statusas fenomenologinėje literatūroje ypatingas. Nesileisime į diskusijas dėl jo reikšmės niuansų, tik pažymėsime, kad vokiečių kalboje yra du panašios reikšmės žodžiai – *Erlebnis* ir *Erfahrung*. Vienas žymiausių fenomenologų Hansas Georgas Gadameris (1993) tuos du žodžius ragino skirti. Jo nuomone, daiktavardis *Erlebnis* kilo iš veiksmažodžio *erleben*, kuris vartojamas nusakyti žmogaus gyvenimą konkrečiu momentu. Išvestinis žodis *erlebte* nusako tokio gyvenimo rezultatą. Tuo tarpu *Erlebnis* susijęs su abiem minėtais aspektais: tuo pačiu metu nusako ir gyvenimą momentinėje situacijoje, ir jo rezultatą. Taigi žodis *Erlebnis* nusako

asmeninę žmogaus patirtį, tuo tarpu žodis *Erfahrung* – socialinės interakcijos patirtį.

Angliškoje mokslinėje literatūroje, gvildenant *Erlebnis / Erfahrung* reikšmes iš karto kilo vertimo problemų, nes anglų kalboje trūko tikslų atitikmenų. Abu žodžiai verčiami (angl.) *experience*. To visiškai pakanka buitinėje kalboje, tuo tarpu mokslinėje lemia nesusikalbėjimą, nes neadekvačiai suprantamos ir plėtojamos idėjos.

Angliškas žodis *experience* nėra tikslus vok. *Erlebnis* vertimas. Puikiai suprasdamas (vok.) *Erlebnis* prasmę ir atsižvelgdamas į šio žodžio bendrą šaknį *leben-* (vok. *leben* – gyventi), M. Van Manenas (1990) vartoja anglų kalbos atitikmenį *lived experience*, tuo pabrėždamas, kad praktikos fenomenologijoje dėmesio centre yra tai, kaip žmogus gyvena konkrečiu gyvenimo momentu, ką jis tuo metu patiria.

Vertimo problemų kilo ir lietuvių kalboje. Neretai (angl.) *lived experience* ir (vok.) *Erlebnis* verčiami į lietuvių kalbą kaip patirtis ar net išgyvenimas. Vis dėlto (vok.) *Erlebnis* versti kaip *patirtį* netikslu, nes žodžio *patirtis* prasmė platesnė negu tai, kas vadinama (vok.) *Erlebnis / (angl.) lived experience*. Lietuviško žodžio *patirtis* prasmė labiau atitinka (vok.) *Erfahrung* prasmę, pavyzdžiui, „šioje kelionėje gavau daug patirties“. Turima mintyje, kad kelionėje įgyta kažko, kas vadinama patirtimi. Tai ir žinios, ir supratimas, ir gebėjimai, ir kompetencijos, ir kt. Tuo tarpu, kaip minėta, praktikos fenomenologijos dėmesio centre yra tai, ką ir kaip žmogus patiria gyvendamas konkrečiu momentu. Todėl galima sutikti su lietuviais mokslininkais (pvz., Daraškevičiūtė, 2013), kad (vok.) *Erlebnis* prasmę nusako lietuviškas žodis *išgyvenimas*. Remiantis pateiktais samprotavimais, šioje disertacijoje lietuviškas žodis *išgyvenimas* vartojamas (vok.) *Erlebnis / (angl.) lived experience* prasme.

Kaip teigia W. Dilthey'us (cit. Van Manen, 1990), toks išgyvenimas (angl. *lived experience*) yra prereflektyvus (t. y. esantis iki žmogaus refleksijos apie jį). Tęsdamas šią mintį M. Van Manenas (1990) aiškina, kad šis išgyvenimas negali būti apčiuoptas arba „pagautas“ jam reiškiantis, t. y. tada, kai išgyvenama. Dažniausiai veikdamas konkrečiu savo gyvenimo momentu žmogus nemąsto apie

savo elgesį, jaučiasi laisvai, natūraliai, nėra prerefleksijos būsenos. Jis nesuvokia ir nemato savęs iš šalies. Savo išgyvenimus žmogus gali suvokti tik reflektyviai, prisimindamas juos kaip tam tikrus praeities momentus. Kadangi savo išgyvenimus žmogus gali prisiminti tik po kurio laiko, t. y. kaip praeitį, nepajėgus jų atminti taip gyvai ir detalai, kaip buvo realybėje.

Praeitį mes daugiau ar mažiau pamirštame, atmintyje lieka įsimintiniausi asmeninio gyvenimo momentai. Būtent šie momentai, anot M. Van Maneno (1990), praktikos fenomenologijoje ir yra tyrimo atspirties taškas. Įsimintiniausi momentiniai išgyvenimai praskleidžia reiškinių paslaptį ir padeda suprasti jo savitumą. Todėl praktikos fenomenologai savo empirinį tyrimą ir pradeda nuo tokių įsimintiniausių momentinių išgyvenimų paieškos, siekia iš tyrimo dalyvių bei kitos tyrimo medžiagos (pvz., grožinės literatūros, dienoraščių, rašinėlių ir kt.) juos „išgauti“.

Kitas praktikos fenomenologijai svarbus dalykas, susijęs su šių momentinių išgyvenimų perteikimu moksliniame tekste, yra tas, kad juos tyrėjas dažniausiai surenka iš įvairių šaltinių „nesutvarkytus“, t. y. perteiktus nenuosekliai, kartais net labai padrikai, nepakankamai aiškiai ir sistemiškai. Tyrėjas žmogaus išgyvenimus perteikiantį „nesutvarkytą“ tekstą paprastai perrašo. Pažymėtina, kad toks „perrašymas“ nėra tyrėjo interpretacija arba refleksija, tyrėjas nekeičia pačių momentinių išgyvenimų, tik aiškiai, nuosekliai, glaustai juos perteikia, „apvalydamas“ nuo nereikšmingos informacijos, kad būtų geriau matomas nagrinėjamas reiškinys, išryškėtų jo esmė. „Perrašant“ tyrėjui rekomenduojama (Van Manen, 2014a) glaustai ir nuosekliai perpasakoti žmogaus momentinius išgyvenimus, kaip ir kada jie prasidėjo, kaip keitėsi ir kuo baigėsi. Perpasakojimą siūloma užbaigti sakiniu / sakiniiais, kuriuose atsiskleistų pagrindinė perpasakojimo mintis, jo akcentas. M. Van Manenas (2014) tai vadina (lot.) *punktum*.

Taip sutvarkytą tekstą M. Van Manenas (2014a) vadina (angl.) *anecdote*. Kadangi *anekdotas* lietuvių kalboje dažniausiai suprantamas kaip trumpa juokinga istorija, tyrime netikslinga verčiant į lietuvių kalbą šio žodžio vartoti. Priimtinesnis šiuo atveju būtų *istorijos* terminas, kuris toliau šioje disertacijoje ir bus vartojamas.

M. Van Maneno (2014a) teigimu, remiantis realiais duomenimis, fenomenologo parašytos istorijos įgyja „grožinio kūrinio“ formą, jos tarsi atitrūksta nuo vieno konkretaus žmogaus patirties ir įgyja visuotinumą statusą, atskleisdamos daugeliui žmonių būdingus išgyvenimus.

Šiame poskyryje aptarti pagrindiniai M. Van Maneno varianto ypatumai. Konkrečios duomenų rinkimo ir analizės technikos, procedūros, nuostatos aptariamos pristatant ir pagrindžiant šio disertacinio tyrimo metodiką kituose poskyriuose.

Pažymėtina, kad pats M. Van Manenas, kalbėdamas apie fenomenologijos taikymą tyrimuose, labiau linkęs vartoti *fenomenologinio metodo* terminą. Tačiau šioje disertacijoje, remiantis J. Creswello (2009) argumentacija, tai, ką M. Van Manenas vadina *metodu*, vadinsime *strategija*.

Fenomenologinis interviu kaip pagrindinis duomenų rinkimo metodas

Kaip minėta, fenomenologinį tyrimą tyrėjas pradeda nuo žmonių momentinių išgyvenimų. Juos galima surinkti įvairiais metodais, kurių pagrindinis – interviu.

M. Van Manenas (1990, 2014a) tokius interviu, taikomus fenomenologiniame tyrime, vadina *fenomenologiniais*.

Fenomenologinio interviu specifika, M. Van Maneno teigimu, yra ta, kad juo siekiama dviejų tikslų. Pirmasis tikslas tiesiogiai susijęs su tyrimo tikslu – tyrėjui reikia surinkti medžiagą (momentinius tiriamo reiškinių išgyvenimus), kad vėliau galėtų ją analizuoti ir taip suprasti tiriamo reiškinių esmę. Kitas tikslas – fenomenologinis interviu turi padėti tyrėjui užmegzti glaudesnę ryšį su tyrimo dalyviu, tai svarbu siekiant pagrindinio interviu tikslo. Fenomenologiniai interviu šiame disertaciniame tyrime buvo atliekami laikantis šios sampratos.

Kadangi reikėjo surinkti duomenis, kurie atskleistų vaikų migravimo išgyvenimus, fenomenologiniam interviu pasirinkti vaikai ir suaugę asmenys, kuriems teko išvykti iš vienos šalies ir vykti į kitą, kitaip tariant, asmenys, vaikystėje turėję migravimo patirties. Kadangi

tyrimas apribotas mokykliniu vaikų amžiumi, interviu imti iš asmenų, kurie migravo mokykliniame amžiuje. Tai reiškia, kad jie ne tik keitė gyvenamąją vietą, gyvenimo šalį, bet ir mokyklą. Mokyklos keitimas, kaip rodo teorinė šio reiškinio analizė, yra labai sudėtingas procesas, jei tai vyksta migravimo kontekste, vaikui tai dar sudėtingiau. Emigruojantiems mokyklinio amžiaus vaikams, kaip rodo tyrimai, keičiant mokyklą jiems kyla nemažai papildomų iššūkių (kita kalba, kita švietimo sistema, kultūra, bendravimo ir tėvų darbo sąlygų pasikeitimas ir t. t.). Atliekant tyrimą išlaikyta sąlyga, kad vaikas išvyksta bent su vienu iš tėvų ir išvykstama ekonominiais sumetimais (tėvų migracija dėl darbo), o ne dėl politinių, karinių ar kitų priežasčių. Toks pasirinkimas akcentuojamas atsižvelgiant į prielaidą, kad išvykstant iš šalies dėl karinių ar kitų politinių priežasčių pats išvykimas dažnai būna labai skubotas ir neapgalvotas, paisant savisaugos instinkto kuo greičiau išvykti į saugesnę vietą. Tuo tarpu išvykstant dėl ekonominių priežasčių, sprendimas yra apgalvotas, turima daugiau laiko pasiruošti, į išvykimą žvelgiama ne kaip į išsigelbėjimą, bet kaip į siekį pagerinti savo gyvenimo sąlygas. Kitų apribojimų ieškant tyrimo dalyvių nebuvo.

Pažymėtina, kad disertaciniame tyrime analizuojamas vaikų migravimo reiškinys. Bet atliekant tyrimą interviu imti ne tik iš vaikų migrantų, bet ir iš suaugusiųjų, kurie atitiko aukščiau aptartus atrankos kriterijus. Toks sprendimas remiasi M. Van Maneno (2014a) mintimi, kad žmogaus patirtis yra universali ir nepriklauso nuo amžiaus, lyties, tautybės, rasės. Taigi universali yra ir vaikų migravimo patirtis. Jeigu tik žmogus tokios patirties turi, nesvarbu, koks jo amžius, tautybė, rasė, lytis, jis turi momentinių migravimo išgyvenimų, gali jais dalytis su kitais ir savo pateiktais duomenimis padėti tyrėjui analizuoti vaikų migravimo reiškinį, atskleisti jo esmę.

Taigi argumentavome, kodėl atliekant disertacinį tyrimą interviu ėmėme iš įvairaus amžiaus, tautybės, pilietybės, rasės, lyties asmenų, kurie kartu su tėvais (arba vienu iš jų) mokykliniame amžiuje dėl ekonominių priežasčių migravo iš vienos šalies į kitą.

Atliekant interviu svarbus interviu imties klausimas. Šiame disertaciniame tyrime vadovautasi M. Van Maneno (1990) teiginiu,

kad fenomenologiniame tyrime didelė tyrimo dalyvių imtis nebūtina. Nors maža imtis neretai laikoma tyrimo trūkumu (Onwuegbuzie, Daniel, 2003), fenomenologinio tyrimo atveju ji pateisinama, nes šiuo tyrimu nesiekama surinkti kuo daugiau duomenų, juos statistiškai įvertinti ir gautas išvadas pritaikyti populiacijai. Svarbiausia, kad tyrimo dalyviai būtų išgyvenę reiškinį, kurio esmę tyrėjas siekia atskleisti. Tokių momentinių išgyvenimų tyrėjas nelygina, neskaičiuoja, todėl surinktų duomenų kiekybė ir nesvarbi. Svarbiau – kokybė: surinktos istorijos turi būti tokios taiklios, kad padėtų atskleisti tiriamo reiškinio esmę.

Šiame disertaciniame tyrime naudoti *tikslinės patogiosios* ir „*sniego gniūžtės*“ imties sudarymo būdai. Dėl imties sudarymo būdo apsispręsta supratęs, kad fenomenologiniame interviu ypač svarbus interviu gavėjo ir davėjo ryšys: jis turi būti artimas, atviras, pagrįstas pasitikėjimu, draugiškumu. Kadangi tyrėjas domisi tuo, kas jau yra praeitis, daugelis detalių užmiršta, o artimas ryšys leidžia iš praeities iškilti momentiniams išgyvenimams. Dėl šios priežasties interviu pirmiausia buvo atliekami su imties kriterijus atitinkančiais pažįstamais žmonėmis, vėliau užmegzti draugiški ryšiai su kitais kriterijus atitinkančiais žmonėmis ir tik laikui bėgant iš jų paimti interviu.

Galiausiai interviu atliktas su 31 žmogumi. Pažymėtina, kad disertacijoje panaudoti ne visi interviu tekstai (tik 17-os žmonių), nes kituose interviu nebuvo prereflektyvių momentinių išgyvenimų, kurie būtų padėję suprasti tiriamą reiškinį. O kai kuriuose interviu pavyko išgirsti po kelis ryškius momentinius išgyvenimus, kurie ir panaudoti disertacijoje.

Iš 17-os interviu dalyvių trys – vyriškos lyties atstovai, 14 – moteriškos, 7 iš jų imant interviu buvo 18 metų amžiaus ar jaunesni, kiti – vyresni nei 19 metų. Didžioji dalis (13 žmonių) yra išvykę iš Lietuvos į tokias šalis kaip Didžioji Britanija, Airija, Norvegija, JAV. Kiti interviu dalyviai yra iš Latvijos, Venesuelos, Rusijos, ir atvyko į JAV (žiūrėti 2 lentelę). Visi minėti interviu dalyviai turėjo migravimo ir mokyklos keitimo patirties, atvyko į kitą šalį kartu su tėvais (arba vienu iš tėvų) dėl ekonominių priežasčių.

2 lentelė. Interviu dalyvių socialinės-demografinės charakteristikos

Interviu dalyviai / dalyvės (slapyvardžiai)	Lytis	Amžius interviu metu	Išvykimo šalis	Atvykimo šalis	Amžius atvykimu į kitą šalį metu
Agnė	M	22	Lietuva	D. Britanija	16
Viktorija	M	19	Lietuva	D. Britanija	14
Darja	M	17	Lietuva	D. Britanija	15
Igoris	V	18	Lietuva	D. Britanija	16
Vilma	M	18	Lietuva	D. Britanija	14
Kristina	M	12	Lietuva	Airija	8
Marija	M	15	Lietuva	Norvegija	8
Gabrielė	M	25	Lietuva	JAV	13
Ieva	M	20	Lietuva	D. Britanija	16
Dainora	M	18	Lietuva	D. Britanija	16
Oskaras	V	30	Venesuela	JAV	16
Anyta	M	32	Latvija	JAV	13
Veronika	M	25	Lietuva	D. Britanija	14
Brigita	M	22	Rusija	JAV	16
Monika	M	28	Lietuva	D. Britanija	13
Johnas	V	32	Rusija	JAV	14
Rūta	M	16	Lietuva	Norvegija	14

Interviu buvo atliekami asmeniškai susitikus arba per programą Skype. Su tais interviu dalyviais, su kuriais kalbėta internetu, surengtas papildomas asmeninis susitikimas, jiems atvykus į Lietuvą (jei buvo iš Lietuvos) arba susitikus kitoje šalyje (jei interviu dalyvis ne iš Lietuvos). Tuo norėta užsitikrinti, kad gauti duomenys bus išsamūs, nes remiantis *tet-a-tet* atliktų interviu patirtimi, asmeniškai susitikus galima padėti žmogui labiau atsiverti ir padėti jam prisiminti „stipresnius“ momentinius išgyvenimus. Vis dėlto kai kurių internetu gautų interviu duomenų neatsisakyta, nors ir neįvyko susitikimas *tet-a-*

tet, nes net ir nuotoliniu būdu pavyko surinkti tyrimui tinkamą medžiagą.

Kalbant apie interviu atlikimą ir susitikimų su interviu dalyviais organizavimą, svarbu paminėti, kad visi tyrime dalyvavę asmenys tuo metu, kai tartasi dėl interviu, gyveno užsienyje. Todėl prieš patį interviu susirašinėta el. laiškais, kalbėtasi telefonu. Ypač stengtasi užmegzti asmeninius draugiškus kontaktus. Dalyviui leidus, interviu įrašytas diktofonu. Atlikus interviu, su interviu dalyviais dar ne kartą susisiekta. Jiems siųstos atvirutės su sveikinimais jų asmeninių ir valstybinių švenčių progomis. Į kelis jų kreiptasi papildomai, siekiant sužinoti daugiau detalių apie interviu metu papasakotus išgyvenimus.

Taikant interviu metodą, remtasi M. Van Maneno (1990) pateiktais patarimais. Jo nuomone, fenomenologinio interviu turinys nuo kitų interviu turinio skiriasi. Jis yra nestruktūruotas, klausimai dažniausiai iš anksto neruošiami, nesukuriamos interviu klausimų kategorijos ar kiti elementai, būdingi tradiciniams interviu. Svarbiausia sąlyga, M. Van Maneno (1990, 2014a) teigimu, interviu klausimai formuluojami vykstant interviu, visada turint galvoje pagrindinį tyrimo klausimą ir tiriamą reiškinį.

Atliekant interviu formuluoti paprasti kasdieniai klausimai, kurie pateikti atsižvelgiant į tyrimo dalyvį ir santykį su juo. Buvo vengiama vaizdingų sinonimų, aprašymų, tuo siekta paprastumo ir aiškumo. Kalbantis su žmogumi svarbūs buvo ne tik žodžiai, bet ir emocijos, pauzės, mimika, draugiškas ir nuoširdus bendravimo tonas.

Kiekvieno interviu pradžioje dalyvio prašyta papasakoti jo atvykimo į užsienio šalį istoriją ir aplinkybes. Šio etapo tikslas – „pralaužti bendravimo ledus“, pamatyti bendrą žmogaus migravimo patirties vaizdą.

Vėliau dėmesys sutelktas ties momentiniais išgyvenimais, kuriuos migruodamas patyrė interviu dalyvis. Todėl interviu dalyvių prašyta pasakoti įvairius gyvenimo atsitikimus ir istorijas apie įsimintiniausius jų gyvenimo momentus, kurie susiję su migravimu į užsienį. Jei tokie momentai fiksuoti, siekta kuo detaliau juos aprašyti, užduodant šiuos klausimus (Van Manen, 1990):

- Ar galite prisiminti būtent tą momentą, kada jus... [išgyvenimas]?

- Ką jūs tuo metu jautėte?
- Gal galite prisiminti tos situacijos detales?
- Kas tuo metu nutiko?
- Ką jūs darėte? Ką darė aplinkiniai?
- Kas vyko su jūsų kūnu? Ar jautėte kokius nors fizinius pokyčius?
- Kas vyko aplink jus?
- Kokius veiksmus atliko žmonės, tuo metu buvę jūsų aplinkoje?

Taip nustatytos įvairios detalės, kurios padėjo suvokti tyrimo dalyvio išgyvenimus ir glaustai bei tiksliai juos aprašyti istorijoje (angl. *anecdotes*).

Per pirmąjį interviu dažniausiai pavykdavo tik užmegzti draugiškus ryšius ir surinkti bendrus duomenis apie tyrimo dalyvio migravimo patirtį. Dažnai žmonės pasakodavo apie savo jausmus, išgyvenimus interpretuodami juos, bet neminėjo tikrųjų situacijų, esminių patirties momentų, negalėjo prisiminti detalių. M. Van Maneno (2014a) teigimu, daug lengviau kalbėti, kad patyriau išgyvenimų, jų konkrečiai neatpasakojant. Todėl reikėjo papildomų susitikimų. Įdomu, kad pirmas duotas interviu daugelį interviu dalyvių paskatino prisiminti migravimą ir įvairius su juo susijusius išgyvenimus. Tačiau tie prisiminimai iškilo jau po interviu. Todėl per antrą ar trečią susitikimą dažnai pavykdavo „išgauti“ detalių apie konkrečias situacijas ir to momento išgyvenimus.

Papildomų duomenų rinkimas

Disertaciniame darbe taikyti ir kiti duomenų rinkimo metodai. M. Van Maneno (2014a) teigimu, fenomenologinio teksto gilumas ir efektyvumas labai priklauso nuo tekste pateiktų gyvenimiškų istorijų, jų gylis ir poveikio skaitytojui. Ne visada tyrėjui pavyksta tokias istorijas parašyti, remiantis tik interviu surinktais duomenimis. Tenka ieškoti papildomų duomenų kituose šaltiniuose. Remiantis M. Van

Manenu (2014a), tokie papildomi duomenų šaltiniai gali būti: rašinėliai, asmeniniai pokalbiai, (auto)biografinės knygos ar filmai, fenomenologinė literatūra, internetiniai dienoraščiai, užrašai ir kiti šaltiniai.

Kita vertus, papildomi metodai leidžia, kaip teigia M. Van Manenas (1990), surasti tyrėjo idėjas „patvirtinančių“ minčių kitų autorių darbuose, tai padeda nuodugniau pristatyti tiriamą reiškinį ir skaitytojas gali labiau pasitikėti autoriaus aprašymais.

Rašinėliai. Žmonių, su kuriais nepavyko susitikti asmeniškai dėl laiko juostų skirtumo, asmeninių ar kitų objektyvių priežasčių, prašyta parašyti rašinėlius ir juos atsiusti el. paštu.

Rašinėlių autorių prašyta detalai prisiminti dieną (kelias dienas), kada jiems teko palikti gimtąją šalį, ir dieną (kelias dienas), kada atvyko į kitą šalį. Gavus pirmąjį aprašymą iš žmogaus, ieškota ryškiausių momentų, kurie galėtų padėti atskleisti tiriamo reiškinio esmę. Tokį momentą suradus, prašyta detaliau jį aprašyti, remiantis M. Van Maneno (1990) pateiktais pasiūlymais:

- Prašyta aprašyti tam tikras patirtis (remiantis žmogaus pirmuoju aprašymu), vengiant interpretacijų, generalizavimo ar kokio kito savo ar kitų asmenų veiksmų vertinimo.
- Prašyta aprašyti reiškinį „iš vidaus“, detalizuojat jausmus, vidinę būseną, nuotaikas. Aprašymas turi būti labai detalus, tarsi būtų vykęs vakar.
- Prašyta aprašyti, kokie pokyčiai vyko su kūnu, kokie kvapai, garsai, spalvos tvyrojo aplinkui.
- Prašyta įvykio „nepagražinti“, atsisakyti metaforų, vaizdingų ir sudėtingų terminų, posakių. Svarbiausias akcentas – teksto paprastumas ir aiškumas.

Iš viso susirašinėta su 3 žmonėmis: dvi moterys (22 ir 30 metų) ir vienas vyras (27 metų). Visi dalyviai – iš Lietuvos, iš čia emigravo į D. Britaniją, JAV, Rusiją (žiūrėti 3 lentelę). Remiantis minėtų dalyvių tekstais, parašytos 3 istorijos.

3 lentelė. Rašinėlių autorių socialinės-demografinės charakteristikos

Interviu dalyviai / dalyvės	Lytis	Amžius interviu metu	Išvykimo šalis	Atvykimo šalis	Amžius atvykimo į kitą šalį metu
Ainė	M	30	Lietuva	Rusija	12
Michailas	V	37	Lietuva	JAV	15
Inga	M	22	Lietuva	D. Britanija	14

(Auto)biografijomis paremta publikuota medžiaga. Vaikų migravimo išgyvenimų ieškota (auto)biografijomis paremtoje grožinėje literatūroje, meniniuose filmuose, kituose šaltiniuose. M. Van Maneno (1990) nuomone, autobiografijos yra unikali medžiaga, nes padeda suvokti kito žmogaus išgyvenimus, todėl fenomenologiniuose tyrimuose gana dažnai naudojama.

Rašant šią disertaciją, panaudota medžiaga iš Rigoberto Gonzaleso biografinės knygos „Berniukas drugelis: Chinano Mariposa prisiminimai“ (angl. *Butterfly Boy: Memories of a Chicano Mariposa*) ir Julijos Rabinovich (2011) romano „Pramušgalvis“ (angl. *Splithead*).

Internetiniai dienoraščiai, užrašai ir kiti šaltiniai. Vaikų migravimo išgyvenimų aprašymų ieškota tarp laisvai prieinamų el. puslapių ir bendravimo svetainių (forumų), kur žmonės dalijasi savo skaudžia arba – priešingai, džiaugsminga patirtimi. Aptikta nemažai aprašymų, kuriuose perteikti vaikų migrantų, išvykusių iš gimtosios šalies su savo tėvais (tėvu) dėl ekonominių priežasčių, išgyvenimai. Rašant disertaciją panaudoti keturi įsimintiniausi išgyvenimų aprašymai, labiausiai padėję priartėti prie tiriamo reiškinių esmės supratimo. Šių aprašymų autoriai: vaikas iš Portugalijos, jis aprašė savo emigravimo patirtį ir būtent tą momentą, kada tėvai panešė jam apie planuojamą išvykimą į Ameriką; moteris iš Latvijos, kuri būdama vaikas išvyko kartu su tėvais į Ameriką; paskutinis vyras – iš Pietų Afrikos Respublikos, emigravęs į JAV. Kadangi forumuose žmonės komentuoja anonimiškai, dažnai tekstų autorių tapatybių neįmanoma

nustatyti, todėl neįmanoma susisiekti su jų autoriais ir paprašyti leidimo naudoti jų paskelbtą medžiagą daktaro disertacijoje. Tačiau sprendimas panaudoti išgyvenimus disertacijoje remiasi nuostata, kad žmonės, laisvai platinantys savo sukurtus tekstus internetinėje erdveje, sutinka, jog šie tekstai bus panaudoti moksliniame tyrime. Tuo labiau, kad internete aptikti momentiniai vaikų migravimo išgyvenimai disertacijos autorės perrašyti pagal tas pačias taisykles, kaip ir perrašant interviu surinktą medžiagą, siekiant, kad istorijos (angl. *anecdotes*) padėtų suprasti tiriamą reiškinį ir atskleisti jo esmę.

Fenomenologinė literatūra. Fenomenologinė literatūra naudota, siekiant surinkti daugiau aprašymų, kuriuose ryškiai atsiskleidžia vaikų migravimo išgyvenimai. Tinkama medžiaga aptikta dr. Darcey Dachylyn moksliniame straipsnyje, todėl kreiptasi į autorę dėl fenomenologinių istorijų panaudojimo. Gavus sutikimą minėtos istorijos pateiktos disertacijoje kaip išgyvenimo pavyzdžiai. Taip pat paimta viena istorija iš fenomenologinio A. Kirovos, M. Emmes (2009) straipsnio, kuri pateikiama, kaip panašaus į tekste aprašomo išgyvenimo pavyzdys.

Be to, fenomenologinių darbų skaitymas, kaip teigia M. Van Manenas (1990), padeda suprasti, kaip perteikti fenomenologinio tyrimo rezultatus. Todėl rengiant disertaciją nuolat skaityta įvairi fenomenologinė literatūra. Autorius, kurio darbais ir tyrimų aprašymais daugiausia remtasi, – Max'as van Manenas. Rengiant disertaciją ypač gilintasi į šiuos jo darbus: „Tiriant išgyvenimą: humanitariniai mokslai jautriai į veiklą reaguojančiai pedagogikai“ (1990) (angl. *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*), „Tiriant pedagogikos patirtį“ (2002) (angl. *Researching the Experience of Pedagogy*), „Kokybiškas rašymas arba rašymo poreikiai“ (2006) (angl. *Writing Qualitatively, or Demands of Writing*) „Praktikos fenomenologija“ (2007) (angl. *Phenomenology of Practice*), „Pedagoginis jautrumas ir mokytojų praktinis žinių panaudojimas“ (2008) (angl. *Pedagogical Sensitivity and Teachers Practical Knowing-in-Action*), „Praktikos fenomenologija“ (2014a) (angl. *Phenomenology of Practice*).

Rašant šį darbą pasitelkti ir kitų fenomenologų darbai, straipsniai: H. Philo „Pedagogika nuostabos akivaizdoje“ (angl. *Pedagogy in the Face of Wonder*), D. Heather „Treniruotė: Treniravimo fenomenologija“ (angl. *The Workout: the Phenomenology of Training*), M. Hunsberger „Pakartotinio skaitymo patirtis“ (angl. *The Experience of Re-reading*), M. Laing „Vardo vaikui suteikimas“ (angl. *Naming our Child*), R. Luce-Kapler „Eilėraščio perrašymas“ (angl. *Rewriting the Poem*), D. Smith „Gyvenimas su vaikais (angl. *Living with Children*) ir kiti. Pats M. Van Manenas pataria skaityti tokių fenomenologų, kaip J. H. Van den Berg, J. Van Lennepe, F. Buytendijk, A. Kirova, T. Saevi ir kitų, darbus. Būtent iš jų kūrinii mokytasi fenomenologinio rašymo stiliaus ir laikytis atitinkamo „rašymo tono“.

Negalima nesutikti su M. Van Manenu (1990), kad fenomenologinė literatūra gali padėti geriau suprasti nagrinėjamą reiškinį, jei panašus reiškinys jau buvo aprašytas kitų. Taip užsimezga savotiškas dialogas tarp fenomenologinius darbus rašančių autorių (Van Manen, 1990).

Svarbu ir tai, kad kitų autorių darbų skaitymas ir nagrinėjimas padėjo disertacijos autorei pamatyti savo pačios rašymo trūkumus ir sudarė prielaidas juos koreguoti.

Etinis tyrimo aspektas

Etinis aspektas ypač svarbus socialiniuose moksluose, todėl vis aktualesni tampa moraliniai tyrimų klausimai (Creswell, 2009). Potencialių etinių problemų gali kilti, kai tyrėjas daro įtaką socialinei grupei. Todėl Vakarų šalyse, anot K. Kardelio (2007), kur paisoma žmogaus teisių ir užtikrinta žmonių apsauga, atliekant tyrimą sistemos etinis aspektas yra esminis tyrimų atspirties taškas. Riba tarp mokslinių atradimų ir grėsmės žmogui yra labai trapi, todėl dar prieš pradedant tyrimą svarbu užtikrinti duomenų gavimo teisėtumą. Sukurti mokslinių tyrimų etikos standartai padeda užtikrinti, kad mokslininkas, atlikdamas savo tyrimą, nepažeis tyrime dalyvaujančių žmonių teisių (Kardelis, 2007).

Šiame darbe tiriamųjų etinė apsauga užtikrinta keliais esminiais aspektais. Visų pirma prieš atliekant interviu, siekiant užtikrinti etinę interviu dalyvių apsaugą, iš kiekvieno interviu dalyvio gautas raštiškai pasirašytas sutikimas dalyvauti tyrime (žr. priedą Nr. 1). Pasirašytame dokumente nurodytas tyrimo tikslas, vykdymo aplinkybės ir konfidencialumą užtikrinantis pasižadėjimas. Šį dokumentą pasirašė ir tyrėjas, tuo patvirtindamas savo įsipareigojimus tyrimo dalyviui.

Be to, su tyrimo dalyviais (interviu dalyviais ir rašinėlių autoriais) sutarta, kad disertacijos autorė tyrimo pabaigoje atsiųs jiems tyrimo rezultatus arba disertacinį darbą. Anonimiškumas užtikrintas pakeitus tyrimo dalyvių vardus, be to, disertacijoje pateiktose istorijose neminėtos detalės ir įvykiai, iš kurių galėtų būti atpažinta žmogaus tapatybė.

Fenomenologinė analizė. Filosofinis metodas

Atliekant fenomenologinį tyrimą taikomi tik šiam tyrimui būdingi analizės metodai. M. Van Manenas nurodo du specifinius metodus – filosofinį ir filologinį.

Filosofinio metodo paskirtis – padėti tyrėjui filosofiškai pasirengti suprasti nagrinėjamą reiškinių ir atskleisti jo esmę. Kalbėdami apie tai fenomenologai vartoja techninį *redukcijos* terminą. Žodis *redukcija* turi bendrą šaknį su žodžiais *indukcija* ir *dedukcija*. Vartojant *redukcijos* terminą kartu pažymima, kad fenomenologinis tyrimas yra nei induktyvus (kaip būdinga daugumai kokybinių tyrimų), nei deduktyvus (kaip būdinga kiekybiniam tyrimams), bet reduktyvus.

Apie redukciją pirmasis fenomenologijoje pradėjo kalbėti E. Husserlis. Jo teigimu, mes pasaulį suvokiame kaip savaime suprantamą (angl. *taken for granted*), tuo tarpu jis yra sudėtingas ir visai ne savaime suprantamas. E. Husserlis ragina atsisakyti nuostatos, kad viskas pasaulyje savaime suprantama, ir siekti jį suprasti.

E. Husserlio (cit. Van Manen, 2014a) teigimu, toks supratimas ateina redukcijos taikymo dėka. Jis skiria du redukcijos etapus: eidetinę ir transcendentinę.

Eidetinės redukcijos (gr. *Epoché*) etape tyrėjas mintyse turi tarsi nusišalinti nuo viso savo išankstinio žinojimo (ypač mokslinio) apie reiškinių, kurį tyrinėja, atsikratyti išankstinių nuostatų. „Nusišalinęs“ nuo savo išankstinio žinojimo tyrėjas tampa stebėtoju, kuris tarsi „nauju žvilgsniu“ žvelgia į tiriamą reiškinį ir iš šios pozicijos siekia apčiuopti pačią reiškinio esmę.

Transcendentinės redukcijos etape, atsikratęs išankstinių nuostatų ir tarsi „nusišalinęs“ nuo išankstinio žinojimo, tyrėjas pasiekia transcendentinę būseną. E. Husserlio teigimu, tada tarsi nebelieka manojo Aš nebevyksta jokie psichologiniai aktai, nebėra manęs paties, kaip žmogaus. Esu švarus. Švari sąmonė pasižymi šiomis ypatybėmis: nelieta nieko empirinio, psichologinio, subjektyvaus, jokių sąmonės interpretacijų. Tai švarių esmių, galimybių, struktūrų, kurios yra laisvojo mąstymo rezultatas, rinkinys (interpretuota remiantis Van Manen, 2014a). Tokios transcendentinės būsenos žmogus pajėgus intuityviai „sugriebti“, „pagauti“ reiškinio esmę. Ji turi kažką pirminio, svarbesnio už visa kita.

M. Van Manenas (2014a) papildė šį redukcijos supratimą keliomis svarbiomis įžvalgomis. Visų pirmą jis skiria du redukcijos etapus: *epoche* redukciją (arba tiesiog *epoche*) ir tikrąją redukciją (angl. *Reduction-proper*), kiekviename etape išskiria dar po kelis redukcijos aspektus.

Epoche redukcijos etape, remiantis M. Van Manenu (2014), svarbu suprasti, kokios grėsmės atliekant tyrimą kyla dėl tyrėjo išankstinio žinojimo ir nusiteikimo, tada stengtis nepasiduoti šių grėsmių žalingam poveikiui. Atsižvelgiant į grėsmės pobūdį skiriami keli redukcijos aspektai: hermeneutinis, euristinis, tyriminis ir metodologinis. Atitinkamai skiriamos euristinė, hermeneutinė, tyriminė ir metodologinė redukcijos.

Euristinė *epoche* redukcija (angl. *Heuristic Epoché-Reduction*) ypač svarbi pačioje tyrimo pradžioje, nors aktuali ji išlieka iki pat pabaigos. Jos esmė – supratimas, kad tyrimui kenkia gyvenimo reiškinius traktuoti kaip savaime suprantamus, tyrėjas turi stengtis šios grėsmės išvengti ir į tiriamą reiškinį žvelgti su didele nuostaba, tarsi pirmą kartą jį matytų ir apie jį girdėtų. Kitaip tariant, tyrėjas į tiriamą

reiškinį turi žvelgti ne taip, tarsi viskas būtų savaime suprantama (angl. *taken for-granted*), bet stebėtis juo ir viskuo, kas jame yra. Sunkiausia žvelgiant į tyrimo reiškinį su nuostaba dar ir aprašyti šį reiškinį taip, kad ši nuostabos būseną apimtų ir skaitytojus. Pasiiekti nuostabos būseną nelengva, todėl disertacinio darbo tyrėja iš pradžių turėjo „prisiversti“ visame, kas ją supa, ieškoti ryšio su disertacijos tema. Vis labiau gilinantis į temą ir į fenomenologinio tyrimo subtilybes nuostabos būseną tapo neatsiejama kasdienybės dalimi. Tai pasireiškė per įprastus kasdienes dalykus, kurie iš pirmo žvilgsnio tarsi nebuvo susiję su disertacijos tema, bet priversdavo mąstyti apie vaikų migravimą. Tai grožinės literatūros skaitymas, bendravimas su savo vaiku, paskaitų skaitymas, buvimas gamtoje ir kiti dalykai. Viskas, kas buvo susiję su migravimu, vaiko, kitoniškumo, fenomenologijos temomis, nevalingai prikaustydavo dėmesį. Tai galėjo būti straipsnis vietos laikraštyje, nugirstas pokalbis gatvėje, stebėta situacija ar kiti dalykai, kurie ne tik tiesiogiai siejosi su nagrinėjama tema, bet ir skatindavo tyrėją mąstyti apie analizuojamą reiškinį.

Hermeneutinės *epoche* redukcijos (angl. *Hermeneutic Epoché-Reduction*) esmė – supratimas, kad išankstinės nuostatos, prielaidos, mokslinės žinios apie tiriamą reiškinį kenkia tyrimui, ir tyrėjo pastangos šios grėsmės išvengti, tarsi atsiribojant nuo šių nuostatų, prielaidų, žinių, kad visa tai netrukdytų suprasti tiriamo reiškinio, tarsi „atsiverti“ jam, į kiekvieną naują faktą, reiškinio elementą žvelgti kaip į visiškai naują, nežinomą, siekti jį suprasti tokį, koks jis yra iš tikrųjų, interpretuoti jį atsižvelgiant į gaunamą informaciją, o ne į išankstines nuostatas ir žinojimą. Kaip tai įmanoma padaryti praktiškai?

M. Van Manenas (2014b) siūlo tyrimo pradžioje ir jo procese aprašinėti savo paties patirtį, kuri susijusi su tiriamu reiškiniu, pateikti žinias apie šį reiškinį, šio reiškinio interpretacijas. Tai padeda tyrėjui susidaryti nuomonę vienu ar kitu klausimu ir „savo išankstines nuostatas palikti namuose“ (Moustakas, 1994). Šiuo patarimu šiame disertaciniame darbe ir pasinaudota. Prieš einant į interviu ir analizuojant išgyvenimus kaskart tyrėja susirašydavo išankstines nuostatas ir turimą „žinojimą“, kad visa tai netrukdytų tyrimui.

Patyriminės *epoche* redukcijos (angl. *Experiental Epoché-Reduction*) esmė – supratimas, kad siekis teoretizuoti, modeliuoti, abstrahuoti, generalizuoti kenkia tyrimui, ir tyrėjo pastangos šios grėsmės išvengti, kategoriškai atsisakant bet kokių pastangų teoretizuoti, modeliuoti, abstrahuoti, generalizuoti. Vietoj to visą savo dėmesį sutelkti į reiškinio savitumo laiko, erdvės, kūno, santykių požiūriais paiešką ir aprašymą. Vis dėlto nereikėtų manyti, kad teorijos fenomenologiniame tyrime visiškai atmetamos. Jomis reikėtų remtis aprašant reiškinį. Įgyvendinant šią idėją, disertacijos teorinėje dalyje apžvelgiamos įvairios su vaikų migravimu susijusios teorijos ir koncepcijos. Tai padėjo išvelgti vaikų migravimo reiškinio įvairialypiškumą ir kontekstą.

Metodologinės *epoche* redukcijos (angl. *Methodological Epoché-Reduction*) esmė – supratimas, kad apie fenomenologinį tyrimą reikia galvoti kaip apie griežtai metodologiškai „įrėmintą“ ir techniškai apribotą, kenkia tyrimui, ir tyrėjo pastangos šios grėsmės išvengti, pasirenkant tokius tyrimo metodus, technikas, procedūras, kurie padeda sukurti paveikų ir gilų fenomenologinį tekstą. Yra daug įvairių technikų ir metodų, bet tyrėjas, atsižvelgdamas į turimus duomenis ir tiriamą reiškinį, turi ieškoti savų metodologinių sprendimų ir pasirinkti tai, kas jam atrodo tinkamiausia. Fenomenologinis tekstas šiuo atveju tarnauja kaip savotiškas pasirinktos metodologijos tinkamumo nustatymo įrankis. Jeigu tekstas silpnai veikia skaitytoją arba jo iš viso neveikia, tai reiškia, kad tyrėjas priėmė netinkamus metodologinius sprendimus, tokiu atveju apskritai kvestionuojama, ar šis tekstas yra fenomenologinis.

Taigi, remiantis M. Van Manenu (2014a), *epoche* redukcija atliekant tyrimą yra tarsi parengiamasis etapas. Po jo seka kitas etapas, kurį jis vadina tikrąja redukcija (angl. *reduction proper*). Šiame etape skiriamos kelios redukcijos formos:

- eidetinė redukcija (angl. *eidetic reduction*);
- ontologinė redukcija (angl. *ontological reduction*);
- etinė redukcija (angl. *ethical reduction*);
- radikalioji redukcija (angl. *radical reduction*);
- originalioji redukcija (angl. *originary reduction*).

Eidetinė redukcija yra privaloma bet kuriame fenomenologiniame tyrime (kitos redukcijos formos nebūtinės). Jos paskirtis – išvelgti tiriamo reiškinių esmę, t. y. tokius unikalius to reiškinių požymius, be kurių tiriamas reiškinys tiesiog neįmanomas. Analizuodamas duomenis ir rašydamas tekstą tyrėjas nuolat savęs klausia, kuo šis reiškinys unikalus, kuo jis panašus į kitus ir kuo nuo jų skiriasi?

Šiame disertaciniame darbe eidetinė redukcija taikyta, sutelkiant dėmesį į vaikų migravimo savitumą laiko, erdvės, santykių, kūno požiūriais, taip siekta atskleisti esminius vaikų migravimo požymius, kurie šį reiškinį išskiria iš kitų.

Ontologinės redukcijos pagrindas – siekis atrasti ir aprašyti įvairius tiriamo reiškinių egzistavimo būdus (variantus). Disertaciniame darbe analizuojant duomenis siekta atrasti vaikų migravimo reiškinių egzistavimo įvairovę, aprašyti įvairius egzistavimo būdus, kad susidarytų visapusiškas vaizdas apie patį reiškinį.

Tuo tarpu *etinė redukcija* numato tiriamo reiškinių kitoniškumo nusakymą. Remiamasi E. Levino (cit. Van Manen, 2014a) idėja, kad siekiant tikrai gilios žmogiškosios egzistencijos supratimo reikia ne tik „klausti“ apie būties, savojo Aš ar buvimo prasmę, bet ir apie tai, kas nėra savasis Aš: kas yra kitas nei būtis, kitybė. Todėl darbe vaikų migravimo reiškiniui apibūdinti etinė redukcija taikyta kaip priemonė, galinti atskleisti, kuo šis reiškinys skiriasi nuo kitų panašių reiškinių. Šiame disertaciniame darbe vaikų migravimas lygintas su kraustymusi į kitą gyvenamąją vietą, butą ar namą. Bandyta pasvarstyti, kuo kraustymasis skiriasi nuo migravimo, juk turi panašių elementų. Kuo namų keitimas vienoje šalyje unikalus ir kuo skiriasi nuo namų keitimo kelių šalių kontekste. Panašų būdą taikė ir D. J. Van Lenepas (1969) tekste „The Hotel Room“, kur buvimą savo kambario erdvėje lygino su buvimu viešbučio kambarėje (Van Lennep, 1969).

Originalioji redukcija – tai tyrėjo priartėjimas prie reiškinių „pradžią pradžios“, jo gelmės, „užčiuopiant“ esminius ir giluminius niuansus. Priartėti pavyksta, M. Heideggerio žodžiais tariant, *nušvitimo momentais* (angl. *flash of the insight*). Tada atsiranda supratimas ne tik apie nagrinėjamą reiškinį, bet ir apie žmones, supantį pasaulį ir patį save. Tokių „nušvitimų“ neįmanoma suplanuoti, jie

aplanko staiga ir gali trukti tik akimirka, o jų neužsifiksavus, gali greitai dingti iš atminties. Rašant disertacinį darbą ne kartą staiga aplankydavo suvokimas, kas slypi už vieno ar kitų žodžių, koks reiškinių požymis yra esminis, kuo jis skiriasi nuo panašių reiškinių. Tuo metu svarbiausia buvo užsirašyti kilusias mintis ir tęsti darbą su turima medžiaga.

Fenomenologinė analizė. Filologinis metodas

Antrasis fenomenologinės analizės metodas, remiantis M. Van Manenu (2014a), yra filologinis.

Fenomenologinio teksto rašymo procesas susideda iš kelių tarpusavyje persipynusių veiksmų. Rašydama šią disertaciją autorė rėmėsi M. Van Maneno rekomendacijomis, kurios pateiktos įvairiuose jo darbuose, per Klaipėdos universitete 2014 m. vykusius mokymus ir individualias disertacijos autorės konsultacijas.

Iš transkribuoto interviu, rašinėlių ir kitų šaltinių atrinkti įsimintiniausi, ryškiausi aprašymai, nusakantys unikalius vaikų migravimo išgyvenimus (būtent gyvai atpasakotas ar aprašytas gyvenimo momento išgyvenimas, o ne nuomonės, vertinimai, samprotavimai apie tą momentą).

Po to kiekvienas atrinktas tekstas perrašytas, kad įgytų glaustos, nuoseklios, vaizdingos, aiškos istorijos pavidalą (angl. *anecdote*), o jos pabaigoje būtų akcentas (angl. *punctum*), t. y. sakinyš, kuriame ir slypi pagrindinė istorijos mintis, savotiška paradoksali „paslaptis“. Svarbu paminėti, kad istorijos, paimitos iš fenomenologinių šaltinių (pavyzdžiui, D. Dachylyn (2012), A. Kirovos ir M. Emmes straipsnių), buvo vaizdingos, todėl jos neperrašytos, o įkeltos į disertacijos tekstą kaip jau sukurtos istorijos.

M. Van Manenas (2014a) įspėja, kad autoriai, rašydami fenomenologinius tekstus, dažnai pritrūksta idėjų, minčių, išgyvena savotišką „bukumo“ būseną. Įveikti šią būseną jis siūlo keliais būdais, kuriais disertacijos autorė nuolat naudojosi:

- taikyti konceptualiąją analizę: bandyti lyginti nagrinėjamą aspektą su kitais panašiais, bet skirtingais aspektais, pavyzdžiui, vaiko

migraciją su kraustymusi ir gyvenamosios vietos keitimu toje pačioje šalyje ir tame pačiame mieste;

- skaityti kuo daugiau fenomenologinės literatūros, kuri ne tik padeda ugdyti rašymo įgūdžius, bet ir geriau suprasti savo paties mintis bei jas tinkamai išdėstyti; toks skaitymas (dar vadinamas vidiniu rodikliu) skatina suvokimą: „Ak, štai kas!“;

- naudotis etimologijos ir kitais žodynais, ieškant žodžių etimologinės prasmės, reikšmės ir atitikmenų kitose kalbose.

Reikia pastebėti, kad, kaip siūlo M. Van Manenas (1990), disertacijoje atsisakyta vartoti žodžius *kategorijos* ar *subkategorijos*, kurie dažnai būdingi kokybiniams tyrimams. Vietoj jų siūlo vartoti žodžius *temos* ir *potemės* (Van Manen, 2014a). Temų ir potemių „karkasas“ gali būti suprantamas kaip tiriamo reiškinių struktūra ar paprastesnis jo apibūdinimas (Van Manen, 1990).

M. Van Maneno (1990) teigimu, yra kelios dimensijos (angl. *existentials*), būdingos visiems reiškiniams: išgyventas laikas (angl. *lived time*), išgyventa erdvė (angl. *lived space*), išgyventas kūnas (angl. *lived body*), išgyventas santykis (angl. *lived relation*). Atsižvelgiant į šias dimensijas struktūruotas teksto temų ir potemių „karkasas“ ir tiriamas vaikų migravimo reiškinys aprašytas, apibūdinant jį pagal keturias minėtas dimensijas. Taigi vaikų migravimo savitumas aprašytas laiko, erdvės, santykių ir kūno aspektais. Tačiau negalima nesutikti su M. T. Haase (2003), kad istorijos neretai „dirbtinai“ skirstomos pagal dimensijas, nes kiekvienoje iš jų buvo galima atrasti iš karto kelias dimensijas.

Fenomenologinio tyrimo priemonė ir rezultatas yra tekstas. Fenomenologinis rašymas turi neįprastų savybių, kurios būdingos tik tokio tipo tekstui. Kaip mokymų 2014 m. Klaipėdos universitete metu ne kartą minėjo M. Van Manenas (2014b), ne kiekvienas rašytojas gali būti fenomenologu, ir ne kiekvienas fenomenologas gali būti rašytoju. Mąstyti ir rašyti fenomenologiškai – ne vienas ir tas pats. Žodžių jungimas į sakinius ir tekstinio pavidalo jiems suteikimas (popieriuje ar kompiuterio ekrane) yra sudėtingas ir ne visada rezultatų „dosnus“ procesas (Van Manen, 2014a). Tikrasis fenomenologinis tekstas „užburia“ skaitytoją, veikia mintis ir širdį, jis kalba pats už save. Jam

visada būdingas taktas, tam tikrų etikos principų laikymasis, užuojauta, nuostaba (Van Manen, 2014a).

Rašyti fenomenologinį tekstą – labai sunkus darbas, iš patirties kalba M. Van Manenas (2014a), teigiamas rezultatas pasiekiamas tik nuolat rašant, skaitant ir perrašant. Rašymui būtina pasišvęsti, ieškoti tinkamo žodžio, kuris tiksliausiai atskleistų esmę. Tai nuolatinis darbas su savo tekstu, todėl fenomenologinis tyrimas iš esmės yra pats rašymo procesas, teigia M. Van Manenas (2014a).

M. Van Maneno (2014a) teigimu, fenomenologinio teksto rašymo sudėtingumas susijęs su dviem dalykais:

1. Rašymo paskirtis fenomenologijoje yra kitokia, nei kiekybiniuose ar net kituose kokybiniuose tyrimuose, kur paprastai aprašomi tik tyrimo rezultatai, neakcentuojant „rašymo tono“. Fenomenologijoje „tinkamų“ žodžių parinkimas yra tyrimo dalis, nes būtent žodinėje išraiškoje glūdi fenomenologinio teksto stiprybė.

2. Rašant filosofinių tekstų interpretacijas dažnai siekiama tekstą supaprastinti, kad būtų aiškus plačiajai visuomenei, tuo tarpu tyrėjai neturi teisės keisti klasikų išsakytų minčių, nes stiprybė, jėga, kuri atskleidžia esmę, glūdi pastarųjų kalboje ir tik joje. Kiti pavartoti žodžiai ar posakiai turėtų visai kitą prasmę, atskleistų kitas idėjas.

Metodų ar taisyklių, kurios paaiškintų fenomenologinio rašymo principus, padėtų tokio rašymo išmokyti, nėra. M. Van Manenas (2014a) savo knygoje pateikia kelias idėjas, kurios nusako galimas rašymo praktikas, jomis pasiremta ir šioje disertacijoje:

- Euristinis juodraštinis rašymas (angl. *heuristic draft writing*) – tai rašymas esant nuolatinės nuostabos būsenos ir nuolatinis klausimų kėlimas tekste. Tekste, aprašant išgyvenimų istorijas, nuolat keliama klausimai: kuo vienas ar kitas jos elementas ypatingas; kas išskiria jį iš kitų; kuo jis panašus į kitus elementus?

- Patirtinis juodraštinis rašymas (angl. *experiential draft writing*) – tai rašymas, dėmesį nuolat kreipiant į istorijas; siekis, kad istorijos tema ir tekstas nebūtų atskirti vienas nuo kito. Nuolatinė savęs ir savo teksto stebėseną, kad tekstas griežtai atitiktų tyrimo klausimą. Todėl parašytas tekstas daug kartų redaguotas, skaitytas, perrašytas, prieš akis turint tyrimo tikslą ir tiriamą reiškinį.

- Teminis juodraštinis (angl. *thematic draft writing*) ir įžvalgumą lavinantis juodraštinis rašymas (angl. *insight cultivating draft writing*) – tai rašymas, naudojant fenomenologinę literatūrą. Nuolat skaityta fenomenologinė literatūra, o mintys, kylančios skaitant kitų fenomenologų darbus, užrašinės ir ilgainiui įtrauktos į tekstą.

- Vokatyvus juodraštinis rašymas (angl. *vocative draft writing*) – tai rašymas ypatingą dėmesį skiriant kalbai, jos stiliui ir struktūrai. Parašytas tekstas buvo skaitomas, taisomas, perrašomas ir vėl taisomas. Tekstą skaitė ir kiti, įskaitant ir kalbos redaktorę, siekiant gyviau ir tiksliau kalba perduoti tekstą, mintį.

- Interpretacinis rašymas (angl. *interpretative writing*) – tai rašymas ieškant gilios vidinės prasmės, bandymas nerti į gilesnę žmogiškosios patirties gelmę. Todėl tekste pateikti sudėtingi palyginimai, pavyzdžiui, M. Heideggerio namų praradimo, kaip jų „atradimo“, pavyzdys. Filosofo teigimu, žmogus namus atranda tik juos praradęs, t. y. palikęs.

Pasikartosim, kad taisyklių, kaip teisingai rašyti, nėra, to galima išmokyti tik nuolat rašant ir perrašant sukurta tekstą. Išmokimą lemia patirtis. Rašant šį fenomenologinį tekstą dažnai teko po kelis kartus perrašinėti tas pačias dalis. Vieną dieną parašyti trys puslapiai kitą dieną galėjo būti ištrinti arba visiškai pertvarkyti. Galų gale, jau parašius disertaciją, tenka pripažinti, kad šį tekstą būtų galima vėl ir vėl perrašinėti, kad jis būtų kuo geresnis. Neapleidžia jausmas, kad nepaisant visų perrašymų, galėjai parašyti geriau, vis dar mokaisi rašyti. Tai pažymi ir M. Van Manenas (2014a), vienas ryškiausių šiuolaikinės fenomenologijos atstovų, parašęs dešimtis knygų, šimtus straipsnių ir turintis daugelio metų patirties, viešai pareiškdamas: „Aš esu tik fenomenologinio rašymo studentas ir visada toks liksiu“.

Tyrimo patikimumas ir validumas

Atliekant mokslinius tyrimus kyla duomenų mokslinio vertingumo problema (Kardelis, 2007). Fenomenologinei tyrimo strategijai įprasti tyrimo validumo kriterijai nebūdingi. Fenomenologinis tyrimas

neužkoduotas, jame nėra teoretizavimo, struktūravimo ar kitų kitiems kokybiniais tyrimams būdingų elementų (Van Manen, 2014a). Viena vertus, tai yra privalumas, bet kalbant apie kokybišką fenomenologinio tyrimo atlikimą – didelis iššūkis. Fenomenologinis tyrimas, M. Van Maneno (2014a) teigimu, negali būti vertinamas atsižvelgiant į tyrimo dalyvių imtį ar išvadų konkretumą ir kitus kriterijus. Čia neegzistuoja ir specialių taisyklių, kaip būtų galima patikrinti validumą ir patikimumą. Tokias „taisykles“ galima būtų pasiskolinti iš kitų autorių, kurie tik papildytų fenomenologinės tyrimo strategijos validumą. Pavyzdžiui, kokybiniuose disertaciniuose darbuose validumas užtikrinamas atliekant šiuos veiksmus (Golafshani, 2003):

- su interviu dalyviais ryšys užmegztas kalbantis telefonu ar asmeniškai susitikus;
- stebima, kad būtų pateikta tik ta medžiaga, kurios reikia, norint atsakyti į tyrimo klausimą;
- validumas pagrindžiamas užtikrinus tyrimo dalyvių konfidencialumą ir anonimiškumą;
- užtikrintas transkribuotos medžiagos tikslumas (medžiaga kelis kartus patikrinta);
- atliekama sisteminga duomenų analizė, laikantis fenomenologinio tyrimo principų.

Būtų galima pateikti ir dr. E. Sakadolskienės (2012) išskirtas priemones, remiantis jos patirtimi iš JAV vykusio Tarptautinio kokybinių tyrimų kongreso. Doktorė supažindino su naujausiais validumo užtikrinimo kriterijais, kurių laikytasi ir šiame disertaciniame darbe. Visų pirma siekta pateikti detalų ir vaizdingą tyrimo duomenų bei žmonių patirčių aprašymą. Kruopščiai ir detaliai aprašyti kiekvieną tyrimo dalį. Pateikti interviu klausimai ir pristatytas asmeninis požiūris nagrinėjamu klausimu. Užtikrintas tinkamų tyrimo dalyvių parinkimas, aprašyta jų patirtis ir atitikimas iškeltiems reikalavimams. Nagrinėta aktuali mokslinė ir metodologinė literatūra atitiko nagrinėjamą reiškinį. Ypatingas dėmesys skirtas duomenų analizei. Interviu duomenys kruopščiai išanalizuoti, kelis kartus perskaityti interviu tekstai ir jų pagrindu sukurtos istorijos, kol surastos pagrindinės temos ir idėjos. Remdamasi E. Sakadolskienės

patarimais, disertacijos autorė aprašė temų konstravimo „kelią“. Visą laiką, kol rašyta disertacija, atlikti interviu ir analizė, rašytas dienoraštis, atmintinės. Taip užtikrinta empatija tyrimo dalyviui ir jo patirčiai, kartu siekta atsiriboti nuo asmeninės patirties ir aprašyti tik su nagrinėjamu reiškiniu susijusias temas.

Šias idėjas galima papildyti M. Van Maneno (1990) žodžiais: fenomenologinio tyrimo procesas nesibaigia sukūrus pagrindines temas, nes nuolat grįžtama prie teksto, kaskart mėginant performuluoti užrašytus temų pavadinimus (Van Manen, 1990). M. Van Maneno (2014a) teigimu, fenomenologinį tekstą būtų galima įvertinti užduodant tokius klausimus:

- Ar tyrimas remiasi tinkamu fenomenologiniu klausimu?
- Ar analizėje pristatomi aiškūs išgyvenimų aprašymai? Ar nėra prielaidų, interpretacijų, išankstinių nuostatų?
- Ar tyrimas paremtas fenomenologine literatūra?
- Ar tyrime ir tekste nebandoma primesti validumo kriterijų, kurie paimti ne iš fenomenologinės literatūros?

Apibendrinant galima priminti M. Van Maneno (2014a) nuomonę, kad fenomenologinio tyrimo rezultatas yra fenomenologinis tekstas. Taisyklių, kaip būtų galima jį įvertinti, nėra. Tiesiog tekstas turi būti „stiprus“, gilus, paveikus, kad jį skaitantys žmonės suprastų reiškinį, kuris aprašytas.

TYRIMO REZULTATAI

Vaikų migravimo savitumas laiko požiūriu

Pradžios momentas

Albertas Einšteinas kartą pasakė: „Laikas – tai iliuzija“. Žodis *iliuzija* reiškia jautimų apgavimą, klaidingą tikrovės suvokimą (Lietuvių kalbos žodynas, žr. internetinę prieigą). Taigi A. Einšteinas atkreipia dėmesį į tai, kad žmogus laiką jaučia ir kad tas laiko jautimas nepadedą tiksliai atskleisti tikrovės. Iš savo patirties žinome, kad laiko, praleisto kažką veikiant malonioje kompanijoje, suvokimas gali skirtis nuo to paties laiko, praleisto nuobodžiaujant ar atliekant monotonišką darbą, suvokimo. Vienu atveju jautimiškai suvokiama, kad laikas bėga greitai, kitu – kad labai lėtai, nors laiko tarpas abiem atvejais vienodas. Dėl laiko iliuziškumo sunku tiksliai nusakyti vieno ar kito įvykio trukmę, jo pradžią ir pabaigą.

Vaikų migravimo kontekste kyla klausimas apie migravimo pradžią. Ar vaiko migravimas prasideda tą akimirką, kai fiziškai kertama valstybės siena? Kas iš tikrųjų vyksta migravimo pradžioje? Klausiant vaikų apie jų migravimo patirtis susidaro įspūdis, kad migruoti jie pradeda anksčiau. Tad kada galima fiksuoti tą vaiko migravimo pradžios momentą? Kas iš tikrųjų tada įvyksta?

Istorijoje, kuri pateikta žemiau, pasakojama apie vaikina, kurio tėvai nusprendžia emigruoti ir praneša jam apie šį ketinimą:

Tai įvyko 2002 metų sausį, man grįžus iš mokyklos. Mano tėvas buvo namuose, tai labai nustebino, nes jis visada dirba iki vėlumos. Pamatęs jį nustebau, todėl paklausiau:

– Kodėl tu taip anksti namuose?

– Supranti, branguti, aš ir mama turime tau ir tavo sesei svarbią žinią, – paaiškino tėvas.

Susijaučiau, norėjau greičiau sužinoti, ką tokio jie nori mums pasakyti. Tėvas kalbėjo, kad norėtų man ir mano sesei užtikrinti geresnę ateitį, o mūsų šalyje dėl finansinės krizės to pasiekti neįmanoma. Jis vis kalbėjo, kol galiausiai pasakė, kad kraustomės į Ameriką. Sesių galimybė išvažiuoti į Ameriką labai pradžiugino, jai buvo septyniolika, o tuo metu tai buvo kiekvieno portugalų paauglio

svajonė. Man buvo 11 metų, mintis, kad teks palikti savo draugus ir šalį, man atrodė siaubinga (Tiago).

Tiago pokalbis su tėvais sujaukė vaiko kasdienį gyvenimą. Jis sužinojo, kad netrukus jam teks palikti šalį, savo draugus ir vykti į kitą, kurioje nieko nepažįsta. Ši mintis sukėlė siaubą. Tiago migravimo pradžia – puikiai pažįstamo dienos ritmo pažeidimas, kai grįžęs iš mokyklos namuose rado tėvą, ko paprastai nebūdavo. Toliau – pokalbis su tėvais, prasidėjęs neįprastomis frazėmis: „mums reikia pasikalbėti“, „mes turime pasakyti tau kažką svarbaus“. Vaikui pranešama apie ketinimą išvykti. Tiago situacijoje sprendimas išvykti inicijuotas tėvų, kas, kaip pastebi L. Adams, A. Kirova (2007), yra labai dažnas reiškinys. Tiago tėvai kalba apie jo ateitį, geresnes ekonomines galimybes ir pablogėjusias gyvenimo sąlygas gimtojoje šalyje. Už šių žodžių tarsi slypi tėvų viltis dėl palankesnių darbo sąlygų, geresnio atlyginimo, didesnių karjeros galimybių, šiuo atveju vaikai yra tiesioginiai šių „gerybių“ naudotojai. Tiagui žinia apie migraciją buvo netikėta, tėvų pateikta.

Minėtoje gyvenimiškoje istorijoje fizinis vaiko migravimo aktas – atsisveikinimas, lagaminų krovimas ar namų palikimas, valstybinės sienos kirtimas – neminimas. Tačiau skaitant istoriją tampa aišku, kad tai yra vaiko migravimo pradžios momentas. Tarsi užsukamas žadintuvas, kuris suskambės po kažkiek laiko ir tada jau vyks fizinis veiksmas. „Žadintuvas gali suskambėti“ po dienos, savaitės ar mėnesių, tada vaikas fiziškai pajudės į kitą šalį. Bet jis jau „užsuktas“ ir nuo to momento vaikas mintimis ir jausmais jau keliauja į kitą šalį, jis jau migruoja.

Ta mintinė kelionė neatsiejama nuo laukimo. Būtent laukimas yra migravimo pradžios momento šerdis – nuo momento, kai sužino apie migraciją, vaikas pradeda šio įvykio laukti. Laukimas – tai buvimas kam nors prieš akis, buvimas numatomu (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, žr. internetinę prieigą). Minėtoje istorijoje Tiago numato, kad jam teks palikti savo draugus ir savo šalį (*man teks palikti savo draugus ir šalį*). Būsimą įvykį (išvykimą gyventi į užsienį) suvokia kaip neišvengiamą ir pradeda jo laukti.

Laukimo jausmą paaiškina M. Heideggerio laikiškumo (vok. *Zeitlichkeit*) idėja. Laikiškumas apima tiek dabartį, tiek ateitį, tiek ir praeitį (Heiddeger, 1989, cit. Saldukaitytė, 2009). J. Saldukaitytė, analizuodama M. Heideggerio laikiškumo idėją, rašo: „Laukdama išsipildysiančių galimybių, štai-būtis iš čia esančios galimybės žengia anapus savęs ir kartu – link savęs pačios, to, kas ji yra. Tai ateities momentas“ (2009, p. 106–107). M. Heideggerio teigimu, „šis žengimas link savęs [...], žengimas link to, kas yra implicitiškai štai-būties egzistencijoje [...], yra pirminis ateities supratimas“ (Heiddeger, 1989, p. 375, cit. Saldukaitytė, 2009, p. 107). M. Heideggeris padeda mums suprasti, kad laukimas yra dabarties būseną, kuri iš esmės siejasi su ateitimi ir ateities įvykiais. Taigi laukimas, kaip dabarties elementas, tarsi priartina ateitį prie dabarties ir taip įgalina ateities akimirką susijungti su dabartimi. Todėl migravimo pradžios momentas fiksuojamas anksčiau, nei įvyksta realus fizinis judėjimas. Šis momentas yra vaiko dabartis, išgyvenant laukimą jungianti jį su ateitimi.

Ribos tarp praeities ir ateities brėžimas

Ankstesniame skyriuje aptarta ateities ir dabarties susiejimo išgyvenant laukimą tema. Ši idėja padeda suprasti, kad migravimo procesas prasideda anksčiau, nei vaikas fiziškai išvyksta gyventi į kitą šalį. Kyla klausimas, kas vyksta paskui? Kaip laikiškumas reiškiasi migruojant?

Žemiau pateiktoje istorijoje mergina dalijasi pirmųjų valandų naujoje šalyje įspūdžiais:

Kai nusileidome, buvo tamsu, matėsi tik žibintų šviesos, daug mažų švieselių tolumoje, bet bendro vaizdo nesimatė. Važiavome iš oro uosto visa šeima, buvome pavargę ir nieko nesinorėjo, bet vis tiek bandžiau pro langą įžiūrėti miesto detales. Tamsoje skendintis miestas atrodė labai didelis, šiek tiek apšviestas atrodė mįslingai, taigi nekantriai laukiau, kada gi aš viską pamatysiu. Bet ryte išėjus į gatvę vaizdas nemaloniai nustebino – aplinkui nyku, žmonių mažai, mažiau, nei esu įpratusi. Namų lyg ir yra, bet daugiaaukščių nėra, mažai spūsčių, siauresni keliai, mažiukai namukai. Visiškai priešingybė mano vaikystėje matytiems vaizdams (Ainė).

Šioje istorijoje pasakojama, kaip vakare važiuojant nepažįstamais svetimos šalies keliais merginą apima nenumaldomas smalsumo jausmas. Ji kupina lūkesčių stebi pro langą besikeičiančius vaizdus. Tačiau ryte, atslūgus pirmosios dienos nuovargiui ir išsisklaidžius pirmiesiems įspūdžiams, tai, ką mergina pamato tik išėjusi į gatvę, labai ją nuvilia. Jos matomas vaizdas visiškai skiriasi nuo prisiminimuose išlikusių namų vaizdų. Tai, ką atrado naujoje šalyje ima lyginti su tuo, kas buvo anksčiau. Prieš akis kartu vėrėsi praeities paveikslas ir ateities perspektyva. Būdama dabarties momente (*Bet ryte išėjome į gatvę...*) Ainė ima lyginti savo praeitį su laukiama ateitimi, taip gyvenimą pradeda skirstyti į praeitį ir ateitį – gyvenimą iki išvykimo gyventi į užsienį ir gyvenimą užsienyje.

Ribos tarp ateities, dabarties ir praeities toli gražu ne visada ryškios, ypač tarp praeities ir dabarties, dabarties ir ateities. Remiantis Aristotelio idėja, dabartis, išreiškiama per „dabar“, yra momentinė, egzistuojanti tik akimirkoje tarp praeities ir ateities (Харт-Дэвис, 2012). „Dabar“ akimirka iš esmės yra laikina, nes jau už milisekundės ji tampa praeitimi ir iškart prasideda kita ateities akimirka. Taigi kiekviena įprasto gyvenimo diena, valanda, sekundė, įvykis visada savotiškai padalija gyvenimą į tai, kas buvo, ir tai, kas bus. Tačiau žmogus retai tesusimąsto apie laiko tėkmę ir į gyvenimą žvelgia per ateities, dabarties, praeities dimensijas.

Kadangi kai kurie gyvenimo įvykiai nubrėžia ryškią ribą tarp praeities ir ateities; jie priverčia aiškiai nusakyti, kas buvo prieš įvykį, ir kas vyksta po jo. Vienas tokių įvykių yra vaiko migravimas. Nors pats migravimas yra procesas – ne momentinis įvykis, vis dėlto kažkuriuo momentu vaikas suvokia, kad nuo šiol jo gyvenimas bus kitoks nei anksčiau. Šis suvokimas neatsiejamas nuo laiko tėkmės suvokimo, nes žmogus suvokia esąs tarp praeities – prisimena savo ankstesnį gyvenimą, ir ateities – laukia naujų pokyčių. Kaip aiškindama M. Heideggerio idėjas rašo J. Saldukaitytė, „laukimas, ateitis, prisiminimas, praeitis, buvimas, dabartis – jie save išreiškia per „dabar“, „tada“, „tuo laiku“. Save išreiškdamas laikiškumas įlaikina įprastam supratimui žinomą laiką. Ateitis –ėjimas link savęs, praeitis

– atsigręžimas atgal ir dabartis – buvimas-su [Sein-bei]“ (2009, p. 107). Taigi žmogus suvokia ateitį, praeitį ir dabartį kaip atspirties taškus, kuriuose jis pats yra, buvo ar bus, kas ir sudaro jo gyvenimo laiko tėkmės visumą. Vaikas mato save „dabar“ – kažkuriame migravimo momente, ir žvelgia į praeitį, kaip į „tada“, kas buvo gimtoje šalyje. Žvelgiant iš tos pačios dabarties pozicijos formuojasi ir jo ateities perspektyva, išreiškiama „laiku“, kai gyvens naujoje šalyje. Taip laiko dimensijų ribos tampa labiau apibrėžtos ir aiškiau suvokiamos.

Pabaigos neapibrėžtumas

Migravimas kaip procesas, kaip minėta, esant laukimo būsenos prasideda daug anksčiau, nei įvyksta faktinis išvykimo gyventi į užsienį momentas. Ne mažiau svarbus ir klausimas apie migravimo pabaigą. Apskritai, ar migravimas yra baigtinis procesas? Jeigu taip, tai kurį momentą galima laikyti migravimo pabaiga? Formaliai migravimas baigiasi įgijus naujoje šalyje teisinį statusą (pavyzdžiui, gavus pilietybę). Tačiau realiai nusakyti migracijos pabaigą nelengva. Įgiję piliečio statusą migrantai vis tiek vadinami migrantais, jų vaikai – antrąja migrantų karta. Taigi realiai teisinio statuso gavimu, savęs, kaip vietinio, suvokimu ar kitų priėmimu į savųjų gretas kažin ar fiksuojama migravimo pabaiga.

Žemiau pateiktos trys vaikų migravimo istorijos, kurios leidžia daryti tam tikras išvagas apie migravimo pabaigą.

Vieno pokalbio metu interviu dalyvė, bandydama prisiminti įvykius iš to laiko, kai jai teko emigruoti iš savo šalies, pasakė:

Žinai, dabar kalbuosi su tavimi ir suprantu, kad ir man gerai visa tai prisiminti, nors ir labai sunku, ypač tuos momentus, jie tarsi skendi migloje ir detalių negaliu atsiminti. Po pirmo mūsų susitikimo vis mąsčiau, ką galėčiau tau pasakyti, bet ir dabar nežinau, neatsimenu, bet dabar kalbantis sukyta emocijos, prisiminimai, atrodo, lyg ir nieko konkretaus, bet jausmas toks, tarsi būčiau kartu su šeima, tarsi keliaučiau į tas dienas, kada mes visi buvome kartu, gyvenome viename kambaryje, tame girgždančiame name. Kai beprotiškai norėjosi į Lietuvą, bet taip smagu buvo būti visiems kartu ir taip gera

būdavo visiems 10-iai susėsti prie židinio ir žiūrėti filmą ta mums nesuprantama kalba (Agnė).

Agnė yra iš daugiavaikės šeimos, kurios tėvai kartu su aštuoniais vaikais išvyko gyventi į Didžiąją Britaniją. Merginos prisiminimuose pirmųjų atvykimo į kitą šalį dienų išgyvenimai paženklinti didelių sunkumų. Ji atsimena problemas, kurių kilo dėl svetimos kalbos nemokėjimo, apgyvendinimo, nepritapimo prie naujos kultūros. Tie prisiminimai merginai padėjo iš naujo įvertinti tai, kas įvyko kažkada. Atkurdama prisiminimus Agnė aiškiai suvokė, kad išgyventi sunkumai tik sustiprino šeimos tarpusavio santykius.

Tiago, kalbėdamas apie savo šeimos migravimo laikotarpį, iš dabartinių studento, gyvenančio JAV, pozicijų šį laikotarpį jau kitaip vertina:

Tą dieną, 2002 metų vasario 1, buvo labai šaltas rytas. Dėdė nuvežė mus iki oro uosto, kur po kelių valandų turėjome sėsti į lėktuvą. Lėktuvui pakilus, negalėjau patikėti, kad palieku savo gražiąją šalį. Lėktuvas 2002 m. vasario 2 d. pagaliau nusileido Amerikoje, tą dieną prisiminsiu visą gyvenimą. Tuo metu tai buvo blogiausia diena mano gyvenime. Bet dabar pagaliau suprantu, kodėl mes imigravome į Ameriką. Dabar aš dėkoju tėvams, kurie suteikė man geresnės ateities galimybę. Ta ateitis priklauso nuo manęs. Mano tėvų viltys, lūkesčiai ir siekiai buvo susiję su tuo, kad šioje šalyje turėtumėme ekonomiškai geresnį gyvenimą. Jie norėjo, kad turėtumėme viską, ko norime, ko negalėtumėme turėti Portugalijoje (Tiago).

Vienuolikmetis Tiago, nekenė tos dienos, kai buvo priverstas išvykti iš gimtosios Portugalijos. Tačiau tėvų sprendimą išvykti vertindamas iš dabartinės perspektyvos suvokia, kad emigracija jo šeimai ir jam suteikė galimybių, kurių jie galėjo neturėti. Gyvendamas Amerikoje Tiago galiausiai suprato, kad sprendimas emigruoti teigiamai pakeitė jo gyvenimą. Taigi vaikino požiūris į emigravimą pasikeitė.

Rigoberto Gonzales, už savo knygas pelnęs nemažai Amerikos apdovanojimų, biografinėje knygoje „Berniukas drugelis: Chinano

Mariposa prisiminimai“ (angl. Butterfly Boy: Memories of a Chicano Mariposa) apie savo migracijos patirtį taip rašė:

Žiūriu pro langą į didžiulį įvairiomis spalvomis žaižaruojantį slėnį. Miestą gaubia tamsoje stūksantys kalnai. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, tarsi niekas negali iš čia ištrūkti ar čia patekti, bet aplink tvyranti ramybė byloja, kad miestiečiai su šia mintimi lyg ir susitaikė, gyvena be rūpesčių savo salose, kurios saugo jų ramybę. Tikiu, kad pasaulyje yra žmonių, kurie gimsta ir miršta tame pačiame mieste, gal net tame pačiame name ar lovoje. Jie yra nemigravę žmonės: ar jie negyveno gyvenimo, nes niekada nemigravo? Kuo ypatingas yra tas Gonzalesų šeimos migravimas, kai judėdami iš vienos vietos į kitą kiekvieną stabtelėjimą jie paženkliną baime? Ar gali būti kitaip? Šįkart mano tėvas ir aš mąstome taip pat: dalijamės savo ilgesiu, mūsų pradiniai taškai buvo skirtingi, o mūsų galutinis rezultatas – ašaros, apmaudas dėl atvykimo.

Autorius nesuvokia, kodėl jo šeimos keliones lydi nuolatinė baimė, ilgesys, ašaros? R. Gonzaleso migracijos istoriją ženklina skausmas. Homoseksualus vaikiną, kurio kultūra (Lotynų Amerikos) nepriima vyrų meilės, anksti prarado motiną ir turi emigruoti iš Amerikos, kur gimė, į Meksiką, savo tėvų gimtinę. Visą dėl to išgyventą skausmą jis pavaizdavo savo kūriniuose. Kita vertus, skausminga jo paauglystės migravimo patirtis nulėmė jo dabartinį gyvenimą. Galbūt be šios migravimo patirties R. Gonzalesas berniukas nebūtų tapęs pasaulyje pripažintu rašytoju R. Gonzalesu, kuris dosniai įvertintas už savo literatūros nuopelnus?

Trys pateiktos istorijos yra skirtingos ir nelygintinos tarpusavyje. Migravimo išgyvenimus prisiminusi, Agnė staiga suprato, kad tai suvienijo jos šeimą. Tiago migravimo skausmą pakeičia ekonominės galimybės ir šviesesnės ateities naujoje šalyje vizija. Galima daryti prielaidą, kad R. Gonzaleso migravimo patirtis lėmė jo, kaip rašytojo, pripažinimą. Šias istorijas vienija visų dalyvių išgyventas skausmas, migravus iš savo šalies. Tie išgyvenimai yra šių žmonių gyvenimo dalis, jų patirtis. Viskas, kas nutinka žmogui, – įvykiai, atsitikimai, susitikimai – tai nedaloma jo gyvenimo patirtis, kurios negali pakeisti, siekdamas gyvenimo pokyčių. Galima sutikti su T. Saevi, kad „patirtis

yra tokia, kokia yra“ (2005, p. 199). Niekas negali patirti to paties dar kartą, kad pakeistų įvykių tėkmę ir jų įtaką dabarčiai. Neįmanoma laike sugrįžti atgal ir pakeisti įvykius ar visą patirtį.

Tačiau laikui bėgant, įgijus naujos patirties, gali pakisti žmogaus santykis su anksčiau patirtais įvykiais. Kaip rodo herojų papasakotos istorijos, migravimo išgyvenimai jų atmintyje išliko, neišnyko ir dėl migravimo patirtas skausmas. Tačiau po kurio laiko į tuos pačius migravimo įvykius jie jau žvelgė kitaip, kitaip juos vertino. Ar šis pokytis byloja migravimo pabaigą, kai tarsi iš šalies, „atsitraukus“, per atstumą, laiko ir naujos patirties prizmę gali įvertinti savo išgyvenimus ir migravimo patirtį?

Laikas, kalbant apie migravimo pabaigos suvokimą, yra ištis svarbus. Migraciją vertinant kaip „ateities gyvenimą“, neabejotinai svarbus tampa praeities elementas. V. Vyčinas (žr. internetinę prieigą) akcentuoja, kad ateities ryžtas (mūsų būvio nukreipimas į ateitį) priklauso nuo mūsų praeities, kuri visada vertinama dabarties šviesoje. Šios idėjos esmė – patirtis visada „apsišviečia“ po kurio laiko, įgavus *kitos* patirties, bet esant dabarties šviesoje. Kitaip tariant, patirtis vertinama iš tos pozicijos, kurioje žmogus šiuo metu yra. Kuo daugiau laiko praėjo nuo tada, kai patirtis įgyta, tuo ryškesnėje šviesoje ji matoma. Čia laiko trukmė neturi apibrėžto matmens. Laiko, kurio reikia, siekiant įvertinti ir „pervertinti“ patirtį, neįmanoma apskaičiuoti. Šis laikas yra individualus ir nelygintinas, priklauso nuo konkretaus žmogaus. Tuo tarpu patirties vertinimas ne visada priklauso nuo žmogaus, to vertinimo gali net nebūti. Agnės istorija mums atskleidė, kad be interviu ji nebūtų apmąsčiusi savo praeities ir įžvelgusi joje kitų prasmų. Todėl patirties įvertinimas nebūtinai siejamas su migracijos pabaiga. Bet siejamas su laiku. Migravimo pabaigos laiko taip pat nenustatysi. Tačiau akivaizdu, kad migravimo procesas kažkada baigiasi, tik jo baigtumas laike neapibrėžtas. Taip ir lieka neaišku, patirties įvertinimas lemia migracijos pabaigą ar yra tik vienas iš galimų pabaigos elementų.

Vaikų migravimo savitumas santykių požiūriu

Išsiskyrimas su pasiliekančiais gimtojoje šalyje

Vaikas dažniausiai migruoja su tėvais ar bent jau vienu iš tėvų. Jo artimieji, draugai, pažįstami lieka gimtinėje. Išsiskyrimas su jais – neišvengiama migravimo dalis. Kiekvienas išsiskyrimas yra sudėtingas žmogiškųjų santykių išbandymas. Kaip išsiskyrimą su pasiliekančiais gimtojoje šalyje migruojant išgyvena vaikas?

Žemiau pateikta istorija ir ištrauka iš interviu, kur aprašomi migravimo momentai, atskleidžiantys išsiskyrimo su pasiliekančiais gimtojoje šalyje išgyvenimus.

Pateiktoje istorijoje mergina pasakoja apie naktį, praleistą kaimynų namuose prieš paliekant gimtuosius namus ir išvykstant į užsienį:

Atsimenu prieš išvykdamį nakvojome pas kaimynus, nes jau buvome pardavę savo namą, jis mums nebepriklausė. Kaimynų namas buvo visai šalia mūsų, jį matėme pro kaimynų langą. Kaimynai surengė mums išleistuvių vakarą lauke, tai buvo vasara, birželio 23 d., o jau per Jonines (birželio 24 d.) turėjome išvykti. Vakarami baigiantis mūsų ir kaimynų tėvai sėdėjo apačioje, kalbėjosi, mus, vaikus, žinoma, nuvarė miegoti, visi miegojome viename kambaryje: mūsų 8 vaikai ir jų 5. Tai buvo savotiškas nuotykis. O labai anksti ryte turėjome išvykti. Kai jau stovėjome kaimynų kieme prie mašinos mūsų ir jų šeimos nariai ėmė verkti, visi verkė – vaikai, suaugusieji. Dvi šeimos stovėjo tą ankstyvą rytą ir raudėjo dėl išsiskyrimo. Nuostabus nuotykis pamažu virto košmaru (Dainora).

Dvylikametei mergaitei nakvynė paskutinę naktį prieš kelionę su visa šeima kaimynų namuose, šeimai pardavus savo namą, iš pradžių atrodė kaip nuostabus nuotykis ar nepaprastas įvykis – neįprasta naktis su draugais, tarsi nuostabi vaikystės svajonė. Tą naktį mergina dar neįjautė skausmo dėl perduoto namo, greito išvykimo ir išsiskyrimo. Tačiau ryte Dainora nuotykis virto košmaru. Atsisveikinimo momentas Dainorai – tai jos tėvų ir draugų liejamos ašaros. Taigi vaiko išsiskyrimas su pasiliekančiais gimtinėje pažymėtas gaudžių ašarų ir skausmingų išgyvenimų.

Kita istorija apie vaiko išsiskyrimą su pasiliekančiais gimtinėje iškilo vieno interviu metu. Jame kartu su vienuolikmete dukra dalyvavo ir jos mama. Kalbantis su Inga, jos dukra Kristina sėdėjo šalia ir ramiai gurkšnojo ananasų sultis. Nors visi klausimai buvo skirti dukrai, į juos atsakinėjo mama, nes, jos žodžiais tariant, mergaitė sunkiai kalbėjo lietuviškai: po dvejų gyvenimo Airijoje metų lietuviškai ji tik supranta, bet kalbėti drovosi dėl savo akcento. Mergaitė viso pokalbio metu tylėjo, nuobodžiaudama stebėjo praeivius prekybos centre ar nenuleido akių nuo prekybos centro lubose įtaisyto besisukančio laikrodžio. Paklausiau mamos:

– Kaip manote, ko jūsų dukra labiausiai ilgisi?

– Ko tu, Kristinute, ilgiesi? – perklausė ji dukros, tačiau jau po sekundės, nelaukusi atsakymo, tęsė, – Ilgisi mano mamos, savo močiutės, gyveno su ja 4 metus, kol buvau išvykusi. Ilgisi savo pusbroliuko. Jis jai kaip brolis.

Išgirdus tai mergytės veidas staiga pabalo, lupos virptelėjo ir akyse pasirodė ašaros. Mama nustojo pasakojusi. Aš sutrikau, nes nežinojau, kaip reaguoti, nesupratau, kas ją taip susigraudino. Vaiko veide vienu metu atsispindėjo ir nuoskauda, ir liūdesys, ir skausmas.

– Ji taip dėl išsiskyrimo su broliu (pusbroliu – aut. past.). Jiedu labai artimi, – paaiškino Inga.

– Kristinute, neverk, – kad apramintų, mama bando apkabinti mergaitę.

– Ne! – sušuko mergaitė ir pradėjo raudoti. Atstačiusi rankas, kad mama jos nepaliestų, be garso, tik lūpomis išspaudė – Neliesk... manęs...

Šioje interviu ištraukoje matomas vaiko skausmas dėl išsiskyrimo su močiute ir pusbroliu bei pyktis ant mamos, kad buvo iniciatorė dėl šio išsiskyrimo. Kristinos mama išvyko gyventi į užsienį ankščiau, tuo tarpu mergaitė du metus gyveno su močiute. Grįžusi mama su savimi pasiėmė pirmąją dukrą. Kristinai išsiskyrimas su jos gimtinėje pasiliekančiais artimaisiais yra ypač skausmingas. To skausmo

nenumalšina netgi susijungimas su mama, su kuria kurį laiką ji gyveno atskirai dėl mamos ankstesnio migravimo į užsienį.

Abiejose istorijose aiškiai matoma vaikų išsiskyrimo su pasiliekančiaisiais gimtinėje patirtis. Pirmojoje istorijoje vaikas išsiskiria su kaimynais, kurie buvo artimi draugai, antrojoje mergaitė išsiskyrė su močiute ir pusbroliu, su kurias kartu gyveno kelerius metus. Išsiskyrimas vaikui yra skausmingas tiek pirmuoju, tiek ir antruoju atveju, skiriasi tik skausmo „gylis“ ir jo stiprumas. Kaip matyti, skausmo stiprumas priklauso nuo ryšio su žmonėmis glaudumo. Akivaizdu, kad Kristinos ryšys su artimaisiais, su kuriais gyveno kartu keltą metų, yra stipresnis, nei Dainoros ryšys su kaimynais, kurie taip pat buvo gana artimi, bet ryšys su jais nebuvo toks glaudus, kaip paprastai būna su tais, su kuriais kartu gyvename.

Matome, kad išsiskyrimas yra skausminga patirtis. Kodėl vaikas taip skausmingai išgyvena išsiskyrimą su pasiliekančiaisiais gimtinėje? Ar ne todėl, kad jie vieni kitiems rūpi?

Siekiant geriau suprasti šią įžvalgą, tikslinga pasigilinti į žodžio *rūpėti* reikšmę. Giminiški žodžiai *rūpėjimas*, *rūpestis*, *rūpinimasis* sudaryti iš veiksmažodžio *rūpi* (Lietuvių kalbos žodynas, žr. prieigą internete), kuris turi kelias reikšmes: tenkinti reikmes, teikti paramą, tvarkyti, prižiūrėti; stengtis gauti, tiekti; turėti rūpestį, nerimauti; rodyti rūpestį; skirti kam dėmesio, kt. Tuo tarpu, žodis *rūpestis* reiškia: nerimą kelianti mintis ar reikalas, susirūpinimas (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, žr. prieigą internete). Taigi giminiški žodžiai, kurių šaknis *rūp-* (*rūpestis*, *rūpinimasis*, *rūpėti* ir kiti) lietuvių kalboje siejami su nerimu, kuris savo ruožtu aiškinamas kaip stiprus jaudinimasis (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, žr. prieigą internete). Anglų kalboje rūpinimasis (angl. *care*) taip pat siejamas su nerimu ir jaudinimusi (angl. *worry*) (Van Manen, 2002). Taigi, remiantis etimologiniais šaltiniais, galima teigti, kad kitu besirūpinantis žmogus dėl jo nerimauja, jaudinasi.

Rūpinimosi, rūpesčio, rūpėjimo (angl. *care*) ir nerimo (angl. *worry*) idėja fenomenologijos filosofijoje užima svarbią vietą. Apie tai rašantis M. Van Manenas (2002) teigia, kad rūpinimasis pirmiausia būdingas žmonėms, kuriuos sieja labai artimi ryšiai, pavyzdžiui,

tėvams ir vaikams. Aiškindamas tėvų rūpinimosi savo vaikais idėją, jis pastebi, kad tėvai nerimauja ir jaudinasi dėl savo vaikų, taigi jais rūpinasi. Šis nerimas ir jaudinimas, kaip teigia M. Van Manenas (2002), yra tarsi dvasiniai klėjai, kurie mamą ar tėvą „priklijuoja“ prie vaiko gyvenimo. Be to, jis dar pastebi, kad rūpinimasis būdingas ne tik tėvų ir vaikų santykiams, vieni kitais rūpinasi ir kiti žmonės (Van Manen, 1990). Apie rūpinimąsi rašęs E. Levinas, tai taip pat sieja su nerimu ir jaudinimusi dėl kito žmogaus: kai žmogus rūpinasi kitu, jis nerimauja, ir kuo artimesni žmonių santykiai, tuo labiau rūpinamasi, nerimaujama ir jaudinamasi dėl kito (cit. Van Manen, 2002).

Taigi emigruodamas vaikas neišvengiamai išsiskiria su pasiliekančiais ir dėl jo nerimaujančiais artimaisiais. Šis išsiskyrimas, kaip matyti iš pateiktų istorijų, neretai labai skausmingas, nes išvykstantis vaikas ir pasilikusieji gimtinėje vieni kitiems rūpi, yra „susiklijavę dvasiniais klėjais“. Išsiskyrus tenka kažkaip „atsiklijuoti“, nes gimtinėje palikus rūpimus žmones sumažėja galimybių su jais dalytis savo gyvenimu, būti kartu, kartu išgyventi liūdnas ir džiugias akimirkas, taigi jais rūpintis, nerimauti dėl jų, jausti jų rūpinimąsi, nerimą ir jaudinimąsi. Kuo labiau pasilikusieji rūpi emigruojančiam vaikui, tuo stipresnis išsiskyrimo skausmas.

Vieništumo išgyvenimas

Atsisveikinęs su gimtinėje likusiais artimaisiais, vaikas kirtus kitos šalies sieną, patenka į kitą aplinką, apsigyvena naujoje vietoje, sutinka naujus žmones. Mokyklinio amžiaus vaikams ypač svarbūs bendraamžiai. Išsiskyręs su gimtinėje pasilikusiais draugais, kitoje šalyje vaikas patenka į kitą bendraamžių terpę. Kaip jis ten jaučiasi?

Apie vaiko imigranto išgyvenimus naujų bendraamžių būryje pasakojama žemiau pateiktoje istorijoje:

Kasdienybė mokykloje buvo nepakeliama. Kasdien einu į mokyklą, bet žinau, kad ten ir vėl būsiu viena, per pertraukas viena, per pietus viena. Mano klasiokai nemėgo migrantų, tyčia su jais nebendravo. Tu tiesiog nesi jų laukiamas. Kai grįšiu namo (į gimtinę), žinau, kad nueisiu pas bet kurį žmogų, draugą ir man tikrai bus linksma. Bet čia

to nėra. Aš nesusitinku su draugais savaitgaliais, nesusitinku po pamokų. Nuolat esu viena (Brigita).

Mergina pasakoja, kaip prabėgo jos pirmosios dienos kitoje šalyje ir mokykloje. Jos teigimu, didžiąją laiko dalį ji praleidžia viena. Viena vertus, vaikas retai kada būna vienas tikrąja to žodžio prasme, ypač mokykloje, kur jį nuolat supa bendraklasiai, mokytojai ir kiti. Tačiau Brigita, nepaisant ją supančių žmonių skaičiaus, vis tiek jaučiasi viena. Lietuvių etimologijos žodyne žodžio *vienas* vien iš reikšmių yra *vienišas* (Lietuvių kalbos etimologijos žodyno duomenų bazė, žr. internetinę prieigą); *vienišas* reikšmė siejama su vienvakės jausmu; *vienišas* yra tas, kuris patiria vienvakę; kuris neturi artimųjų (Lietuvių kalbos žodynas, žr. internetinę prieigą). Grįžtant prie Brigitos istorijos, matoma, kad ji iš tikrųjų jaučiasi *vieniša* ir, nors turi artimų žmonių (tėvus, sesę), jaučiasi prislėgta dėl nesusiklosčiusių santykių su naujais bendraklasiais.

Čia kyla klausimas, kuo ypatingas imigranto vaiko *vienišumas* būnant tarp bendraamžių? Atsakymo užuominų galima atrasti šiame pasakojime:

Jie neturi supratimo, kas yra draugystė. Draugai, mano supratimu, yra kas kita. Aš žinau, kad galiu kreiptis į artimą draugą, jei kažkas blogai, jei man reikia pagalbos. Tik ne čia. Net jei mes vadiname vienas kitą draugais, klasiokais, tai ne tas pats. Mano mama nuolat pasakoja, koks stiprus ryšys ją sieja su jos klasiokais, su kuriais ji draugauja nuo mokyklos laikų. Man taip pat, aš iki šiol bendrauju su savo draugais iš namų, mes kalbamės, susirašinėjame, juokaujame taip, kad niekas kitas tų mūsų juokų net nesuprastų (Darja).

Darja pasakoja, kad naujoje šalyje nėra bendraamžių, su kuriais ją sietų artima (tikra) draugystė. Priešingai nei Brigita, Darja pažymi, kad jos bendraklasiai vadina vienas kitą draugais, ir ji yra viena iš tų draugų, tačiau vis tiek jaučiasi *vieniša*, tą *vienišumą* kompensuoja bendraudama su gimtinėje pasilikusiais bendraamžiais. Darjos istorija atkreipė mūsų dėmesį į vienvakės ir artimos draugystės su bendraamžiais trūkumą vaikui imigravus į kitą šalį.

Siekiant geriau suprasti migruojančio vaiko vienišumą būnant tarp bendraamžių, pravartu išnagrinėti žodžių *draugystė* ir *draugas* reikšmes. *Draugystė* etimologiškai siejama su draugavimu, bendravimu, bičiulyste, tuo tarpu *draugas* apibūdinamas kaip asmuo, su kuriuo palaikomi artimi, pasitikėjimu, meile, bičiulyste pagrįsti santykiai (Lietuvių kalbos žodynas, žr. prieigą internete). Anglų kalbos žodžių *friend* ir *friendship* etimologinė žodžių analizė pateikia dar detalesnį vaizdą. Anglų kalbos žodis *friendship* (draugystė) reiškia abipusę simpatiją ir pagarbą (angl. *mutual liking and regard*). Tuo tarpu (angl.) *friend* (lie. *draugas*) apibrėžiamas kaip asmuo, kurį su kitu sieja asmeninės preferencijos ir dėmesingumo jausmai (angl. *one attached to another by feelings of personal regard and preference*) (Online Etymology Dictionary, žr. internetinę prieigą). Remdamiesi šiais paaiškinimais, draugystę galime nusakyti kaip artumu, simpatija, dėmesingumu ir netgi meile pagrįstą dviejų žmonių bendravimą.

Dar tiksliau draugystė nusakyta šiame apibrėžime: tai „stabilus, dažnas ir emocinis bendravimas, kuris pasireiškia per tam tikrus elgesio elementus (pvz., dalijimasis, kalbėjimasis ir t. t.), kas palengvina draugystės funkcijų atlikimą, tokių kaip palaikymo, intymumo ir artumo“ (Bauminger, Solomon, Aviezer, Heung, Gazit, et al., 2008, p. 139, cit. Petrina, Carter, Stephenson, 2014, p. 119).

Aiškėja, kad, remiantis mokslininkų pateiktais apibrėžimais ir žodžio etimologija, *draugystei* būdingi kelių žmonių artimi santykiai. Kaip matyti iš Darjos istorijos, jos bendraamžiai vieni kitus vadina draugais. Tikėtina, kad ir pati Darja laikoma kažkieno drauge tarp naujųjų bendraamžių. Vis dėlto jai trūksta tikros draugystės. Ji supranta, kad draugystė gali būti tikra ir netikra. Būtent tikrai draugystei būdingas artumas, o netikrai draugystei – simpatija, bičiulystė, tam tikras dėmesingumas, bet artumo nėra. Žodis *artimas* apibūdina arti esančius žmones ar objektus, taip pat siejamas su tiesioginiais, glaudžiais ryšiais, santykiais (Lietuvių kalbos žodynas, žr. internetinę prieigą). Tokie glaudūs santykiai ne tik simbolizuoja fizinį artumą – „buvimą šalia“, bet pabrėžia ir „buvimą kartu“, tai yra dvasinį artumą. Dvasinis draugų artumas – tai abipusis supratimas, palaikymas, rūpestis, nerimas dėl kito, vienas kito

palaikymas. Ši idėja išsakyta žinomame Vincento van Gogho (Goodreads, žr. internetinę prieigą) posakyje apie artimus draugus: „Artimi draugai yra tikras gyvenimo lobis. Neretai jie pažįsta mus geriau, nei mes patys pažįstame save. Jie yra šalia mūsų, jie veda mus ir nuoširdžiai palaiko, dalijasi mūsų juoku ir ašaromis. Jų buvimas primena mums, kad mes niekada nebūsime vieni.“ Matome, kad menininkas ypač pabrėžia palaikymo, kaip pagalbos esant sunkumų aktualumą, kaip svarbų draugystės elementą.

Kokia svarbi vaikams imigrantams artimo draugo pagalba, galima suprasti iš Oskaro istorijos:

Pirmaisiais metais, kai tik atvykau į Pietų Karoliną, 2010 metų lapkritį, man bežaidžiant futbolą plyšo kelio sąnario meniskas. Vyko rungtynės ir aš susidūriau su komandos draugu, mano meniskas plyšo. Tai buvo klaidžiausias jausmas, koks tik gali būti: man atrodė, kad niekada negalėsiu vaikščioti, prakaitavau ir jaudinausi. Baisiausia, kad teko pačiam visą valandą vairuoti į ligoninę, niekas man nepadėjo. Kai atvykau į ligoninę, man paaiškino, kad mano draudimo kompanija už operaciją, kurios prireiks norint susiūti meniską, negalės apmokėti visos sumos. Suplyšau tiek fiziškai, tiek ir dvasiškai. Niekam iš tikrųjų šioje šalyje tu nerūpi (Oskaras).

Oskaras patyrė rimtą traumą ir būdamas vos 17 metų šioje situacijoje turėjo pats pasirūpinti savimi: plyšus sąnario meniskui, teko pačiam važiuoti į ligoninę. Jį supo draugai, tačiau nė vienas nepasisiūlė padėti – pavežti iki ligoninės. Pasirodė, kad tikrų, artimų draugų, kurie užjaustų ir būtų pasiruošę padėti, tarp jų nebuvo. Oskaras dėl to pasijuto „dvasiškai suplėšytas“ – toks skaudus jam buvo suvokimas, kad kritinėje situacijoje yra vienišas, neturi artimų draugų, nerūpi tiems, kurie vieni kitus vadina draugais.

Fenomenologinėje literatūroje pagalbos teikimas prašančiajam traktuojamas kaip svarbus rūpinimosi kitais elementas. J. Tronto teigimu, „rūpinimasis apima atsižvelgimą į kito žmogaus bėdas ir poreikius, tai yra pagrindas veikti. Kito žmogaus poreikiai yra atspirties taškas, ką turime nuveikti“ (Tronto, 1994, p. 105, cit. Dietrich, Borggraeve, Gastmans, 2006 p. 39). Pagalbos prašymas skatina padėti, atsigręžti į prašantįjį. Tai ir yra rūpinimasis vienas kitu.

E. Levinas, savo darbuose nemažai dėmesio skyręs rūpinimosi etikai, rašė: „Kitas kreipiasi į mane, kviečia mane. Aš negaliu ignoruoti išgirsto kvietimo“ (cit. Dietrich, Burggraeve, Gastmans, 2006, p. 44). Tuo tarpu prašantysis, negavęs pagalbos, jaučiasi taip, tarsi niekam nerūpėtų.

Taigi migruojat vaikas patenka į bendraamžių terpę, kurioje iš pradžių jaučiasi vienišas. Nors iš tikrųjų vaikas imigrantas tarp bendraamžių nėra vienas, jis jaučiasi vienišas; nors apsuptas bendraklasių, artimų draugų neturi. Artimi draugai – tai tie, kurie be žodžių supranta, pasiryžę padėti, kuriems draugas rūpi. Neturėdamas tokių draugų, vaikas jaučiasi tarsi „dvasiškai suplėšytas“.

Svetimo jausena

Atvykus į naują šalį, mokyklinio amžiaus vaikams neišvengiamai reikia eiti į naują mokyklą. Vienas pagrindinių iššūkių šiuo atveju – pritapimas prie naujų bendraklasių (Tobin ir kt., 2012; Bellmore, 2011; Rice ir kt., 2010 ir kiti). Kaip nurodoma mokslinėje literatūroje, konfliktai ir bendravimo problemos su bendraklasiais bei naujais draugais vaikui emigrantui kelia daugiausia psichologinių problemų (Smith, Akos, Lim, Wiley, 2008; Minello, de Valk, 2012). Kaip matyti žemiau pateiktoje Viktorijos istorijoje, imigrantų naujokų priėmimo į bendraklasių ratą procesas gali būti ilgas ir sudėtingas:

Prieina prie manęs klasiokas ir klausia:

– Klausyk, ar gali išspręsti man šį uždavinį?

– Aišku galiu, – su pasididžiavimu atsakau. Man malonu, kad bent kiek esu pranašesnė už vietinius. Su džiaugsmu jam padėdau. Man tarsi atsiveria kelias į jų pasaulį. Nebebūsiu atstumtoji, vis kartojau sau.

Tačiau kitą dieną, manydama, kad jau esu pilnavertė jų draugė, paprašiau to paties klasioko, kad padėtų suprasti kelis angliškus žodžius. Jis man atsakė: „Ne, nepadėsiu, klausk mokytojos.“ Ir atsisukęs, man girdint, pradėjo šaipytis iš mano akcento. Atsimenu, vos susivaldžiau, kad jam ko blogo nepasakyčiau. Susitvardžiau. Mąsčiau: „Juk negalima dar labiau gadinti santykių“ (Viktorija).

Viktorija atvyko į Didžiąją Britaniją būdama 14-os metų. Kaip pasakojo pati mergina, ji mokykloje nepasižymėjo pavyzdingu elgesiu, bet visada buvo aktyvi ir mylima bendraklasių. Atvykusi į naują šalį Viktorija susidūrė su aibe problemų, viena jų – bendraklasių atstūmimas. Kaip ir minėtos istorijos autorė Viktorija stengiasi pritapti prie bendraklasių ir tapti jų grupės nare. Stengiasi būti maloni, paslaugi ir draugiška. Tačiau kiekvienas naujas bandymas priartėti prie bendraklasių ir tapti lygiaverte grupės nare baigiasi nusivylimu. Viena vertus, formaliai mergina yra konkrečios mokyklos ir klasės mokinė (įtraukta į mokinių sąrašą, priimta į konkrečią mokyklos klasę), kita vertus, ji nepriimama savo bendraklasių, nėra lygiavertė jų grupės nare. Merginos gyvenimas svetimoje šalyje primena spiralę: tik priartėjus prie viršūnės – patekimo į grupę, kur visi yra savi, durys staiga užsitrenkia ir ji čiuožia spiralės nuokalne žemyn. Mergaitė jaučiasi svetima. Taigi kuo imigranto vaiko, kuris yra svetimas naujoje šalyje, buvimas naujoje klasėje yra ypatingas?

Svetimas – tai ne savas. Etimologiškai nagrinėjat žodį *savas* matyti, kad jis siejamas su žodžiais *giminiškas*, *artimas*. Tuo tarpu *svetimas* siejamas su žodžiu *svečias*, tai paviešėti, ko aplankyti atvykęs asmuo, reiškiantis ne gimtinį, toliau esantį (Lietuvių kalbos žodynas, žr. internetinę prieigą). Kaip matyti, *savas* siejamas su savita žmonių grupe, tuo tarpu *svetimas* nusako atvykėlį į šią savitą grupę. Svečias gali tapti artimu, savu. Bet, kaip matome Viktorijos istorijoje, migracijoje vaiko tapimo savu naujoje bendraklasių grupėje proceso nepagreitinsi, jis kurį laiką laikomas svetimu. Kodėl vaikas migrantas laikomas svetimu? Juk jis atvyksta į imigracijos šalį ne paviešėti ar ko nors aplankyti, o gyventi. Kas slypi už migranto, kaip svetimo, nepriėmimo į naują grupę? Kodėl taip sunku tapti savu?

Siekiant geriau suprasti *savo* ir *svetimo* reikšmes, svarbu aptarti ir pritapimo prie naujų bendraklasių idėją. Pritapimas prie bendraklasių yra vienas iš prisitaikymo naujoje mokykloje elementų. Kalbant apie pačią prisitaikymo idėją, pastebėtina, kad prisitaikymo (adaptacijos) teorijos ištakos siekia dar Čarlzą Darviną, kuris atkreipė dėmesį į gyvenamosios aplinkos ir gyvų organizmų tarpusavio ryšį. Pastaruoju metu prisitaikymas (adaptacija) (lot. *adaptatio* – pritaikymas,

priderinimas) suprantamas kaip „individo ir aplinkos sąveikos pusiausvyra įveikiant prieštaravimus“ (Jovaiša, 2007, p. 10). Tuo tarpu kalbant apie prisitaikymą naujoje mokykloje, pabrėžtina, kad (Jimmerson, Campos, Greif, 2003) pritapimas mokykloje yra mokinių gebėjimas prisitaikyti prie mokyklos reikalavimų, sąlygų, tai atskleidžia mokinių jausmai, elgesys, kognityviniai įsitikinimai. Kitaip tariant, tai yra procesas, kurio metu įveikiami prieštaravimai tarp „atvykėlio“ ir naujos mokyklos aplinkos. Prisitaikymo proceso rezultatas – kokybiškas moksleivio ir mokyklos aplinkos sąveikavimas, santykių darna, nusistovėjusi pusiausvyra (Jovaiša, 1993). Remiantis minėtais mokslininkų teiginiais, bendraklasių priėmimą, kaip prisitaikymo proceso elementą, būtų galima traktuoti kaip prieštaravimų tarp atvykusio moksleivio ir naujų jo bendraklasių įveikimą, tai atskleidžia jų santykių darna ir savijauta.

Taigi siekdamas būti priimtas bendraklasių, vaikas imigrantas turi įveikti prieštaravimus, kurių kyla tarp jo ir naujų bendraklasių. Jie gali būti įvairūs, priklauso tiek nuo vaiko, tiek ir nuo naujos aplinkos. Fenomenologiniu požiūriu, šių prieštaravimų priežastys migracijos atveju yra dar sudėtingesnės, nes atvykėlis yra svetimas. Aiškindamas svetimumą A. Schutzas (1944) rašo, kad atvykus į naują šalį svetimą nuo kitų skiria *istorinis laikas*, formuojantis istorinius, kultūrinius ir kitokius ryšius, užtikrinantis bendrą žmogaus ir šalies, iš kurios yra kilęs, praeitį. „Žmogui atvykus į naują bendruomenę (šalį), ji su ja sieja tik dabartis ir ateitis, jų nesieja bendra praeitis. Svetimas naujoje šalyje, net ir pažinęs jos istoriją, niekada netaps tos istorijos dalyviu, nes jos neišgyveno“ (Schutz, 1944, p. 97). Jo teigimu, atvykusį žmogų bendruomenė traktuoja kaip žmogų „be praeities“ (angl. *man without a history*), nes to žmogaus ir naujos bendruomenės nesieja bendra praeitis, sieja tik dabartis ir ateitis. Šis A. Schutzo paaiškinimas padeda suprasti, kodėl vaikas imigrantas naujiems bendraklasiams yra svetimas. Be abejo, vaikas turi savo praeitį, tik ji skiriasi nuo naujų bendraklasių praeities, todėl jis yra tarsi be praeities. Imigrantas vaikas mato naują aplinką ir ją interpretuoja skirtingai nei bendraklasiai, nes, kaip aiškina A. Schutzas (1944, p. 97), atvykus į naują šalį aplinka

suvokiama anksčiau taikytu mąstymo būdu ir įpročiais, todėl, jo manymu, svetimas kitoje šalyje bus kitoks nei vietos gyventojai.

Taigi į naują mokyklą ir klasę atvykęs vaikas migrantas pamažu adaptuojasi šioje aplinkoje. Kad adaptacija vyktų sėkmingai, vaiką turi priimti nauji bendraklasiai. Deja, tai ne visada ir ne iš karto pavyksta, nes naujiems bendraklasiams jis yra svetimas, jų nesieja bendra praeitis. Bendra praeitis šiuo atveju suprantama kaip kartu praleistas laikas – tai istorinių, kultūrinių ir kitų ryšių užmezgimo bei puoselėjimo pagrindas. Jei nesieja bendras istorinis laikas, nėra ir ryšių, kurie užtikrintų naujoko tapimą savu. Todėl, be bendros praeties, jis yra tik svečias naujoje grupėje. Kita vertus, tai, kas vyksta dabar, iškart tampa praeitimi. Tik pradėjęs gyvenimą su naujais bendraklasiais dabartyje, vaikas imigrantas kartu „kuria“ bendrą praeitį. Tai jau savaime padeda mažinti svetimumą ir pamažu tapti savu.

Užsidarymas savyje

Atvykęs į kitą šalį vaikas patenka į visiškai naują, nepažįstamą aplinką. Kaip teigia O. F. Bollnowas (1961), kiekvienoje aplinkoje gausu grėsmių. Tačiau, jo teigimu, nepažįstamoje aplinkoje grėsmės dar labiau išauga. Taikydami šią mintį migracijai, galime teigti, kad atvykęs į naują šalį, mokyklą, klasę, bendraamžių grupę vaikais imigrantas patenka į grėsmingesnę (nei gimtojoje šalyje) aplinką. Kokie jo išgyvenimai šioje aplinkoje?

Atsakymą į šį klausimą duoda Rigoberto Gonzaleso romane „Berniukas drugelis: Chinano Mariposa prisiminimai“ aprašyta istorija:

Ketveri mokyklos metai prabėgo užsirakinus šeimos ūkyje („el campo“) viduje. Tapau nepasotinamu knygų skaitytoju ir televizijos žiūrėtoju, išlaikydamas save tokios ekstremalaus nerimo būsenos, kad tapau nematomas. Mano nematomumas buvo puiki apsauga nuo visų grėsmių. Į mokyklą ir iš jos pro gangsteriusėjau taip tyliai, lyg vėjo dvelksmas; atsiskyrčiau nuo jų tatuiruočių, žargono, jų akiratyje man vietos nebuvo.

Rigoberto istorija rodo, kad vaikinai nuo išorės grėsmių atsiriboją stengdamasis nepatekti į galimų skriaudėjų dėmesio akiratį, stengdamasis, kad jo nematytų. Pasakojime vaikinai fiziškai užsidaro savo namuose, vengdamas sąlyčio su išorine aplinka ir joje gyvuojančiais bendraamžiais. Net kai negali būti namuose (pvz., iš namų eina į mokyklą ir grįžta atgal), stengiasi elgtis taip, kad netrauktų aplinkinių dėmesio, būtų jiems „nematomas“ (*ėjau taip tyliai, lyg vėjo dvelksmas*). Taip elgdamasis jis iš tiesų tampa nematomas arba beveik nematomas pasauliui. Nematomumas yra jo apsauga naujoje grėsmingoje aplinkoje.

Poreikis būti nematomu nėra įgimtas. Tai yra atsakas į aplinkos grėsmes. T. Saevi, rašydama apie mokinių poreikį būti nematomais, taip pagrindžia savo mintį: „Moksleiviai nori būti matomi ir jiems reikia būti matomiems. Tačiau nematomais jie nori tapti, kai kitų nukreipti žvilgsniai yra nemalonūs arba skaudinantys“ (2005, p. 175). Ilustruodama šią idėją ji pateikia pavyzdį, kad paauglystėje berniukai dažnai nori „pasislėpti“ po kepure, pvz., nuo grėsmę keliančio mokytojos žvilgsnio. Tai tarsi uždanga nuo išorės pasaulio. Tuo tarpu Rigobertui grėsmė kyla iš jo bendraamžių, todėl jis bando pasislėpti nuo jų, būti jiems nematomas. Viena vertus, jis pasirenka fizinio atsiskyrimo nuo bendraamžių būdą ir užsidaro nuo jų. Kita vertus, visiškai atsiriboti nuo pasaulio neįmanoma, kaip neįmanoma nebūti išorinėje erdvėje, išvengti jos keliamų grėsmių. Todėl tais atvejais, kai Rigobertui tenka išeiti į pasaulį, jis stengiasi nepatraukti aplinkinių dėmesio, tampa tarsi nematomas.

O kaip yra mokykloje, naujoje aplinkoje, kuri vaikui imigrantui kelia grėsmę? Juk jis negali fiziškai atsiriboti nuo šios aplinkos, pasislėpti nuo grėsmių. Apie tai pasakojama kitoje istorijoje:

Pirmoji savaitė buvo labai sunki. Sunkiausia buvo priprasti prie tvarkaraščio, naujų taisyklių ir tvarkos. Kad reikia nešioti uniformą. Visada. Ir tai nediskutuotina. Vietiniai ne tokie jau draugiški, kaip man iš pradžių atrodė. Į akis jie šypsosi, o už akių rodo įvairius įžeidžiamus gestus. Ir, žinoma, bendra sistema. Iki galo tos sistemos nesupratau. Mano šalyje po pamokos yra pertrauka, jiems pertrauka prasideda tik po keturių pamokų, visą tą laiką jie mokosi. Buvo vienas

atsitikimas, tik atėjus į klasę, nieko ypatingo nedariau. Stengiausi nepatraukti aplinkinių žmonių dėmesio. Nuskambėjo skambutis, pagalvojau, kad jau pertrauka. Atsistojau ir pradėjau dėti daiktus į kuprinę. Staiga visų žvilgsniai nukrypo į mane. Mokytoja paklausė:

- Kodėl atsistojai?*
- Juk pertrauka, – atsakiau.*
- Ne, bus dar viena pamoka.*

Pasijutau taip kvailai, tuo metu norėjau tapti nematomu. Man apie sistemą jau anksčiau pasakojo, bet aš nesupratau, apie ką jie šneka (Igoris).

Matome, kad Igoris, atvykęs į naują klasę, supančią aplinką suvokė kaip grėsmingą, nes čia buvo daug naujovių, nepažįstamų, neaiškių dalykų. Jis iš karto pamatė, kad bendraamžiai jam priešiški, nauja sistema – neaiški. Suvokęs tai, Igoris iš pat pradžių stengėsi tas grėsmes įveikti siekdamas viską daryti taip, kaip visi, neišskirti. Tačiau dėl menkų anglų kalbos žinių vaikiną pažeidė mokyklos tvarką ir tai patraukė visų dėmesį. Tai jam nemalonu, pajuto grėsmę, todėl nuo grėsmingo dėmesio nori pasislėpti. Bet kur? Fiziškai nėra kur. Vienintelis jo troškimas – tapti nematomu tikrąja to žodžio prasme.

Kaip atskleidžia Igorio ir Rigoberto istorijos, vaikinai užsiveria savyje, nori būti nematomi naujos aplinkos žmonėms, nepritraukti jų žvilgsnių. Taip jie apsisaugo nuo nepažįstamos aplinkos grėsmių. Užsivėrimą savyje iliustruoja ir Andre de Lorde (Goodreads, žr. internetinę prieigą) citata: „Aš nusprendžiau, kad štai paslaptis, kaip nebūti vėl įskaudintam: niekada nesiskųsti, niekada nemylėti. Tai didžiausia vaikų svajonė – visada būti neliečiamiems“. Užsiveriant savyje ne tik atsiribojama nuo išorės grėsmių, bet ir apsisaugoma nuo šių grėsmių sukeliama skausmo.

Taigi vaikas imigrantas, siekdamas išvengti naujos aplinkos grėsmių, vienaip ar kitaip užsiveria savyje, savo vidiniame pasaulyje. Stengiasi būti nematomas išorės pasauliui. Nematomumas leidžia vengti grėsmingo dėmesio ir apsisaugoti nuo išorės grėsmių. Užsidarymas savyje tampa vaiko uždanga nuo išorės pasaulio, sauganti nuo galimo grėsmių sukeliama skausmo, teikianti saugumo, kurio ypač trūksta migracijos šalyje.

Savųjų atradimas

Kaip minėta, tik į užsienį atvykę migrantai vietiniams gyventojams atrodo svetimi. Atvykusiems migrantams vietos gyventojai taip pat atrodo svetimi. Toks svetimumas yra nesaugus ir grėsmingas. Jis verčia vaikus migrantus užsiverti savyje, vengti aplinkinių dėmesio, tapti nematomais. Ar ši situacija kada nors pasikeičia? Atsakymą pateikia Rūtos istorija.

Buvo pats vasaros įkarštis. Mes su drauge buvome labai įšilusios, nes lauke karšta, be to, labai skubėjome, negalėjome surasti reikiamo kabineto, įlėkėm į klasę. Pavėlavusios. Visi iš karto į mus sužiuro. Kas tos paskutinės, kurios atėjo. Atsisėdome į paskutinį suolą, prie, kaip paskui sužinojome, vieno rumuno berniuko. Iš viso buvo trys stalai, sustatyti grupėmis. Pradėjome kalbėtis, kas iš kur atvykęs. Mes dvi lietuvės. Lietuviškai ir kalbėjomės. Pamačiusios du vaikus iš karto nusprendėm, kad jie – iš Lietuvos. Kita mergina tikrai lietuvė. Galiausiai taip ir buvo (Rūta).

Istorijos autorė Rūta iš Lietuvos į Didžiąją Britaniją atvyko kartu su mama. Tuo pačiu metu į Didžiąją Britaniją, į tą patį rajoną, kartu su tėvais atsikraustė ir jos geriausia draugė. Pirmą dieną į naują mokyklą Rūta atvyko su drauge ir iš karto pateko į imigrantams skirtą klasę, kurioje mokėsi vaikai, kuriems anglų kalba nėra gimtoji. Draugės iškart pradėjo aptarinėti, iš kurių šalių yra atvykę vaikai. Tai rodo, nors ir netiesiogiai, kad ieškoma kilusiųjų iš tos pačios, kaip ir merginos, šalies. Tai iš dalies atskleidžia tolesnis Rūtos pasakojimas:

Mes nuo to laiko draugavome penki. Nors vaikinai po metų išėjo į kitas mokyklas, bet susirašome ir dabar. Kai mokėmės vienoje klasėje, tai lūždavome (juokaudavome) kiekvieną dieną. Per pertraukas eidavome kartu į lenkų parduotuvę lietuviškos duonos pirkti. Paskui parke išsitiesę kramtydavome (Rūta).

Kaip aprašyta Rūtos pasakojime, nuo pirmos pažinties dienos iš jos šalies kilę vaikai tapo jai labai artimi. Jų draugystė užsimezgė iš karto ir tęsiasi iki šiol. Įdomu, kodėl vaikai migrantai migracijoje ieško tautiečių?

Prieš atsakant į pateiktą klausimą, svarbu prisiminti, kad žodis *savas* etimologiškai, kaip minėta, priešpriešinamas žodžiui *svetimas* ir reiškia artimą, giminą, nesvetimą asmenį (Lietuvių kalbos žodynas, žr. internetinę prieigą). Taigi žodis *savas* siejamas su žodžiu *giminingas*, *giminė*, kuris turi kelias reikšmes: giminė siejama ir su namais, šeima, tauta (Lietuvių kalbos žodynas, žr. internetinę prieigą). Taigi vienos tautos žmonės natūraliai laikomi savais, nes juos sieja giminė.

Dar labiau gilinantis, giminė laikoma namais, žvelgiant į ją kaip visumą. Namai – tai vieta, kur viskas ir visi yra pažįstami, kur nėra svetimų, teigia O. F. Bollnowas (1961). Namuose, jo teigimu, žmogus saugus nuo išorės grėsmių ir negandų, čia jis sugrįžta pailsėti, atsipalaiduoti, gali būti savimi ir atgauti jėgas. E. Levino (1971) teigimu, namai yra ta vieta, kur viskas prasideda (prasideda gyvenimas), ir tik pabuvęs namuose (pailsėjęs, įgavęs pasitikėjimo savimi, pabuvęs saugiai) žmogus gali toliau veikti už namų ribų, kur tyko grėsmės. Taigi namai siejasi su saugumu, grėsmių nebuvimu, pasitikėjimu, pažinumu, galimybe būti savimi. Tuo tarpu svetimijoje aplinkoje, išaugus išorės grėsmėms, namų labai trūksta, ypač jei nauji namai, kaip aprašyta teorinėje dalyje, dar netapo namais tikrąja to žodžio prasme. Todėl iš tos pačios šalies atvykę žmonės yra tarsi iš tų pačių namų, atsineša su savimi jų dalelę. Būvimas su tautiečiais, net nebūnant namuose fiziškai, leidžia būti namuose emociškai, jausti jų saugantį ir atpalaiduojantį poveikį. Taigi imigrantui vaikui tautiečiai yra savi, juos atradęs jis tarsi atranda dalelę namų. Tai padeda jam griauti atsiskyrimo, vienišumo sienas, nes kai kurie buvę svetimi tampa savais.

Savais gali tapti ne tik tautiečiai, bet ir kiti imigrantai. Tai matyti kitoje tos pačios merginos Rūtos istorijoje:

Mes gerai sutarėme migrantų klasėje. Smagu buvo. Daug juokdavomės. Vieni kitus mokydavome savo kalbos žodžių, keiksmazodžių. Buvo juokinga, kai arabai bandė pasakyti keiksmazodžius lietuviškai, o mes jų. Bet jų (arabų) kalba tokia sudėtinga. Jie aiškindavo, kad turi net kelis žodžius nusakyti tokiems dalykams, kaip vidinis ir išorinis akies vokas, ko mes lietuviškai net

nebūtomēm pagalvojusios. Taigi pirmieji mėnesiai, kol mokėmės, buvo linksmi. Nebuvo sunku (Rūta).

Kaip aprašyta merginos istorijoje, naujoje klasėje ji bendravo ne tik su savo tautiečiais, bet ir su kitais migrantais. Jų dienos migrantų klasėje buvo džiaugsmingos, linksmos. Jie mokė vieni kitus savo kalbos žodžių, taip tarsi kurdami bendrą savo kalbą iš kelių kalbų. Bendraudami jie mokėsi naujos vietos kalbos, kartu dalijosi tuo (savo kalba), kas jiems svarbu. Bendravimas su kitais migrantais suteikė teigiamų emocijų pirmaisiais mėnesiais, kai vaikams migrantams kyla daugiausia sunkumų. Kuo ypatingi migrantai kitiems migrantams? Kas juos sieja ir kodėl jie tampa savi?

Grįžtant prie žodžio *savas* reikšmės, pabrėžtina, kad *savas* yra ne tik giminiškas, bet ir artimas, tuo tarpu žodis *artimas*, kaip aprašyta ankstesniame poskyryje, apibūdina santykius, kurie pagrįsti dvasiniu artumu. Dvasiškai svetimus žmones (migrantus) suartina panaši patirtis. Taigi migrantus vaikus, iš kurios šalies bebūtų atvykę, sieja panaši patirtis: išvykimas iš savo gimtosios šalies, atsisveikinimas su artimaisiais, atvykimas į svetimą šalį, mokyklą, klasę. Kaip teigia M. Van Manenas (1990), kiekvieno žmogaus patirtis yra unikali, tačiau joje slypi žmogiškosios patirties universalumas. Perfrazuojant šią mintį, galima pasakyti, kad kiekvieno žmogaus patirtis yra skirtinga ir nepalyginama, kartu joje glūdi kažkas, kas tinka ir būdinga visiems žmonėms, dėl ko žmonės yra tarpusavyje susiję (Van Manen, 1990). Panaši patirtis dar labiau susieja žmones. Kadangi turi bendros migravimo patirties, imigrantai vaikai geriau vieni kitus supranta. Abipusis supratimas susieja migrantus tarpusavyje. Akivaizdu, kad iš pradžių kiti migrantai vaikui atrodė svetimi, bet bendra migravimo patirtis juos suartino, jie tapo savi.

Tęsiant aukščiau išsakytą mintį, kyla klausimas, ar tik tautiečiai ir kiti imigrantai gali tapti savi? Ar tarp vietinių ir atvykusių vaikų migrantų gali atsirasti tokie jausmai, kaip supratimas, rūpestis, artumas? Ar vietiniai ir vaikai imigrantai tampa savi? Atsakymą pateikia kita migrantės istorija:

Dar gyvenant pirmajame name, mus pakvietė trys vietinės kaimynės – trys sesės – nakvoti į savo namus. Buvo tik pirmosios savaitės, kai atvykome į Airiją. Mūsų tėvai puikiai bendravo. Tėvas susipažino su jų tėvu, kai dar buvo išvykęs be mūsų. Vienintelė problema, jos buvo airės, o mes dar nemokėjime anglų kalbos. Visą rytą ir dieną tarėmės su sesėmis, kaip pas jas eisime, kaip susišnekėsime. Tą pačią dieną net treniravomės, kaip čia ką pasakyti angliškai. Vakare tų suplanuotų frazių net nepavartojome, bandėm kažką paaiškinti pirštais, gestais, vartėmės, šokinėjome, darėme viską, kad tik mus suprastų. Visos iš to smagiai juokėmės. Kalbos trūkumo nesijautė. Jų mama net atsinešė maistą iš virtuvės, klausė, ko mes norime, dribsnių ar sausainių, rodė pirštais ir klausė, ko norėtumėm? Paskui, jau išmokusios angliškai, prisimindavome su tomis merginomis, kaip bandėme susikalbėti pirštais (Marija).

Marija kartu su savo seserimis buvo pakviestos vietos mergaičių. Visą dieną prieš susitikimą Marija ir jos sesės nerimavo, kaip reikės susikalbėti su kaimynėmis, kaip teks paaiškinti svetima kalba, kad nori gerti, nueiti į tualetą, miegoti. Tačiau susitikus šis jausmas pamažu dingo. Bandydamos išreikšti savo mintis gestais, kūno judesiais visos kartu juokėsi ir linksminosi. Jų bendras juokas ir linksmybės sukūrė nuoširdžią atmosferą. Merginos matė, kad vietinės mergaitės nuoširdžiai nori suprasti, ką Marija ir jos sesės nori pasakyti. Kaimynų mama taip pat rūpinosi, kuo viešniais pavaišinti. Vietos žmonių dėmesys leido išnykti nerimo jausmui, kuris buvo užvaldęs. Merginos, iš pradžių svetimos, pamažu tampa savos. Šios viešnagės prisiminimas net ir po ilgo laiko merginas džiugiai nuteikia. Kas susiejo migrantes ir vietinius žmones?

Matome, kad merginos prieš susitikimą jautėsi taip, lyg tarp jų ir vietos žmonių būtų nematoma siena. Tačiau kvietimas į namus buvo pirmas žingsnis šią sieną griauinant. Be to, kaimynių rodomas dėmesys ir noras suprasti, jų mamos susirūpinimas parodė, kad Marija ir jos sesės, jų išgyvenimai joms yra svarbūs. L. Binswagerio teigimu, „mes galime suprasti tik kažką, kas mums rūpi“ (cit. Van Manen, 1990, p. 6). M. Van Manenas šią mintį papildė teiginiu, kad žmogus siekia suprasti tą, kuris jam rūpi (Van Manen, 1990). Siekio suprasti ir rūpesčio žmogui, kurio mums reikia, rodymas leidžia pajusti, kad

kažkam rūpi. Taigi rūpestis griaua vietos žmonių ir migrantų svetimumo, vienišumo, atsiskyrimo sieną, leidžiant jiems pasijusti savais žmonėmis.

Taigi matyti, kad vaikai imigrantai svetimoje šalyje pamažu atranda savuosius: tautiečius, kitus imigrantus, vietos gyventojus. Savais lengvai tampa tautiečiai, nes juos sieja bendra gimtinė ir nuo jos neatsiejamas kitoks bendrumas. Bendra migravimo patirtis didina supratimą santykiuose su kitais imigrantais, tai suartina. Didžiausia svetimųjų dalis yra vietiniai žmonės. Pamažu vaikas imigrantas ir tarp jų atranda savų – tų, kuriems jis rūpi ir kurie kuria su juo artimesnius santykius. Taip griūna „siena“ tarp vaiko imigranto ir žmonių, kuriuos jis „atrado“ imigravęs į svečią šalį, nyksta ribos tarp savų ir svetimų.

Vaikų migravimo savitumas kūno požiūriu

Baimės jausmas

Migruodami žmonės fiziškai persikelia iš vienos šalies į kitą. Kitaip tariant, išvykstant iš vienos šalies į kitą judėdamas erdvėje iš vienos vietos į kitą, daugiau ar mažiau nutolusią nuo pirmosios, persikelia žmogaus kūnas. Gali atrodyti, kad tas kūno perkėlimas ir yra svarbiausias migruojant. Tačiau fenomenologinėje tradicijoje (pvz., M. Merleau-Ponty'io darbuose) dėmesys kreipiamas į tai, kad žmogaus kūnas atskleidžia vidinį jo pasaulį, savo ruožtu išorinis pasaulis atsiskleidžia žmogaus viduje. Tai reiškia, kad žmogus visada savo viduje reaguoja į besikeičiantį išorinį pasaulį. Kūnui keičiant vietą, t. y. migruojant iš vienos šalies į kitą, neišvengiama ir jo vidinė reakcija.

Viena dažniausių vaiko vidinio reagavimo formų yra baimė (Lesinskienė, Karalienė, 2008). Ar vaikas migruodamas išgyvena baimę? Jeigu taip, kas jame vyksta? Ieškant atsakymo į šiuos klausimus įdomios pasirodė dvi vaikų migrantų istorijos.

Pirmojoje mergina, vardu Vilma, papasakojo apie savo išgyventą baimę pirmąją dieną naujoje mokykloje, kai jai teko laikyti biologijos žinių testą.

Sunkiausia buvo atėjus į biologijos pamoką. Ji man buvo svarbi, nes jau tada žinojau, kad noriu tapti kineziterapeute. Man reikėjo laikyti biologijos stojimo testą. Atėjusi į klasę, gavau lapelį su užduotimis. Net dabar šiurpstu prisiminsi. Iš viso penki klausimai ir keli paveikslai, kuriuos reikėjo aprašyti. Žiūriu į klausimus ir visa drebu, nes iš viso klausimo suprantu vos penkis žodžius ir tie – tik jungtukai. Nors žiūrėdama į paveikslą miglotai suprantu, apie ką kalbama, bet klausimo esmės neperprantu. Mokytojų paklausti negaliu, nes mano anglų kalbos mokėjimo lygis toks žemas, kad nesurezgu net paprasčiausio sakinio. Vartau tą testo lapą rankose, sėdžiu ir galvoju: „Mama, padėk, mama“ (Vilma).

Vilmos atveju baimė patiriama mokyklinėje situacijoje, kai atvykus į naująją mokyklą reikėjo laikyti testą. Vietos kalba parašytų testo užduočių ji nesuprato. Kadangi nesuprato testo klausimų, vartė testo

lapus, tarsi tai galėtų padėti atsakyti į klausimus, tarsi kitoje lapo pusėje būtų atsakymai arba, kaip jai tuo metu atrodė, išsigelbėjimas. Tik iš paveikslų ji bandė atspėti galimą klausimą ir atsakymą. Dėl menko kalbos mokėjimo ji ne tik negalėjo atsakyti į pateiktus klausimus, bet ir paprašyti aplinkinių pagalbos. Iš Vilmos istorijos matyti, kad jos kūną kaustė baimė dėl galimos nesėkmės, paties testo ir situacijos, kurioje atsidūrė. Mergina visa drebėjo. Baimė jos taip stipriai išgyventa, kad iki šiol, prisiminusi situaciją, ji prisimena ir savo kūno potyrius, ir, nors prabėgo nemažai metų, kūną vis dar krečia šiurpulys.

Ši istorija atskleidžia, kaip vaiko migranto patiriama baimė reiškiasi drebiliu, šiurpiliu. Iš kitų istorijų matyti, kad baimė gali reikštis ir kitaip, pavyzdžiui, nerimu. Ingos istorijoje išgyvenimai – kitokio pobūdžio, juos patiria išsigandęs vaikas migrantas. Inga pasakoja, kaip atsisveikino su močiute.

Nuvažiavau pas močiutę prieš palikdama Lietuvą. Pasisvečiavus, koridoriuje visa šeima atsibučiavome. Lėtai priėjau prie močiutės, pažvelgiau į jos raukšlėtą, bet šiltą akis ir stipriai apkabinau – kiek tik turėjau jėgų. Norėjau, kad abi tame apsikabinime ir susitingtume. Norėjau ją laikyti taip tvirtai, kiek leido jėgos. Širdyje žinojau, kad kitus tai tikrai pamatysiu, bet ją... Ar pamatysiu ją? Tyliai sau tariau:

– Maldauju, kad tai nebūtų paskutinis kartas... (Inga).

Ingos istorijoje pasakojama, kaip mergina atsisveikina su labai artimu, mylimu žmogumi, kuris kartu su ja į užsienį nevyksta. Močiutė lieka gimtinėje, o Inga su tėvais išvyksta į kitą šalį. Mergina suvokia, kad močiutė yra senyvo amžiaus ir gali būti, kad jai liko gyventi mažiau nei jaunesniems šeimos nariams, bijo, kad kitą kartą atvykusi į gimtinę jos gyvos gali ir nebesurasti. Mergina siekia ją stipriai apkabinti, kiek leidžia jėgos. Taip reiškiasi baimė prarasti artimą. Stiprus fizinis apkabinimas – tarsi bandymas apsaugoti močiutę, kuo ilgiau išlaikyti ją šiame pasaulyje.

Iš aprašytų istorijų matome, kad vaikai baimę išgyvena skirtingai: skirtingos jos priežastys, situacijos, skirtinga ir kūno kalba. Vis dėlto

abiejose istorijose yra kažkas bendra. Tą bendrumą lengviau suprasti, įsigilinus į baimės fenomeną.

Aristotelis baimę (lot. *phobos*) apibrėžia (Rhet., 1382, a 20–23, cit. Šerpytytė, 2001, p. 44) kaip tam tikrą nemalonų pojūtį ar sumišimą, kuris kyla „iš galinčio mus pražudyti arba galinčio mums kažką padaryti nemalonaus būsimio blogio įsivaizdavimo“. Taigi, Aristotelio nuomone, baimė susijusi ateitimi, tuo kas žmogui gali nutikti ir kas atrodo pavojinga. Kitais žodžiais tariant, baimė siejasi su ateitimi ir tuo, kas blogo gali nutikti. A. Lingio teigimu, dažniausiai bijoma to, kas nežinoma: „Baimė – tai baimė kažko, kas nežinoma; tai nėra paprasta reakcija į tai, kas aiškiai pasirodo kaip pavojinga“ (2010, p. 69). Kitaip tariant, žmogus jaučia baimę nebūtinai dėl to, kad kažkas jį gąsdina ar atrodo grėsmingai, bet todėl, kad nežino, kas gali atsitikti. Matome, kad tiek Aristotelis, tiek ir A. Lingis baimę sieja su ateitimi, tik vienam – tai įsivaizduoto blogio, kitam – nežinomybės baimė. Todėl apskritai baimė yra reakcija į kažką, kas gali įvykti ateityje.

Vilmos ir Ingos pasakojimai atskleidžia, kad abi šias istorijas sieja ateities baimė, t. y. nerimas dėl to, kas įvyks ateityje (kas manęs laukia patikrinus testą ar ką atrasiu trumpam grįžusi į gimtinę).

Kyla klausimas, ar galima baimę kontroliuoti? Kiek vaikas pajėgus tai padaryti? Ir apskritai ar pajėgus? Aristotelio (2009) teigimu, doras žmogus visada bijo (nebijo tik kilnios mirties), vis dėlto turėtų stengtis savo baimę suvaldyti (nerodyti jos išoriškai ir neleisti užvaldyti iš vidaus), kitaip nesuvaldyta baimė užvaldys žmogų ir neleis jam veikti. Taigi galima sutikti su Aristotelio nuomone, kad žmogus pats atsakingas už savo baimę, jis gali rinktis – bijoti ar nebijoti (žr. Šerpytytė 2001, p. 44). Akivaizdu, kad pasirinkęs nebijoti, žmogus savo baimę kontroliuoja, ją valdo, neleidžia jai reikštis išoriškai.

Kad migruojantis vaikas ne visada gali kontroliuoti savo baimę, bet gali bent jau siekti ją suvaldyti, kad nebūtų matoma išoriškai – neišduotų kūnas, matyti kitoje istorijoje.

Man turbūt buvo apie 15 metų. Jau stovėjome oro uoste kartu su broliu ir mama. Stoviu ir jaučiu, kaip skruostais rieda ašaros. Niekaip negaliu jų sulaikyti. Stoviu vidury oro uosto ir verkiu. Mama sako:

– Nusiramink, prašau, žmonės žiūri. Juk ne per prievartą tave tempiu.

O aš nieko negaliu su savimi padaryti, tiesiog ašaros pačios rieda skruostais (Miglė).

Miglei, kaip pati pasakojo, išvykimo momentas nebuvo labai skausmingas. Kadangi daug draugų ir artimųjų neturėjo, išvengė ilgų atsisveikinimo momentų. Ji puikiai suvokė, kur ir koku tikslu važiuoja, tačiau atvykus į oro uostą ir stovint prie įlaipinimo vartų nevalingai ėmė riedėti ašaros. Tiek ji pati, tiek ir aplinkiniai nesuprato, kas su ja vyksta. Kadangi nebegalėjo savęs kontroliuoti, pajuto viduje kylantį baimės jausmą, jos kūnas į tai sureagavo nekontroliuojamomis ašaromis. Miglės situacijoje ašaros yra kūno reakcija į baimę, kilusią prieš pat išvykimą iš gimtinių. Ši nevaldoma baimė lėmė atitinkamą kūno reakciją – ašaras. Net jei būtų pavykę baimę suvaldyti išoriškai, jos vidinė baimė niekur nebūtų dingusi. Deja, Miglei tai nepavyko, kūnas ją „išdavė“.

Taigi migruodamas vaikas palieka jam puikiai pažįstamą aplinką, ją keičia nauja aplinka. Šios kaitos nulemti iššūkiai sukelia baimę dėl ateities: ji miglota, neaiški, netgi grėsminga. Tokia baimė paprastai lemia atitinkamą kūno reakciją, kuri gali būti įvairi. Reakcija yra individuali, kiek individualus yra pats žmogus ir jo kūnas, išgyvenimai bei gebėjimas kontroliuoti baimę. Suvaldžius baimę viduje, galima suvaldyti ir kūno reakciją į ją, kitaip tariant, tik baimę įveikus, įmanoma suvaldyti kūno reakciją (išoriškai matomą) į viduje kylantį nerimą. Ir priešingai – baimės nesuvaldžius, ji gali pasiglemžti visą žmogų, dėl ko jo kūnas ir vidus tampa dar labiau priklausomi ir nekontroliuojami.

Nenormalumo išgyvenimas

Patekęs į naują aplinką (šalį, vietą, specifinę grupę), žmogus paprastai paženklinamas etikete „svetimas“, apie kurią kalbėta ankstesniame skyriuje. Svetimumas suvokiamas ne tik oficialiai, kai

neturima teisinio statuso, bet dažnai matomas ir išoriškai. Iš kitur atvykęs žmogus paprastai išsiskiria savo išvaizda, kūno judesiais, manieromis. Tokie išoriškai matomi skirtumai priverčia žmogų intensyviai apmąstyti save ir aplinkinius. Tada natūraliai mąstoma apie normą ir normalumą. Kaip visada gyvenime susidūrus su kažkuo išskirtiniu, galvojama, tas išskirtinumas atitinka normą ar ne, taigi yra nenormalumas. Jeigu daugelis sutiktų žmonių yra kitokie, ar tai reiškia, kad tu nukrypsti nuo kažkokios normos ir kažkuriuo požiūriu esi nenormalus? O gal nenormali yra ta dauguma?

Toliau pateiktoje istorijoje mergina aprašo savo išgyvenimus, kai atvykusi į naują mokyklą užsienyje susiduria su kitokiu mokymu.

Labiausiai man nepatiko komandos formavimo pamokos. Kiekvieną mėnesį susitikdavome visos mokyklos klasės ir gaudavome po užduotį, kurią turėjome atlikti grupėje. Savo pirmąją komandos formavimo pamoką prisimenu taip gerai, lyg būtų vykusį vakar. Gavome priemonių: žirkles, popieriaus, lipnios juostos ir dėžę. Užduotis – iš tų medžiagų sumontuoti konstrukciją, į kurią būtų galima įdėti kiaušinį, konstrukciją numetus ant grindų, kiaušinis neturėtų sudužti. Šiai užduočiai atlikti buvo skirta maždaug valanda, jai pasibaigus kiekviena komanda turėjo įdėti kiaušinį į padarytą konstrukciją ir numesti ją ant žemės. Komanda, kurios kiaušinis nesuduš, – laimės. Sutinku, kad tokie mokymo metodai galbūt labai modernūs, bet tuo metu man atrodė, kad patekau į psichiatrijos ligoninę ir aplink mane – vien ligoniai. Kas čia vyksta? Kodėl turiu daryti dėžę kiaušiniui? (Veronika)

Veronika, atvykusi į užsienį, pradeda mokytis mokykloje, kur taikomi mokymo metodai gerokai skiriasi nuo taikytų jos senojoje mokykloje. Mergina mato, kad kitiems šie metodai priimtini, jai gi – visiškai nesuprantami. Ir gauta užduotis, ir jos atlikimo būdas kelia šleikštulį. Viena vertus, ji bando suprasti tokios užduoties naudą, siekiant mokymosi tikslų, kita vertus, pati užduotis jai nepriimtina, nes mergina prie tokių dalykų nepratusi. Vykstantis mokymo procesas verčia susimąstyti apie savo ir aplinkinių normalumą. Nors ir neparodė neigiamo nusiteikimo, mokyklą ji traktuoja kaip nenormalią, o aplinkinius žmones – kaip „nenormalius“, „nesveikus“.

Siekiant geriau suprasti tokius vaikų migrantų normalumo / nenormalumo išgyvenimus, tikslinga pasigilinti į žodžių reikšmes. Žodis *normalus* sudarytas iš žodžio *norma*, kuris reiškia – pripažinta privaloma taisyklė, nuostata (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, žr. internetinę prieigą). Normos arba taisyklės nustatomos visuomenės ir jos grupių. Tas, kuris nustatytų normų neatitinka, laikomas „nenormaliu“, arba deviantu. Normos, kaip ir taisyklės, nėra universalios. Normalumo supratimas priklauso nuo visuomenės, jos geografinės vietos, istorinės raidos ir kitų veiksnių. Pavyzdžiui, vienoje šalyje priimta sveikintis bučiuojant į skruostus, o kitur toks elgesys gali būti palaikytas nepadoriu. Kita žodžio *normalus* reikšmė – psichiškai sveikas (žmogus) (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, žr. internetinę prieigą). Tuo tarpu žodis *nesveikas* (sergantis, ligotas) vartojamas kalbant apie žmogų, kuris turi tam tikrą sveikatos, tai yra kūno arba dvasios, sutrikimų, dėl ko negali arba tik iš dalies gali dalyvauti visuomenės gyvenime.

Grįžkime prie Veronikos istorijos. Jos akimis, aplinkiniai atrodo nenormalūs. Merginos nuomone, pasaulis, kurį ji paliko gimtinėje, yra normalus, tuo tarpu svetima šalis jos matoma kaip nenormali. Ji jaučiasi taip, tarsi būtų atsidūrusi psichiatrinėje ligoninėje, o aplink ją – vien sergantys žmonės, nes jie neatitinka Veronikai žinomų normų. Galimas ir kitas variantas, kai mergina, pati būdama migrantė, pamačiusi savo ir aplinkinių elgesio skirtumus, galėjo save įvardyti kaip nenormalią, o šalies, į kurią atvyko, taisyklės laikyti norma. Tokia nenormalumo / normalumo idėja fenomenologinėje tradicijoje gali būti aiškinama per Kito ir Manoją (Aš) pasaulio suvokimą. Remiantis šia E. Husserlio (1991) idėja, žmogus ima save suvokti tik atsiradus šalia kitam žmogui. Jo teigimu, per kitą žmogų aš suvokiui save ir savo patirtį, o tas kitas per mane suvokia save ir savo patirtį. Su šia E. Husserlio idėja galima susieti ir vaiko migranto savęs, kaip kito, suvokimą. Atvykęs į naują vietą jis mato išryškėjusius skirtumus, lyginant su vietos gyventojais. Šie skirtumai gali neatitikti migranto mąstyme susiklosčiusios vertybių sistemos, kurią jis atsivežė iš gimtos šalies, tai ypač aktualu tik atvykus į šalį. Taigi, viena vertus, vaiko turimoms normoms prieštaraujantis naujasis pasaulis gali atrodyti kaip

nenormalus ir nesveikas, o vietos vaikai – kaip ligoniai. Kita vertus, pats vaikas, suvokęs, kad skiriasi nuo kitų vaikų, gali manyti, kad yra nenormalus.

Taigi imigracijoje atsidūręs vaikas yra kitoks, jis skiriasi nuo vietinių gyventojų. Viena vertus, kitoniškumas gali būti išgyvenamas kaip nenormalumas arba kiti gali būti suvokiami kaip nenormalūs. Kita vertus, vaikas, lygindamasis su vietiniais, dėl tų pačių išoriškai matomų skirtumų pats save gali matyti kaip nenormalų. Toks nenormalumo ir normalumo diskursas yra natūralus žmogaus savęs matymo aspektas ir, kaip teigia fenomenologai, žmogus iš tikrųjų gali „pamatyti“ save tik šalia atsiradus kitam žmogui.

„Ėjimas“ į kalbą

Atvykus į kitą šalį migrantams dažniausiai tenka prisitaikyti ne tik prie pasikeitusios aplinkos, bet ir prie kitos šalies kalbos. Kalbos, ypač kalbos barjero, klausimas mokslinėje literatūroje apie migraciją ypač aktualus, jis analizuojamas įvairiais aspektais. Šiame darbe dėmesį sutelksime tik ties kūno, kalbant imigracijos šalies kalba, išraiška, patiriant vienokius ar kitokius išgyvenimus. Kokie tie išgyvenimai? Kaip kūnas reaguoja, girdėdamas svetimą kalbą, kaip sekasi jos mokytis?

Apie pirmuosius išgyvenimus, susidūrus imigracijoje su naujos šalies kalba, galima susidaryti įspūdį iš žemiau pateiktos istorijos:

Nusileidome, išeiname iš lėktuvo, ir viskas kitaip: užrašai – kita kalba, visi kalba kitaip, visiškai kitokios reklamos. Eini paskui tėvus ir stengiesi neatsilikti, lyg būtum ne tik kitoje šalyje, bet net kitame pasaulyje. Lyg ir mokėjau šiek tiek anglų kalbą, bet žiūrėdama į užrašus atpažinau ir supratau vos kelis žodelius, kitus bandžiau spėti iš paveikslėlių. Sekiau kiekvieną tėvų žingsnį (Agnė).

Tik išlipus iš lėktuvo, Agnė atsiduria sau neįprastoje aplinkoje. Aplinkos kitoniškumą pabrėžia užrašai, kurių gausu ant pastatų, reklaminių skydų, ženklai, parašyti kita kalba. Kitos kalbos žodžiai Agnei tampa akivaizdžiu įrodymu, kad pateko į kitą pasaulį. Mergina, skaitydama užrašus, bandė suprasti, ką jie reiškia, bet dauguma žodžių

jai buvo nežinomi. Jos tėvai tuo momentu tapo tarpininkais tarp jos ir naujos aplinkos. Jie galbūt geriau suprato vietos kalbą, bandė orientuotis naujoje aplinkoje ir „vesti“ savo vaikus.

Siekiant suprasti kūniškus imigrantų išgyvenimus, išgirdus svetimą kalbą ar bandant ją suprasti, tikslinga atidžiau patyrinėti patį kalbos reiškinių. Žvelgiant į kalbą plačiąja prasme, ji yra tai, kas sieja žmogų su kitais žmonėmis, tai socialinio bendravimo priemonė, bendrumo ir bendruomeniškumo pagrindas. Šiame kontekste tikslinga prisiminti legendą apie Babelio bokštą:

Visa žemė turėjo vieną kalbą ir tuos pačius žodžius. Kai žmonės kėlėsi iš rytų, jie rado slėnį Šinaro krašte ir ten įsikūrė. Vieni kitiems sakė: „Eime, pasidirbkime plytų ir jas išdekime“. – Vietoj akmens jie naudojo plytas, o vietoj kalkių – bitumą. „Eime, – jie sakė, – pasistatykime miestą ir bokštą su dangų siekiančia viršūne ir pasidarykime sau vardą, kad nebūtume išblaškyti po visą žemės veidą“. O Viešpats nužengė pamatyti miesto ir bokšto, kurį mirtingieji buvo pastatę. Ir Viešpats tarė: „Štai! Jie yra viena tauta ir visi kalba ta pačia kalba. Tai yra tik jų užsimanymų pradžia! Ką tik jie užsimos daryti, nieko nebus jiems negalimo! Eime, nuženkime ir sumaišykime jų kalbą, kad nebesuprastų, ką sako vienas kitam“. Taip tat Viešpats išsklaidė juos iš ten visur po žemės veidą, ir jie metė statę miestą. Todėl jis buvo pavadintas Babeliu, nes ten Viešpats sumaišė visos žemės kalbą ir iš ten Viešpats išsklaidė juos po visą žemės veidą (Pr 11, 1–9).

Ši legenda aiškina skirtingų kalbų atsiradimą pasaulyje. Daugiakalbystė traktuojama kaip žmonėms siūsta bausmė už jų išdidumą ir nuodėmes. Legenda byloja, kad po didžiojo tvano išsigelbėję žmonės kalbėjo viena kalba ir prieš išsiskirstydami po įvairius kraštus nusprendė pastatyti bokštą, kuris siektų dangų ir visiems primintų apie jų galybę. Tačiau Dievas supykęs sumaišė jų kalbas, žmonės, nebesuprasdami vienas kito, pradėjo pyktis ir, taip ir nepastatę Babelio bokšto, išsiskirstė po visą pasaulį. Ši Biblijos legenda kalba ne tik apie tai, kaip atsirado kalbų įvairovė, bet ir rodo kalbos svarbą, kaip žmonių bendrumo, sutarimo, bendros veiklos ir ateities kūrimo, meilės, pasitikėjimo pagrindą.

Šiek tiek kitą kalbos aspektą savo darbuose aptaria A. Lingis (2010). Jis kreipia dėmesį į tai, kad ta pačia kalbantys žmonės skirtinguose kontekstuose, socialinėse institucijose ar grupėse ją vartoja šiek tiek skirtingai. Tarkim, darbovietėje kalbama kiek kitaip nei namuose, mokykloje – kitaip nei gatvėje. Todėl atvykęs į bet kurią grupę žmogus turi žinoti, kaip ir ką kalbėti. Plėtodamas šią mintį A. Lingis teigia, kad bendraudamas žmogus vadovaujasi racionalių žinojimu ir sveika nuovoka. Sveika nuovoka – „tai tarsi gebėjimas priimti ir perduoti užuominas, ženklus, slaptažodžius“ (2010, p. 120). Į naują grupę patekęs žmogus tarsi patenka ir į tos grupės kalbą: „Į kalbą įeinama perimant tai, kas sakoma – ką kiti sako, kas sakoma, ką bet kas sako apie maistą, baldus, žaidimų aikštelę. Vaikui, svečiui, imigrantui šnekos pavaizduoja aplinką kaip jau artikuliuotą. Jos suformuluoja pagrindines aplinkos apybrėžas, pasikartojančias situacijas. <...> Kalboje, kuri nubrėžia bendruosius daiktų kontūrus ir pasikartojančias scenas, individas mėgins pasinaudoti kalba, kad išskirtų tai, kas savita paskiriems jam ar jai pasirodantiems daiktams ar įvykiams“ (Lingis, 2010, p. 115–116).

Plėtojant šią A. Lingio mintį, galima teigti, kad į naują šalį įžengęs migrantas savotiškai „įžengia“ ir į jos kalbą. Turint omenyje minėtus kalbos vartojimo ypatumus, galima suprasti, kad imigrantui kyla dvejopa kalbos problema. Viena vertus, jis turi išmokti imigracijos šalies normatyvinę kalbą (jeigu emigracijos ir imigracijos šalyse valstybinės kalbos yra skirtingos), suprasti žodžius, kurių reikšmės gali skirtis, ir perduoti informaciją, kuri jo galvoje „suformuluota“ jo gimtąja kalba. Kita vertus, imigrantui nepakanka mokėti vien normatyvinę kalbą. Jis turi išmokti ir įvairių svetimos kalbos vartojimo variantų, kurie priklauso nuo to, kokiose grupėse dalyvauja. Mokydamasis naujos kalbos turi perimti jos toną, kalbėjimo manierą ir intonaciją, kurios tam tikrose grupėse ir kontekstuose skiriasi. Taigi galima sutikti su A. Kirova ir L. Adams (2007), kad naujos kalbos išmokimas yra daugiau nei tik kito lingvistinio kodo išmokimas.

Kaip su šiuo dvigubu iššūkiu susidoroja vaikai imigrantai? Kaip „įėjimą į kalbą“ patiria jų kūnas? A. Kirova, L. Adams (2007) akcentuoja, kad naujoji kalba gali padėti vaikams sužinoti, kaip tapti

tuo, kuo jie gali būti naujoje šalyje. Tuo tarpu nemokėdami kalbos vaikai ne tik lieka bejęgiai ir pažeidžiami, bet dažnai ir „atsiskyrę“ (Kirova, Adams, 2007). Atsiskyrimas gali pasireikšti tiek kaip atsiskyrimas nuo vietos vaikų, tiek ir kaip atsiskyrimas nuo savęs paties, t. y. nuo savo kūno. A. Kirovos, M. Emme (2009, p. 61) teigimu, migracijos patirtis verčia vaikus pajusti savo kūną pašamonės lygiu, apmąstyti kiekvieną savo judesį, ko nedaro įprastomis sąlygomis. Tokią situaciją iliustruoja kita istorija:

Mane pravardžiuodavo, tyčiojosi iš mano akcento. Norėjau atsakyti tiems vietiniams, ypač merginoms, bet negalėjau. Aš pati esu ramesnė, bet man buvo sunku, net ir tada, kai norėjau atsakyti, įvykus kažkokiam konfliktui, negalėdavau – tiesiog negalėjau žodžių, kurie buvo mintyse, pasakyti angliškai (Veronika).

Veronika sunkiai kalba anglų kalba, kartais nesuvaldo ir savo pačios kūno. Girdėdama kitų vaikų sakomus užgauliojimus ir norėdama apsiginti, negalėjo to padaryti kitos kalbos žodžiais. Merginos kūnas tarsi priešindavosi tam, ką ji norėjo ir galėjo pasakyti gimtąja kalba. Jos kūnas buvo tarsi atsiskyręs nuo jos pačios, kitaip tariant, ji tarsi gyveno sau, jos kūnas – sau, lyg gyventų du gyvenimus: vieną, kurio kalbą suprato, kuria mokėjo kalbėti, ir kitą, kuriame nesugebėjo reikšti savo minčių.

Panašų pavyzdį savo straipsnyje pateikia A. Kirova ir C. Adams (2007, p. 255):

Aš jaučiau, kad aš negaliu kontroliuoti to, kas išeina iš mano burnos. Tai buvo mano galvoje, girdėjau tai tinkamai skambant, bet tik man pravėrus burną, pasigirdę žodžiai buvo kitokie, nei aš tikėjausi. Labai gėdijausi ir iš viso nenorėjau kalbėti. Toks jausmas, lyg nebegalėčiau savimi pasitikėti.

Šioje istorijoje vaikas migrantas pastebi, kad kalbant svetima kalba jo kūnas jam tarsi nebepriklauso. Jis nebegali laisvai reikšti savo minčių, elgtis taip, kaip yra įpratęs. Dėl to gėdijasi, nebepasitiki savimi. Žodžiai, skambėję jo galvoje vienaip, įgarsinti suskambo kitaip. Toks savotiškas atsiskyrimas nuo savo kūno vertė vaiką jaustis

nevisaverčiu, kitaip tariant, jautėsi taip, tarsi jo kūnas sirgtų. Svarbu paminėti, kad Lietuvių kalbos žodyne žodis *nesveikas* aiškinamas kaip sirguliuojantis, negalingas, silpnas (Lietuvių kalbos žodynas, žr. internetinę prieigą), jį galima sieti su žodžiu *neįgalus*. Neįgalus žmogus laikomas žmogumi, kuris negali visavertiškai dalyvauti visuomenės veikloje, kažkuo skiriasi nuo kitos visuomenės dalies žmonių. Dažniausiai neįgaliaisiais vadinami turintieji kažkokią kūno negalią. Pateiktų istorijų herojai, negalintys tam tikrose situacijose, t. y. kalbėdami svetima kalba, valdyti savo kūno, taip pat jautėsi tarsi neįgalūs. Kitaip tariant, į naują kalbą „įeinantis“ migrantas vaikas susiduria su jos specifika ir mato šioje situacijoje save kaip neįgalų, t. y. negalintį valdyti savo kūno.

Taigi į naują vietą atvykęs vaikas patenka ne tik į naujas grupes, bet ir „įeina“ į šių grupių kalbą. Tai sunku, nes mėginama ne tik suprasti informaciją, bet ir reikšti savo mintis. Nors įprastomis sąlygomis kalbėjimas vaikui didelių problemų nesukelia, migruojant tai tampa iššūkiu. Vaiko pajaustas savotiškas atsiskyrimas nuo savo kūno, kalbant kita kalba, verčia tai apmąstyti, pamatyti savo kūną kaip nevisavertį ir neįgalų.

Vaikų migravimo savitumas erdvės požiūriu

Svetimo pasaulio įsivaizdavimas

Prieš atvykdami į naują vietą paprastai mintyse susikuriame jos vaizdą, bandome save ten įsivaizduoti. Tai leidžia „pabūti“ pasaulyje, į kurį ketini vykti. Įsivaizduotas pasaulis kartais kardinaliai skiriasi nuo realybės, vis dėlto žmogus nuolat galvoja apie vietą, į kurią ketina vykti ir mintyse kuria jos vaizdus.

Kuo ypatingas migruojančių vaikų svetimo pasaulio įsivaizdavimas? Pateikta istorija padės atsakyti į šiuos klausimus:

Prieš man atvykstant į Aberdyną, „googlinau“ šį miestą ir atradau daug neįtikėtinų nuotraukų su paplūdimio vaizdais. Po kurio laiko supratau, kad mano surastas Aberdynas yra ne Jungtinėje Karalystėje, bet JAV. Anglijoje gatvės tokios mažos, siauros, viskas taip pilka, ore tyro dūmų nuo automobilių tvaikas, labai lietinga, šaltas vėjas kasdien gairina veidą. Mieste – tik vienas prekybos centras, keli sporto ir laisvalaikio centrai, gatvės, ir daugiau nieko aplink. Ši vieta neturi jokio žavesio, gyvenu čia daugiau nei dvejus metus, bet vis dar nekenčiu kiekvienos čia praleistos dienos, negaliu čia savęs atrasti. Blogiausia tai, kad niekada taip ir nepriprasiu – saulė teka priešingoje nei jūra pusėje (Monika).

Monika atskleidžia išgyvenimus, kuriuos patyrė realiai pamačiusi imigracijos šalį, kurią įsivaizdavo kitaip. Prieš išvykdamą į užsienį, jį vaizduotėje susikūrė pasaulį, kurį norėjo pamatyti išlipusi iš lėktuvo: įsivaizdavo gražius erdvius paplūdimius, baltą smėlį, savotišką „rojų“, o pateko į pilką ir lietingą, nedidelį ir jai visiškai neįdomų miestą. Jos įsivaizduotas pasaulis gerokai skyrėsi nuo realaus. Reikia pažymėti, kad naujasis miestas iš tikrųjų nelabai tesiskyrė nuo gimtojo: toks pat klimatas, augalai, net ir miesto dydis. Tačiau matyti paveikslai tiek sujaudino merginos vaizduotę, kad įsivaizdavimo neatitinkanti nauja vieta merginą stipriai nuvylė.

Apie vaizduotę nemažai rašo filosofas fenomenologas K. Sabolius. Jo teigimu, vaizduotė siejama su vaizdu. Vaizduotė – tai „mentalinis „vizualizacijos būdas“, kai „proto akimis“ regime tai, kas nėra

aktualiai duota“ (Sabolius, 2011, p. 264). Taigi vaizduotė – tai mintyse susikurtas vaizdas, kuris realybėje neegzistuoja. Tačiau, minėto autoriaus nuomone, „vaizduotė yra tuo pačiu metu ir „garsuotė“, „kvapuotė“, „jusliuotė“ ar „skoniuotė“. Mes galime girdėti garsus „proto ausimi“, užuosti neegzistuojančius kvapus, patirti aktualiai neduotą lytėjimą, pajusti maisto skonį anksčiau, nei praveriame burną“ (Sabolius, 2011, p. 266). Kitaip tariant, vaizduotė sukuria ne tik realiai neegzistuojantį vaizdą, bet ir kartu su tuo vaizdu susijusį kvapą, skonį ar net garsą. Tai sukurtam vaizdai suteikia daugiau gyvumo ir realistiškumo.

Kaip aprašyta Monikos istorijoje, prieš emigruodama į kitą šalį, ji mintyse susikūrė miesto, kuriame ruošėsi gyventi, vaizdą. Jis buvo gyvas ir ryškus, nes interneto galimybės leidžia pamatyti, pajusti ir net išgirsti įvairius imigracijos vietos „kampelius“. Mergina prie mintyse susikurto vaizdo labai prisirišo. Galbūt todėl realybė, kardinaliai besiskirianti nuo jos vaizduotės rezultato, taip ją nuvylė.

Panašaus pobūdžio išgyvenimus geriau suprasti padės ir kita istorija:

Apie trečią valandą nakties mes pradėjome leistis. Los Andželas man pasirodė kaip begalinis miestas, kažkodėl labai plokščias. Kiekvienam europiečiui iš buvusių sovietinių respublikų didmiesčiai asocijuojasi su dangoraižiais, plačiomis gatvėmis, intensyviu eismu. Bet pro lėktuvo langą nepamačiau nei vieno, nei kito. Tai buvo pirmasis svetimoje žemėje patirtas nusivylimas (Johnas).

Johnas rašo, kaip leidžiantis lėktuvui tikėjosi pamatyti aukštus pastatus, intensyvią eismą, nes tokį miesto vaizdą buvo susikūręs iš kitų žmonių pasakojimų, matytų filmų, įvairių kitų šaltinių. Deja, vaizdas, kurį vaikas pamatė, neatitiko jo vaizduotės susikurtojo, tai jį labai nuvylė.

Abi vaikų istorijos atkreipia mūsų dėmesį į realaus ir įsivaizduojamo pasaulio neatitikimą. Vaikai imigracijos vietą įsivaizduoja vienaip, o realybė pasirodo kitokia. Kodėl taip atsitinka?

Vaizduotei, kaip teigia K. Sabolius (2011), būdingas pamatinis polinkis į klaidą: vaizduotės rezultatas neretai pasirodo klaidingas.

Taip atsitinka dėl to, kad vaizduotė ir fantazija yra glaudžiai susiję dalykai. K. Saboliaus (2011) teigimu, abi šios žmonių savybės „minta“ viena kitos ištekliais, viena iš kitos išauga ir viena pas kitą sugrįžta: vaizduotė, operuodama atmintimi, kaupia praeitį, fantazija naujas formas projektuoja į ateitį, ji pasinaudoja šia optine įvaizdinimo funkcija realizuodama pamatinę žmogaus laisvę – laisvę kurti ir transformuoti tikrovę. Interpretuojant šias idėjas pastebėtina, kad vaizduotės pagrindą sudaro matyti vaizdai – būtent jie leidžia mintyse kurti naują vaizdą. Savo ruožtu fantazija šiam vaizdui gali suteikti „fantastiškumą“, t. y. realybei nebūdingų savybių. Taigi egzistuoja didelė tikimybė, kad mintyse susikurtas vaizdas bus klaidingas ir neatitiks tikrovės. Tikėtina, kad kuo daugiau fantazuojama kuriant ateities vaizdą, tuo didesnė klaidos tikimybė.

Taip atsitiko su Johnu ir Monika. Jų mintyse susikurti imigracijos vietos vaizdai fantazuojant buvo „prisodrinti“ įvairių savybių, kurios iš tiesų šioms vietoms nebūdingos. Taigi vaizdai buvo klaidingi.

Čia svarbus dar vienas aspektas – vaikai bandė įsivaizduoti save ir savo gyvenimą naujoje vietoje. Mintyse jau gyveno toje įsivaizduojamoje vietoje. Įsivaizduojamas pasaulis faktiškai tapo jų gyvenimo dalimi. Jie prisirišo prie mintyse susikurtų vaizdų ir juos net pamilo. Susidūrę su realybe patyrė, kad mintyse susikurtas imigracijos pasaulis neegzistuoja, tai juos gerokai nuvylė. Taip tarsi du kartus išgyvenamas gimtojo pasaulio praradimas. Pirmąkart savo gimtąjį pasaulį vaikai praranda iš jo emigravę, antrąkart, kai vaizduotėje susikurtas pasaulis, tapęs gimtuoju, realybėje pasirodo visai kitoks.

Pakartosime, kad žmogus prieš „susitikimą“ su ateitimi pašamoneje projektuoja tos ateities vaizdus. Tokią galimybę mums suteikia vaizduotė ir fantazija. Kardinalūs gyvenimo pokyčiai, tokie kaip migracija, priverčia žmogų nuolat galvoti, kas jo laukia naujoje šalyje, ir mintyse kurti šios šalies vaizdus – bandyti nuspėti, kaip atrodys ateities šalis. Mėgstantiems fantazuoti vaikams tai ypač būdinga. Vaikai, pasitelkdami vaizduotę ir fantaziją, susikuria labai gyvą ir ryškų svetimos šalies erdvės vaizdą, įsivaizduoja save toje erdvėje. Šiam vaizdui jie priskiria savybes, kurios mažai atitinka realybę. Taigi natūralu, kad realus naujos šalies vaizdas, gerokai

besiskiriantis nuo mintyse susikurtojo, vaiką nuvilia. Kyla nusivylimas dėl prarasto pasaulio, kuris liko gimtoje šalyje, ir dėl pasaulio, kuris susikurtas vaizduotės.

Namų ir svetimo pasaulių susidūrimas

Migruodamas vaikas išvyksta iš vienos šalies ir atvyksta į kitą. Šalis – tai ne tik politinė struktūra, turinti geografinės ribas, savitą istoriją ir tradicijas, kartu tai ir savitas pasaulis su sava erdve, taisyklėmis, gyvenimo būdu. Vaikas, migruodamas iš vienos šalies į kitą, palieka gimtąjį namų pasaulį, kuris jam pažįstamas, ir išvyksta į kitą – svetimą. Iš esmės čia kalbama apie emigracijos ir imigracijos pasaulius. Formaliai vaiko pasauliai keičiasi, kirtus valstybės sieną. Vis dėlto minėti pasauliai yra kažkas daugiau, negu tik darinys, juosiamas valstybės sienos. Ribos tarp minėtų pasaulių tik iš dalies nubrėžiamos valstybės siena. Kas vyksta, susidūrus emigracijos ir imigracijos pasauliams? Ką vaikai išgyvena šių susidūrimų akimirkomis?

Panašius išgyvenimus iliustruoja Michailo istorija:

Prasidėjus skrydžiui, pirmasis sustojimas buvo Stokholme ir truko apie valandą. Mano jaunėlis broliukas Alikas, kaip visada, turėjo aplankyti vieną vietą. Jis tai daro visur, kur tik mano tualetu ženkla. Stebėdamas jį akis nukreipiau į tas duris. Iš ten tarsį apiplikytas išskuodė jau po 20 sekundžių. Nervingai pradėjo lementuoti: „Ten tiek visko prikabinta, aš nežinau, kaip tu naudoties.“ Atsistojau ir nuėjau kartu. Buvau pripratęs prie sovietinių tualetų, todėl, maniau, kad niekas manęs nebenustebins. Iš pradžių pamaniau, kad įėjome ne pro tas duris, nes patekome į kažkokį XXI a. santechnikos muziejų. Sienos neišteplotos, ant grindų – jokių šiukšlių, ant pačių tualetų pritvirtinti dangčiai, o šalia, o dieve, tualetinis popierius. Šoko terapija ištiko ten, kur mažiausiai tikėjomės (Michailas).

Istorijos herojus vaikas visą savo vaikystę ir didžiąją dalį paauglystės gyveno šalyje, kuri kardinaliai skiriasi nuo šalies, į kurią jis emigravo. Vaikas kartu su savo šeima išvyko į JAV iš ką tik žlugusios Sovietų Sąjungos. Skrido jie pro Stokholmo oro uostą, kuriame teko praleisti valandą. Pirmą kartą atsidūręs Vakarų šalyje vaikas suprato, kad pateko į visai kitą pasaulį, ką liudijo naujoji erdvė ir joje esantys daiktai. Kaip matoma istorijoje, Michailo

pamatyta aplinka netikėtai pribloškė jį savo išskirtinumu, nes labai skyrėsi nuo gimtosios šalies erdvės.

Toliau pateikiama paauglės, kuri iš mažo Lietuvos miesto atvyko į vieną didžiausių Europos miestų – Londoną, istorija. Istorija atskleidžia, kaip mergina išgyvena dviejų pasaulių susidūrimą.

Iki emigracijos niekur toliau nebuvau nuvažiavusi. Iš Kretingos vykdavome į Klaipėdą, na, dar pas senelį į kaimą Vidmantuose. Net po Lietuvą nelabai keliavau. Apsigyvenus Londone, nuvažiavome su drauge į miesto centrą. Tą vasarą vyko Olimpinės žaidynės. Mašinos pro mus pralėkdavo kas sekundę. Nespėdavom net atsisukti. Vaikščiojome centro gatvėmis ir skaičiavome, kiek čia tų kilometrų. Ar tas centras kaip mūsų visa Klaipėda, ar kaip Vilnius. Ar kaip visas Klaipėdos rajonas. Ir skaičiuodavome. Kiek čia žingsniais būtų išmatavus visą miestą, ar tik centrą, ar tik vieną gatvę. Tai kiek čia metrų gaunasi tos parduotuvės, sakau, kiek čia futbolo aikštynų tilptų į vieną parduotuvę? Skaičiuojam ir niekaip nesuskaičiuojam. Kiek čia žmonių? Kiek milijardų žmonių. Gali pasislėpti tuose milijarduose. Čia jie visur (Ieva).

Londone Ievą iš karto pribloškė didžiulė erdvė. Kiekvienas šioje erdvėje žengtas žingsnis skatino žvalgytis ir stebino. Vaikščiodama naujo miesto gatvėmis, atstumą ir pačią erdvę ji bandė matuoti dydžiais, kurie jai buvo pažįstami iš namų pasaulio. Naują erdvę ji matavo senosios erdvės matais. Kiek naujame mieste gali tilpti jos gimtųjų miestų? Kiek tilptų šioje gatvėje? – nuolat savęs klausė.

Dviejų pasaulių susidūrimo temą plėtojo E. Husserlis savo darbuose apie namų (angl. *homeworld*) ir svetimą (angl. *alienworld*) pasaulius. Ši E. Husserlio idėja plačiai nagrinėta fenomenologo geografo Davido Seamono (2014, p. 11) straipsnyje „Gyvenamoji erdvė, vieta ir fenomenologija: holistinė ir dialektinė perspektyvos“ (angl. *Lifeworld, Place and Phenomenology: Holistic and Dialectical Perspectives*). D. Seamonas rašo: „Namų pasaulis yra tylus, priimamas kaip savaime suprantamas patirčių, suvokimo ir situacijų laukas, kuriame kiekvienas iš mūsų gimė ir subrendo, iš pradžių kaip vaikas, vėliau kaip suaugęs. Namų pasaulis visada sugretinimas su svetimu pasauliu, kuris yra kitoniškumų ir skirtumų pasaulis, kuriame

galioja sąlyga, kad žmogui jame visada reikia būti viskam pasiruošusiam“ (2014, p. 11). Autoriaus nuomone, žmogus savo gimtąjį pasaulį iš tikrųjų suvokia tik tada, kai jį prisimena būdamas svetimame pasaulyje ir matydamas bei vertindamas svetimą ir namų pasaulių skirtumus. Apie tai rašė ir M. Heideggeris (1971), taikliai pažymėjęs, kad namus (namų pasaulį) žmogus įvertina tik tada, kai juos praranda, nes tik tada suvokia jų svarbą savo gyvenime. Taigi galima manyti, kad tik „praradus“ savo šalį, ji iš tikrųjų atrandama. Kitaip tariant, namų pasaulio praradimas kaip tik ir atveria kelius į jį.

E. Husserlio, M. Heideggerio ir D. Seamono mintys paaiškina vaiko migranto pasaulių susidūrimo reiškinių. Tik emigravęs vaikas pradeda suprasti savo gimtąjį namų pasaulį, lygindamas jį su naujuoju, kuris kol kas jam yra svetimas. Iki tol jis namų pasaulį suvokė kaip savaime suprantamą, kur viskas turėjo savo ritmą, tuo tarpu svetimas pasaulis iš pradžių atrodo kaip chaotiškas, net nenormalus. Panašų pastebėjimą pateikė A. Kirova ir M. Emme (2009), jų teigimu, imigracija sujaukia pažįstamą gyvenimo tvarką, kuri sieta su namų pasauliu, išryškindama svetimą pasaulio nenormalumą.

Taigi, nors fiziškai erdvę pakeisti nesudėtinga, perprasti tai, kas joje vyksta, akimirksniu, t. y. tik kirtus valstybės sieną, neįmanoma. Skirtumai tarp šalių matomi iš karto, tik palikus savo šalį ir atvykus į kitą. Tai verčia vaiką migrantą išgyventi jausmą, kad jo gimtoji šalis yra namų pasaulis, tuo tarpu naujoji šalis, į kurią atvyko, – svetimas pasaulis. Nuo šio momento namų pasaulis nebetraktuojamas kaip savaime suprantamas. Gimtojo ir svetimą pasaulių susidūrimas migracijos kontekste sukuria paradoksalią situaciją: viena vertus, vaikas praranda gimtąjį pasaulį ir savo vaizdinį apie naują pasaulį, kita vertus, – atranda svetimą pasaulį, kartu ir savo gimtąjį pasaulį.

Patekimas į svetimą pasaulį

Kaip minėta, gyventi į užsienį atvykęs vaikas patenka į svetimą pasaulį. Tai susiję su atradimais ir praradimais, senojo ir naujojo pasaulių susidūrimu. Nepaisant įvairių išgyvenimų, susiklosčiusių aplinkybių, patekimas į svetimą pasaulį yra ne tik fizinis aktas. Ką išgyvena vaikas, patekęs į svetimą pasaulį?

Apie patekimą į svetimą pasaulį pasakoja istorija apie vaikiną, iš Afrikos emigravusį į JAV. Tik atvykęs į naują vietą, jis pirmą kartą sužinojo, kad yra toks šaltasis metų laikotarpis.

Tą tikrai šaltą vasario vakarą mes su taksi važiuojame žemyn iš tarptautinio Kenedžio oro uosto, kur mano pusbroliai laukė mūsų atvykstant. Kelionė automobiliu iš Niujorko į Springfeldą buvo ilga. Kai atvykome į mano pusbrolio (kur ketinome gyventi) namus, vis dar buvo šalta. Man buvo smalsu, klausiau savęs, ar ši Amerikos dalis skiriasi nuo kitų? Hiustone, kur buvau pirmą kartą, kai lankiausi Amerikoje, buvo šilta. Vis kartoju mintyse, ar šaltis praeis, ar šaltis praeis? Deja, jis taip ir nepraėjo, o po kelių dienų tėvai man paaiškino, kad tai žiema (Tango).

Tango atvyko į JAV iš valstybės, kurioje oro temperatūra nenukrenta žemiau nulio ir nėra sniego. Imigracijos vietoje jį pasitiko neįprastas šaltis. Vaikinui buvo smalsu, ar taip šalta yra visoje šalyje, į kurią jis atvyko? Ar taip šalta bus visada? Galiausiai jam prireikė tėvų pagalbos, jie ir paaiškino, kad šaltis yra žiemos požymis, jis baigsis, kai baigsis žiema.

Labai panaši situacija aprašyta D. Dachyshyn (2012) fenomenologiniame tyrime. Čia aprašyta mergaitės, kuri emigravo iš Fidžio salų į Kanadą, pirmoji „pažintis“ su sniegu:

Kitas dalykas, kurį aš atsimenu, tai sėdžiu automobilio viduje ir tai yra pirmas kartas, kai matau automobilį su šildytuvu. Sėdžiu įsprausta ant galinės sėdynės ir žiūriu pro langą. Visur aplink, ant žemės, balta medžiaga, manau sau, kokia ši vieta purvina. Ši šalis yra purvina. Čia tiek daug šiukšlių, kad jie net nežino, kur jas dėti. Net netoptelėjo mintis paklausti tėvų, kas tai per balta medžiaga. Vienoje kelio pusėje, kur šiukšlių rūšiotojas sustūmė visą tą medžiagą, susidarė gal trijų metrų aukščio kalnas. Maniau, kad tai tikrai šiukšlės, pas mus, Fidžyje, taip paprastai kraunamos šiukšlės. Kodėl man niekas nepapasakojo apie sniegą, visi juk žinojo, kad ketinu važiuoti į Kanadą? (Haddy, iš D. Dachyshyn, 2012, p. 4).

Haddy kartu su tėvais į Kanadą emigravo iš Fidžio salos. Niekada savo gyvenime nemačiusi sniego, mergina lygina jį su šiukšlėmis. Jos gimtojoje šalyje gatvėje mėtosi šiukšlės, taip pat kaip Kanadoje žemę

dengia sniegas. Imigracijos pasaulį ji vertina remdamasi savo negausia patirtimi ir savo namų pasaulio suvokimu.

Abi minėtas istorijas sieja tai, kad vaikai imigracijos pasaulį mato kitaip nei jų tėvai ar artimieji. Pirmojoje istorijoje vaikas patiria jam neįprastą šaltį. Antrojoje – mergaitė atsiduria pasaulyje, kuriame, kaip jai atrodo, pilna „šiukšlių“, nors iš tikrųjų – pilna sniego. Abiejų istorijų herojai vaikai nesuvokia, kas aplink vyksta. Naujas pasaulis glumina savo neįprastumu. Akivaizdu, kad tokiose situacijose, t. y. patenkant į naują – svetimą pasaulį vaikams ypač reikia tėvų ar kitų šalia esančių suaugusiųjų pedagoginės pagalbos.

Kaip rašo M. Van Manenas (1990), kiekvienas suaugęs žmogus, pedagogas jis ar ne, turi pedagoginę pareigą – jausti atsakomybę už šalia esantį vaiką, ypač jei šiam reikia pagalbos; kiekvieno suaugusiojo pedagoginė pareiga vesti vaiką per gyvenimą, padėti jam ir jį palaikyti. Taigi suaugęs žmogus su vaiku turi elgtis pedagogiškai, atsakingai ir tinkamai, rūpintis juo ir tenkinti jo poreikius (Van Manen, 2012).

Siekiant pedagogiškai reaguoti į vaiko pagalbos prašymus svarbu suvokti jų raišką. T. Saevi (2005) pastebi, kad vaikas gali prašyti ar net maldauti (angl. *plea*) pagalbos, bet pats šis pagalbos prašymas nebūtinai bus išreiškiamas žodžiais, gali būti ir nebylus ar išreikštas garsais, gestais. Todėl kartais vaikų pagalbos prašymus sunku suprasti ir taktiškai į juos reaguoti.

Kita situacija iliustruoja tokio pedagoginio elgesio momentą, kuriame matyti suaugusiojo reakcija į nebyliai pagalbos prašantį pažeidžiamą vaiką.

Buvo ankstus rytas, 5:15 jau turėjome laukti kieme. Iki autobusų stoties mus turėjo nuvežti mano teta. Kai auštant nusileidau iš antro aukšto į apačią, prie durų jau laukė tetos mašina. Įsėdus į mašiną, su mama visai nekalbėjome. Širdį spaudė, tvenkėsi ašaros. Abi su mama beveik nejudėjom, bučiavome brolio galvą, glostėme ją, abi laikėme jo rankas. Automobiliui pajudėjus, taip ir neištarėme nė žodžio, net neatsimenu, juokėmės ar verkėm, tiesiog žiūrėjome viena į kitą (Ieva).

Ieva kartu su broliu ir mama emigravo, kai merginai buvo šiek tiek daugiau kaip 16 metų. Aprašytoje istorijoje pavaizduotas jos ir mamos bei brolio išvykimas iš gimtosios šalies. Mergina sunkiai išgyveno išvykimą: skausmas ir ašaros, kaip ji rašo, spaudė širdį. Tačiau, kaip matome iš pasakojimo, Ieva, nors žodžiais ar elgesiu tiesiogiai neparodė skausmo, iš mamos sulaukė pagalbos. Tarsi veidrodžio atspindyje mama matė dukters išgyvenimus ir žvilgsniu stengėsi ją palaikyti, padėti jai išgyventi skausmą. Tokia mamos reakcija yra taktiškas pedagoginis elgesys, tuo metu ypač padėjęs merginai.

Taigi migruodamas vaikas palieka gerai pažįstamą namų pasaulį ir įžengia į svetimą – nežinomą erdvę. Patekimas į svetimą pasaulį jam sukelia daug išgyvenimų ar net skausmo, jis tampa labiau pažeidžiamas. Esant ypač pažeidžiamam, svarbus artimųjų palaikymas ir pagalba. Vaikui reikia pedagoginės pagalbos, kuri pasireiškia kaip rūpinimasis juo, atsakingas elgesys, supratimas, tinkamas reagavimas net į nebylius pagalbos prašymus. Toks pedagoginis elgesys užtikrina vaiko interesus, padeda jam augti ir vystytis.

Senojo pasaulio nutolimas

Migracija yra neįmanoma nekeičiant gyvenamosios erdvės. Nei gimtoji, nei naujoji šalys nesikeičia, fiziškai keičiasi tik žmogaus buvimo vieta. Bet akivaizdu, kad palikta gimtoji šalis fiziškai nutolsta nuo žmogaus buvimo vietos. Kaip ši nutolinimą išgyvena migruojantis vaikas?

Apie tai pasakojama čia pateiktoje istorijoje.

Ir štai aš jau sėdžiu savo naujame amerikietišrame name šalia savo mamos ir sesers. Klausomės tylaus dukterėčios balselio telefonu iš jau tokios tolimos Lietuvos. Dukterėčia Nika pasakoja apie savo vaikiškus dienos darbus, dainuoja, skaito eilėraščius ir vis klausinėja mano mamos: „Močiute, o tu gerai atskridai? O tu iš lėktuvo neiškritai?“ Ir kaskart klausia kiekvienos iš mūsų: „O tu vis dar mane myli?“ (Gabrielė).

Gabrielė, būdama paauglė, kartu su mama į JAV emigravo iš Lietuvos. Atvykusi į naują šalį ji bendrauja su gimtoje šalyje likusiais

artimaisiais. Viena vertus, pasakojama apie klausinėti ir vaikiškai abejoti linkusią mažą mergaitę, kuri domisi, ar jos teta (Gabrielė) ir močiutė vis dar ją myli, ar meilė neišblėso joms išvykus. Tačiau, žvelgiant giliau, akivaizdu, kad Gabrielės istorijoje atsiskleidžia nutolimas nuo namų pasaulio, kuriame liko artimi žmonės.

Taigi migravimas lemia atstumą tarp šalių ne tik tiesiogine, bet ir perkeltine prasme – tai atstumas tarp pasaulių, kurių viename gyvena migrantai, kitame – gimtinėje likę artimieji. Kilometrais išreiškiamas fizinis atstumas tarp šių pasaulių tampa atstumu, kurį galima būtų „išreikšti“ telefono skambučių, laiškų, kitų susisiekimo priemonių skaičiumi. Zhou Wu (Wu, žr. internetinę prieigą) teigimu, migrantas tiesiogiai nebedalyvauja gimtinėje likusių artimųjų gyvenime. Kitaip tariant, jis nebesidalija gyvenimu su tais, kurie liko gimtinėje, apie juos tik kartais išgirsta, gyvendamas savajame imigracijos pasaulyje. Nors, viena vertus, jis vis dar yra namų pasaulyje likusios šeimos narys, kita vertus, jis nebėra tos šeimos gyvenimo dalyvis ir formaliai priklauso kitam pasauliui.

Apie gimtojo pasaulio nutolimą pasakoja ir pateikta migrantės Rūtos istorija, matome, ką patiria kartais trumpam paviešėti į gimtąjį pasaulį grįžtantis žmogus.

Anksčiau pas senelį praleisdavome vasaras. Kiekvieną dieną reikėdavo rinkti serbentus, agrastus. Kiekvieną dieną po kibiriuką uogų, kurios tuo metu augdavo. Turėjau net sąsiuvinį, į kurį rašydavau, kiek litrų surinkau kiekvieną dieną, o senelis už tai skirdavo balų. Už surinktus balus galėjau gauti ledų ar saldinių. Dabar grįžusi vasarą irgi bėgu daržų ravėti, uogų skinti. Jis (senelis) man sako: „Tu ilsėkis. Aš viską padarysiu“. Pasijuntu labai keistai. (Rūta).

Rūta pasakoja, kaip pasikeitė jos pareigos ir prievolės gimtojoje šalyje, jai emigravus į užsienį. Mergina pastebi, kad anksčiau, viešėdama senelio namuose, turėjo nemažai pareigų. Emigravimas gerokai pakoregavo jos pareigas. Kaip matyti, dalį savo pareigų Rūta prarado.

Šią išvalgą galima būtų pakomentuoti, remiantis Zhou Wu (Wu, žr. internetinę prieigą:

Išvykdamas migrantas praranda savo statusą gimtojoje šalyje ar net šeimoje. Prieš išvykdamas jis buvo anūkas, brolis, pusbrolis, turėjo atitinkamas pareigas (namų ruošos, ūkio darbų, kt.), o dabar, nors tebėra tas pats asmuo, bet tarsi įgavęs svečio, kuris atvyko ilsėtis, statusą.

Kitaip tariant, migrantas tampa svečiu savo paties namuose, tai aiškiai atskleidžia Rūtos istorija. Gimtieji namai, namų erdvė, teikę jaukumo ir saugumą, tapo laikina buveine, kurioje migrantas nebeturi statuso „savas“, nes tapo kito pasaulio atstovu. Šį teiginį puikiai iliustruoja Julija Rabinovich (2011) romane „Pramuštgalvis“ (angl. *Splithead*), pateikiame disertacijos autorės perfrazuotą ištrauką:

Emigracija išskiria žmones. Apie sėkmes ir asmenines nelaimes jie sužino tik gavę laiškus ar kalbėdami telefonu. Artimas kontaktas nebeįmanomas. Jie tarsi kitoje planetoje, kur sunku kvėpuoti, lyg būtų su skafandru, kurio nedrįsti nusiimti, nes bijai, kad naujojoje atmosferoje gali pritrūkti oro. Krūtinė sunkiai pakyla ir leidžiasi. Skauda plaučius. Kitų girdimi balsai primena knarkimą, sklindantį pro šalmo mikrofoną.

Būdama septynerių istorijos autorė su šeima iš Sovietų Sąjungos emigravo į Vieną. Gimtinėje liko daug artimų žmonių, kurių gyvenimo naujienos, problemos, džiaugsmingi ir skaudūs įvykiai emigracijoje gyvenančią merginą pasiekia tik laiškais ar telefonu jau kaip „įvykę įvykiai“. J. Rabinovich teigimu, išvykęs žmogus primena kitos planetos, kurioje šiuo metu gyvena, gyventoją. Tuo tarpu jo šeima priklauso senojo pasaulio erdvei, nuo kurios migrantę skiria uždanga – „skafandras“.

Minėtos istorijos padeda suprasti, kad gimtasis pasaulis tolsta nuo migravusio vaiko ne tik fiziškai. Jis pradeda tolti nuo pat emigracijos pradžios. Taip atsitinka, nes emigrantas nebegali tiesiogiai būti gimtajame pasaulyje ir dalyvauti čia likusių artimų žmonių gyvenime. Juos skiria savotiška „dvasinė uždanga“, neleidžianti priartėti prie

savo artimųjų, būti tuo, kuo būta anksčiau. Kaip pažymi G. Madisonas (2009), kuo daugiau laiko migrantas praleidžia emigracijoje, tuo labiau blunka gimtųjų namų vaizdas. Todėl laikui bėgant paliktas gimtasis pasaulis pamažu praranda namų reikšmę ir tampa laikinąja buveine, į kurią grįžęs vaikas jaučiasi jau kaip svečias.

Svetimo pasaulio tapimas namų pasauliu

Apie migraciją rašęs A. Schutzas (1945) atkreipė dėmesį į tai, kad imigravęs žmogus laikui bėgant supanašėja su vietos gyventojais, nutolsta nuo gimtosios šalies, o svetima erdvė pamažu tampa namais. Kitaip tariant, laikui bėgant aplinka, kuri buvo svetima ir bauginanti, tampa artima ir sava. Ir nors ryšių su gimtąja šalimi visiškai nutraukti neįmanoma, ryšys su naująja šalimi tampa vis glaudesnis ir mielesnis.

Kaip vaikai išgyvena svetimo pasaulio tapimą namų pasauliu? Pateiktoje vienos migrantės istorijoje tokie išgyvenimai ir aprašyti.

Išeinu į savo sodą. Su malonumu žvelgiu į žydintį citrinos medį, kaip iš žemės saulės link stiebiasi agurko stiebelis, kaip voverė šokinėja nuo medžio prie medžio, mėgindama prasibrauti prie paukščių lesyklos. Įkvėpiu besiskleidžiančios rožės aromatą. Pirmą kartą per tiek metų pamatau visą šį grožį, kvėpuoju ir jaučiu jį kiekviena savo kūno ląstele. Tai mano namai. Mano Amerika (Anyta).

Anyta iš Latvijos emigravo į JAV. Jos migracijos istorija nėra paprasta. Kaip daugelis kitų migrantų, atvykusi į naują šalį ji turėjo įvairių sunkumų. Tačiau laikui bėgant aplinka, kuri jai buvo svetima, tapo maloni. Kitaip tariant, pasaulis, iš pradžių jai buvęs svetimas ir tolimas, tapo mielas ir artimas. Svarbi ir mylima tapo kiekviena tos svetimos-artimos erdvės detalė. Matome, kaip metams bėgant svetimas pasaulis virsta namų pasauliu, kitaip tariant, tampa namais.

S. Baldurssono teigimu, namai, viena vertus, siejami su erdvine jų padėtimi: yra tam tikroje gatvėje, rajone, tam tikroje šalyje. Kita vertus, jie neatsiejami nuo jausmo, kad „esi namuose“ (Baldursson, žr. internetinę prieigą). Laikantis tokio požiūrio, namai – tai tam tikrą vietą erdvėje turintis objektas (pastatas, butas, kambarys), kur žmogus jaučiasi jaukiai.

Tačiau, kaip teigia G. Madisonas (2009), kalbėdamas apie namus žmogus dažniausiai turi omenyje tą vietą, kurioje šiuo metu gyvena, o ne tą, kuriai jis „dvasiškai priklauso“. Galima pateikti šią idėją iliustruojantį D. J. Van Lennepo (1969) pavyzdį apie viešbučio kambarį. Viešbučio kambarys iš pirmo žvilgsnio tikrai nėra jame gyvenančio žmogaus namai, tačiau pagyvenus jame tam tikrą laiką kambario statusas keičiasi. Kaip paradoksaliai tai beatrodytų, jis tampa namais: čia atsiranda kambario svečiui priklausančių daiktų, jis šiame kambaryje turi vietų, kuriose pasideda vienus ar kitus savo daiktus. Po ilgos mieste praleistos dienos svečias grįžta į viešbučio kambarį pailsėti ir vadina jį „savo kambariu“ (Van Lennep, 1969). Taigi iš pradžių buvusi svetima vieta tampa labai artima, sava. Natūralu, kad kuo ilgiau laiko žmogus praleidžia naujoje vietoje, tuo labiau su ja susigyvena, galbūt net ją įsimyli. Todėl iš pradžių buvęs svetimas kambarys tampa „savu“ lingvistinė prasme (žmogus kalba apie jį kaip apie savo), o laikui bėgant „savu“ tampa ir dvasiniu požiūriu.

Taigi migracijos kontekste migrantas laikui bėgant susitapatina su naująja-svetima vieta. Čia atsiranda migranto daiktų, su kuriais jį jau sieja tam tikri gyvenimo įvykiai ar atsitikimai. Kitaip tariant, silpnėja naujų namų svetimumo jausmas, migrantas juos pradeda vadinti namais. Ilgainiui jie tampa namais ir dvasine prasme. Tuo tarpu gimtųjų namų pasaulis, kurio dalis yra artimi žmonės, dėl ilgo atskirai praleisto laiko vis labiau tolsta ir pamažu pradeda įgauti svetimo pasaulio bruožų.

LITERATŪRA

- ABC news. Europes Refugee Crisis Numbers. Prieiga internete: <http://abcnews.go.com/International/europes-refugee-crisis-numbers/story?id=33586117> [žiūrėta 2015-09-10].
- Adams, L., Kirova, A. (Eds.). (2007). *Global migration and education: School, children, and families*. Psychology Press.
- Aleksandravičius, E., Kuzmickaitė, D. K. (2008). *Emigracija ir šeima: vaikų ugdymo problemos ir iššūkiai*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Versus aureus.
- Altschul, I. (2011). Parental Involvement and the Academic Achievement of Mexican American Youths: What kinds of Involvement in Youths Education matter Most? *Social Work Research*, 35(3): 159–170.
- Ambrozaitienė, D. (2013). *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija*. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga internete: http://osp.stat.gov.lt/documents/10180/637156/Pasaulio_lietuviau_bendr_Gyv_tarpt_migr_130509.pdf/48e90937-3bd1-45908aa6-68087cdf46dd [žiūrėta 2014-09-21].
- Amnesty international. Prieiga internete: <https://www.amnesty.org/en/>
- Anderson, L., Jacobs, J., Schramm, S., Splittgerber, F. (2000). School transitions: beginning of the end or a new beginning? *International Journal of Educational Research*, 33: 325–339.
- Andrijauskas, A. (2010). Sartre'o egzistencinės ontologijos principai. *Logos*, (64): 16–22.
- Anglų-lietuvių kalbos žodynas. Prieiga internete: <http://anglu-lietuviau.xb.lt/>
- Antman, F. M. (2012). Gender, educational attainment, and the impact of parental migration on children left behind. *Journal of Population Economics*, 25(4): 1187–1214.
- Aristotelis. (2009) *Politika*. Vilnius: Margi raštai.
- Arthos, J. (2000). To Be Alive When Something Happens: Retrieving Dilthey's Erlebnis. *Janus Head*, 3(1): 3–1.

- Bajoriūnas, Z. (1997). *Šeimos edukologija*. Vadovėlis. Vilnius: Jožara, 297 p.
- Baldursson, S. *The nature of Homeness*. Prieiga internete: <http://www.phenomenologyonline.com/sources/textorium/baldursson-stefan-the-nature-of-at-homeness/> [žiūrėta 2014-09-21].
- Barkauskaitė, M., Mišeikytė, K. (2006). Mokinių adaptacijos ypatumai kritinių ugdymo(si) etapų metu. *Pedagogika*, 84 (201): 127–133.
- Bellmore, A. D. (2011). Peer rejection and unpopularity: Predicting GPAs across the transition to middle school. *Journal of Educational Psychology*, 103: 282–295.
- Berns, R. (2009). *Vaiko socializacija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
- Biblija*. Prieiga internete: http://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKK1998_Pr_11,1-9.28-30;12,1 [žiūrėta 2015-07-28].
- Bitinas, B. (2006). *Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas*. Vilnius: Kronta.
- Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydzūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda.
- Bollnow, O. F. (1961). Lived-space. *Philosophy Today*, 5(1): 31–39.
- Bollnow, O. F. (2011). *Human space*. J. Kohlmaier (ed.). Hyphen.
- Bras, H., Neven, M. (2007). The effects of siblings on the migration of women in two rural areas of Belgium and the Netherlands, 1829–1940. *Population studies*, 61(1): 53–71.
- Brettell, C. B., Hollifield, J. F. (Eds.). (2014). *Migration theory: Talking across disciplines*. Routledge: New York.
- Briedis, M. (2011). E. Husserlio Fenomenologinis projektas ir psichoterapijos problemos. *Problemos*, 79: 129–140.
- Bubnys, R. (2009). *Reflektyvus mokymasis kaip edukacinis fenomenas ugdant specialiuosius pedagogus aukštojoje mokykloje*. Daktaro disertacija. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Burchinal, M. R., Roberts, J. E., Zeisel, S. A., Rowley, S. J. (2008). Social risk and protective factors for african american children's

- academic achievement *and* adjustment during *the* transition to middle school. *Developmental Psychology*, 44 (1): 286–292.
- Butvilas, T. (2007). Emigracija: palikti vaikai. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 5: 378–385.
- Butvilas, T. (2008). Šeimoje netektį patyrusių vaikų saviidentifikacijos poreikis kaip socializacijos veiksnys. *Acta paedagogica Vilnensia*, 20: 213–224.
- Butvilas, T., Terepaitė, J. (2008). Tėvų emigraciją patyrusių vaikų asmenybiniai bruožai ir jų emocinį ugdymą sąlygojantys socialiniai mitai. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 1 (17): 70–74.
- Castles, S. (2000). International Migration at the Beginning of the Twenty-First Century: Global Trends and Issues. *International Social Science Journal*, 52(165): 269–281.
- Castles, S., De Haas, H., Miller, M. (2014). *The age of migration*. Guilford Press: New York.
- Castles, S., Miller, M. J., Ammendola, G. (2013). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 3rd ed. New York: The Guilford Press.
- Castree, N., Rogers, A., Kitchin, R. (2013). *A dictionary of human geography*. Oxford University Press.
- Celešiūtė, I. (2008). Lituanistinio vaikų ugdymo užsienio šalyse ypatumai. *Oikos: Lithuanian Migration & Diaspora Studies*, 6: 52–72.
- Centre for Research on Families and Relationships. Prieiga internete: <http://www.crfr.ac.uk/>
- Chang, H., Dong, X. Y., MacPhail, F. (2011). Labor migration and time use patterns of the left-behind children and elderly in rural China. *World Development*, 39(12): 2199–2210.
- Child migration research Network. *Migration with families*. Prieiga internete: http://www.childmigration.net/Main_theme_home?selection=Migration_with_families [žiūrėta 2015-05-11].
- Child Migration Trust. *Child Migration History*. Prieiga internete: <http://www.childmigrantstrust.com/our-work/child-migration-history> [žiūrėta 2015-05-11].

- Chishti, M., Hipsman, F. (2014). Unaccompanied Minors Crisis Has Receded from Headlines But Major Issues Remain. *Migration Policy Institute*. Prieiga internete: <http://www.migrationpolicy.org/article/unaccompanied-minors-crisis-has-receded-headlines-major-issues-remain> [žiūrėta 2014-12-29].
- Cohen, R. (2006). *Migration and its enemies*. Hampshire: Ashgate.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. 3rd Edition. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Cullen, M., Robles-Pina, R. (2009). Grade Transitions from Elementary to Secondary School: What is the Impact on Students. *Southeastern Teacher Education Journal*, 2(1): 31–38.
- Česnuitytė, V. (2012). Šeimos samprata: Lietuvos gyventojų subjektyvus požiūris. *Socialinis darbas*, 11 (2): 257–270.
- Dabartinis lietuvių kalbos žodynas* Prieiga internete: <http://dz.lki.lt/>
- Dachyshyn, D. M. (2013). Children dwelling in the absence of home. *Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, 12(1): 1–10.
- Damulienė, A. (2013). Migracijos problema Lietuvoje ir jos įtaka šalies ekonomikai. *Business Systems and Economics*, 3 (1): 106–118.
- Daraškevičiūtė, V. (2013). *Estetikos sampratos transformacijos ontologinėje hermeneutikoje*: H. Gadameris, L. Pareysonas. *Logos*, 76: 82–90.
- De Lima, P., Punch, S., Whitehead, A. (2012). *Exploring children's experiences of migration: movement and family relationships*. Prieiga internete: <https://www.era.lib.ed.ac.uk/bitstream/handle/1842/6555/briefing%2061.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [žiūrėta 2014-12-15].
- De Lorde, A. *Goodreads* Prieiga internete: http://www.goodreads.com/search?q=andre+de+lorde&search%5Bsource%5D=goodreads&search_type=quotes&tab=quotes [žiūrėta 2015-09-11].

- Dekker, W. (2011). Dwelling, hose and home:towards a home-led perspective on dementia care. *Medical Health Care and Philosophy*, 14: 291–300.
- Demografijos metraštis*. (2011). Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius.
- Demografijos metraštis*. (2013). Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius.
- Diedrich, W. W., Burggraeve, R., Gastmans, C. (2006). Towards a Levinasian Care Ethic. *Ethical Perspectives*, 13(1): 31–59.
- Ensor, M. O., Gozdzia, E. M. (2010). *Children and Migration: At the crossroads of resiliency and vulnerability*. Palgrave Macmillan
- ES Rinka. Keturių ES teisės. Prieiga internete: http://www.esrinka.lt/lt/es-vidaus-rinka_91/judejimas.html [žiūrėta 2015-05-13].
- ES rinka. Prieiga internete: http://www.esrinka.lt/lt/es-vidaus-rinka_91/judejimas.html [žiūrėta 2015-05-13].
- Europea 2020. (2010). *Una strategia per una crescita intelligente, sostenibile e inclusiva*. Strasbourg.
- Europos migracijos tinklas. (2010). *Apykaitinė ir laikinoji migracija*. Prieiga internete: http://www.iom.lt/images/publikacijos/failai/1427788797_apykaitine_ir_laikinoji_migracija_nacionaline_studija_2011_lt.pdf [žiūrėta 2015-06-16].
- Europos migracijos tinklas. (2015). *Kas imigruoja į Lietuvą*. Prieiga internete: <http://123.emn.lt/lt/imigracija/kas-imigruoja-i-lietuva> [žiūrėta 2015-06-03].
- Europos žmogaus teisių konvencija. (1963). Prieiga internete: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LIT.pdf [žiūrėta 2015-02-02].
- Eurostat. *Europe's migration rates*. Prieiga internete: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> [žiūrėta 2015-06-16].
- Fan, X., Chen, M. (2001). Parental involvement and students' academic achievement: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 13(1): 1–22.

- Favell, A. (2008). The New face of East-West Migration in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34: 701–716.
- Forced Migration Guide. (2014). *What is forced migration?* Prieiga internete: <http://forcedmigrationguide.pbworks.com/w/page/7447981/Part%20One> [žiūrėta 2015-04-15].
- Fortuny, K., Chaudry, A. (2009). *Children of Immigrants. Urban Institute*. Prieiga internete: http://www.urbaninstitute.org/UploadedPDF/901292_immigrationtrends.pdf [žiūrėta 2015-04-15].
- Gao, Y., Li, L. P., Kim, J. H., Congdon, N., Lau, J., Griffiths, S. (2010). The impact of parental migration on health status and health behaviours among left behind adolescent school children in China. *BMC public health*, 10(1): 56.
- Garšvė, L. (2013). *Lietuvių kilmės mokinių tautinio identiteto ugdymas(is)*. Daktaro disertacija: socialiniai moksliai: edukologija. Šiaulių universitetas.
- Gibson, J., McKenzie, D., Stillman, S. (2011). The impacts of international migration on remaining household members: omnibus results from a migration lottery program. *Review of Economics and Statistics*, 93(4): 1297–1318.
- Giedraitytė, M., Bieliauskaitė, R. (2010). Vaikų, kurių tėvai išvykę iš Lietuvos, elgesio ir emocijų sunkumai: palyginimas su Lietuvos reprezentacinės imties duomenimis. *Tarptautinis psichologijos žurnalas: Biopsichosocialinis požiūris*, 7: 9–28.
- Gyventojų migracija Lietuvoje (2006). *Modelio kaita ir situacijos analizė*. Tarptautinė migracijos organizacija. Socialinių tyrimų institutas. Vilnius. Prieiga internete: <http://www.iom.lt/documents/Lietuvos%20gyventoju%20poziuris.pdf> [žiūrėta 2015-03-16].
- Global Migration Trends infographic. (2014). *The Global Challenge of Managing Migration*. Prieiga internete: <http://www.prb.org/Multimedia/Infographics/2014/infographic-global-migration.aspx> [žiūrėta 2015-04-17].

- Glossary on migration. International migration law. (2004). *International Organization for Migration*. Prieiga internete: <https://www.iom.int/key-migration-terms> [žiūrėta 2015-04-22].
- Golafshani, N. (2003). Understanding reliability and validity in qualitative research. *The qualitative report*, 8(4): 597–606.
- Goldenberg, C., Gallimore, R., Reese, L., Garnier, H. (2001). Cause or effect? A longitudinal study of immigrant Latino parents' aspirations and expectations, and their children's school performance. *American Educational Research Journal*, 38(3): 547–582.
- Gonzales, R. (2011). *Butterfly Boy: Memories of a Chicano Mariposa*. University of Wisconsin Press, 224 p.
- Gonzalez-DeHass, A. R., Willems, P. P., Holbein, M. F. D. (2005). Examining the relationship between parental involvement and student motivation. *Educational psychology review*, 17(2), 99–123.
- Gordon, M. (1998). *A Dictionary of Sociology*. New York: Oxford.
- Grynberg, C. (2012). *Disjunctions and contradictions: an exploration of my childhood migration experience through visual art*. Doctoral dissertation. RMIT University
- Gumuliauskienė, A., Butvilas, T., Butvilienė, J. (2008). Tėvų emigraciją patyrusių vaikų globos ir socialinės gerovės užtikrinimas: ekspertų požiūris. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 4 (20): 145–150.
- Gutauskas, M. (2002). Dialogo problemos sprendimo prielaidos Edmundo Husserlio intersubjektyvumo teorijoje. *Problemos*, 61: 187–203.
- Haase, M. T. (2003). *The Lived Experience of Obsessive Compulsive Disorder*. Doctoral dissertation Alberta University, p. 247.
- Hagelskamp, C., Suarez-Orozco, C., Hughes, D. (2010). Migrating to opportunities: how family migration motivations shape academic trajectories among newcomer immigrant youth. *New York Journal of Social Issues*, 66 (4): 717–773.
- Hegel, G. W. (2004). *The Phenomenology of Spirit (The Phenomenology of Mind)*. Digireads Publishing.

- Hegel, G. W. (2012). *Hegel's Philosophy of Mind*. B&R Samizdat Express.
- Heidegger, M. (1962). *Being and time*. Translated by John Macquarrie & Edward Robinson. New York: Harper Collins, Harper San Francisco.
- Heidegger, M. (1971). *Building dwelling thinking*. In *Poetry, language thought*. Translation and introduction: Albert Hofstadter. New York: Harper & Row.
- Hindman, H. D. (2011). *The world of child labor: An historical and regional survey*. ME Sharpe.
- Hoover-Dempsey, K. V., Sandler, H. M. (1995). Parental involvement in children's education: Why does it make a difference? *Teachers College Record*, 97(2): 310–331.
- Hornby, G., Witte, C. (2010). A survey of parental involvement in middle schools in New Zealand. *Pastoral Care in Education*, 28(1): 59–69.
- Husserl, E. (1962). *Ideas: General introduction to pure phenomenology*. Translated by W. R. Boyce Gibson. New York: Collier Books.
- Husserl, E. (1991). *Cartesian meditations: An introduction to phenomenology*. Translated by D. Cairns. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Internet Encyclopedia of Philosophy, a Peer-Review academic Resource*. Prieiga internete: <http://www.iep.utm.edu/> [žiūrėta 2015-07-24].
- IOM integracijos vadovas*. (2009) Prieiga internete: <http://www.iom.lt/documents/integracijos-vadovas.pdf>, [žiūrėta 2015-07-13].
- Ivanauskienė, V. (2008). Socialinio darbo su šeima teoriniai ir praktiniai aspektai. Prieiga internete: http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2008~ISSN_2029-0470.N_2_2.PG_77-86/DS.002.0.01.ARTIC [žiūrėta 2015-08-06].
- Jacob, B. A., Wilder, T. (2010). Educational expectations and attainment. *National Bureau of Economic Research*.

- Jakavičius, V. (1998). *Žmogaus ugdymas. Įvadas į edukologijos studijas*. Klaipėda: KU.
- Jimerson, S. R., Campos, E., Greif, J. L. (2003). Toward an understanding of definitions and measures of school engagement and related terms. *The California School Psychologist*, 8(1): 7–27.
- Jokubaitis, A. (2014). *Aplinkeliai*. Prieiga internetu: <http://aplinkkeliai.lt/musu-tekstai/akademybe/niekis-ir-daiktas-heideggerio-ir-daoizmo-filosofijoje/> [žiūrėta 2015 08 30].
- Jovaiša, L. (1993). *Pedagogikos terminai*. Kaunas: Šviesa.
- Jovaiša, L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija. (1989). *Valstybės žinios*, 1995-07-21, Nr. 60-1501.
- Juodaitytė, A., Rūdytė, K. (2007). Vaikų savaiminio mokymo(si) namų aplinkoje reikšmingumo diskursas. *Pedagogika*, 85: 135–145.
- Juozeliūnienė, I. (2013). Migraciją patiriančių šeimų sociologinio tyrimo metmenys. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1: 53–88.
- Juozeliūnienė, I., Kanapienienė, L., Kazlauskaitė, A. (2008). Atotolio šeima: nauja užduotis šeimos sociologijai. *Sociologija: mintis ir veiksmas*, 1: 119–133.
- Juozeliūnienė, I., Tureikytė, D., Žilinskienė, L., Butėnaitė, R., Novikas, S. (2014). Emigrantai: „atstumtieji“ ar nauji socialiniai veikėjai? *Filosofija. Sociologija*, 25(4): 254–262.
- Jurkuvienė, R. (2008). *Pozityvų šeimos įvaizdį ir šeimos savivertę padedantys kurti veiksniai: detali situacijos analizė*. Tyrimo ataskaita. Prieiga internete: http://www.mususeima.lt/uploads/documents/pozityv_eimos_vaizd_skatinantys_veiksniai.pdf [žiūrėta 2015-09-02].
- Kalbos filosofija <http://lingvo.info/lt/babylon/philosophy>
- Kalbos konsultacijų kompiuterinis bankas. Prieiga internete: <http://www.lki.lt/lki/kkb/bd.php?kitas=priesaga%20-avimas> [žiūrėta 2015-06-07].

- Kaniušonytė, G., Truskauskaitė, I., Gervinskaitė, L. (2011). *Psichologinės migracijos pasekmės šeimai. Vaikų emocinių ir elgesio sunkumų prevencija*. Vilnius: Edukologija, 60 p.
- Kanopienė, V. (2008). *Socialinė demografija*. Vadovėlis. Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.
- Kardelis, K. (2007). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Judex, 398 p.
- Kardelis, K., Matulionis, A. V., Šukys, S., Kardelienė, L. (2010). Emigracija lietuvių šeimose: paauglio asmenybės pozicijos raida tėvams išvykus dirbti svetur. *FilosoFija. sociologija*, 2: 132–142.
- Katz, E. (2011). *The Critical Role of School in a Child's Life*. Prieiga internete:
http://www.education.com/reference/article/Ref_Critical_Role_School/ [žiūrėta 2015-06-02].
- Kazlauskaitė, A., Juozeliūnienė, I., Kanapienienė, L. (2008). Atotolio šeima: nauja užduotis šeimos sociologijai. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1: 119–133.
- Kazlauskienė, A., Rinkevičius L. (2006). Lithuanian 'brain drain' causes. Push and pull factors. *Engineering economics*, 6 (591): 27–37.
- Kim, S. Y., Chen, Q., Wang, Y., Shen, Y., Orozco-Lapray, D. (2013). Longitudinal linkages among parent-child acculturation discrepancy, parenting, parent-child sense of alienation, and adolescent adjustment in Chinese immigrant families. *Developmental psychology*, 49(5): 900.
- Kirova, A. (2009). Immigrant Children's Body Engagement in Accepting Their Lived Experiences of Immigration: Creating Poly-Media Descriptive Texts. *Phenomenology and Practice*, 3: 59–79.
- Kirova, A., Emme, M. (2008). Fotonovela as a research tool in image-based participatory research with immigrant children. *International Journal of Qualitative Methods*, 7(2): 35–57.
- Kirova-Petrova, A. (2000). Researching young children's lived experiences of loneliness: Pedagogical implications for linguistically diverse students. *Alberta Journal of Educational Research*, 46(2): 99.

- Kuzmickaitė, D. K. (2008). Vaikų švietimas užsienio šalyje. *Oikos: Lithuanian Migration & Diaspora Studies*, 6: 23–51.
- Kvieskienė, G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius: Baltijos kopija.
- Lahaie, C. (2008). School Readiness of Children of Immigrants: Does Parental Involvement Play a Role? *Social Science Quarterly*, 89: 684–705.
- Lahaie, C., Hayes, J. A., Piper, T. M., Heymann, J. (2009). Work and family divided across borders: The impact of parental migration on Mexican children in transnational families. *Community, Work & Family*, 12(3): 299–312.
- Laisvė laisvai judėti ir gyventi Europos Sąjungoje. Prieiga internete: http://ec.europa.eu/justice/policies/citizenship/docs/guide_free_movement_low_lt.pdf [žiūrėta 2015-07-13].
- Laoire, C. N., Carpena-Méndez, F., Tyrrell, N., White, A. (2010). Introduction: Childhood and migration-mobilities, homes and belongings. *Childhood*, 17(2): 155–162.
- Le Guin, U. K. (1990). *Buffalo gals and other animal presences*. Gollancz.
- Lee, I., Koro-Ljungberg, M. (2007). A phenomenological study of Korean students' acculturation in middle schools in the USA. *Journal of Research in International Education*, 6(1): 95–117.
- Lee, K. The experience of studying in a foreign language. Prieiga internete: <http://www.phenomenologyonline.com/sources/textorium/lee-keun-ho-the-experience-of-studying-in-a-foreign-language/> [žiūrėta 2015-02-08].
- Leliūgienė, I., Rupšienė, L., Plavinskienė, L. (2005). Tėvų išvykimo dirbti į užsienį įtaka vaikų socializacijai. *Specialus ugdymas*, 1 (12): 35–44.
- Leonavičiūtė, Ž., Juozeliūnienė, I. (2009). Atotolio šeima daugiavietiškumo požiūriu. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, (01): 81–98.
- Leončikas, T., Žibas, K. (2010). Situation of new immigrants in Lithuania. In: J. Kovalenko, P. Mensah, T. Leončikas, K. Žibas

- (eds.). *New Immigrants in Estonia, Latvia and Lithuania. Legal Information Centre For Human Rights*. Tallinn.
- Lesinskienė, S., Karalienė, V. (2008) *Emocinės raidos įtaka tolimesniam vaiko asmenybės vystymuisi. Metodinės rekomendacijos pedagoginių psichologinių tarnybų specialistams, ikimokyklinio ugdymo pedagogams ir tėvams*. Prieiga internete: [http://portalas.emokykla.lt/Documents/Metodiniai%20leidiniai/SP PC/emocines.pdf](http://portalas.emokykla.lt/Documents/Metodiniai%20leidiniai/SP%20PC/emocines.pdf) [žiūrėta 2015-08-21]
- Levering, B. (2000). Leaving Home for Higher Education: How Much Heimat Does a Human Being Need? In Crawley, F. Smeyers, P. & Standish, P. (Eds.) *Nations and Culture in European Higher Education*. Berghahn Books, 203-215.
- Levinas, E. (1971). *Totality and infinity. An essay on exteriority*. The Hague / Boston / London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Lietuviai pasaulyje. *Išėivijos institutas*. Prieiga internete: <http://www.iseivijosinstitutas.lt/lietuviai-pasaulyje> [žiūrėta 2015-07-08].
- Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*. Prieiga internete: <http://etimologija.baltnexus.lt/>
- Lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga internete: <http://lkzd.lki.lt/Zodynas/Visas.asp>
- Lietuvos gyventojų požiūris į imigraciją ir darbo migrantus. (2010). *Tarptautinė migracijos organizacija*. Prieiga internete: <http://www.iom.lt/documents/Lietuvos%20gyventoju%20poziuris.pdf> [žiūrėta 2015-05-01].
- Lietuvos gyventojų požiūris į imigraciją ir darbo migrantus*. (2010). *Tarptautinė migracijos organizacija*. Prieiga internetu: <http://www.iom.lt/documents/Lietuvos%20gyventoju%20poziuris.pdf> [žiūrėta 2015-05-01].
- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. (1991). *Valstybės žinios*, Nr. 23-593, Nr. I-1489. Prieiga internete: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=279441&p_query=&p_tr2= [žiūrėta 2015-04-30].
- Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. (1996). *Valstybės žinios*, Nr. 33-807.

- Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos migracijos politikos gairių patvirtinimo. (2014). TAR, 2014-01-30, Nr. 722. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=5338f7c0899d11e397b5c02d3197f382> [žiūrėta 2015-04-07].
- Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga internetu: <http://www.stat.gov.lt/>
- Lingis, A. (2010). *Bendra kalba, paskiri balsai. Vilniaus paskaitos*. Vilnius: Baltos lankos.
- Liobikienė, N. (2009). Sisteminė pozityvios tėvystės raiškos ir ugdymo perspektyva. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 4(2): 107–123.
- Madison, G. A. (2009). *The end of belonging: Untold Stories of Leaving Home and the Psychology of global Relocation*. Create Space Independent Publishing Platform, p. 228.
- Malinauskas, G. (2006). Researching the Impact of Partial Labour Migration on a Child: Failure of Attachment Theory. *Social Work & Society*, 4 (2): 292–300.
- Malinauskas, G. (2007). Darbo migrantų ir jų šeimų bruožai: respondentų patirtis ir požiūris. Kn.: G. Malinauskas (red.). *Darbo migracijos ypatumai – veiksniai, pasekmės ir tendencijos – Kauno mieste*. Kaunas: VDU Socialinio darbo ir Šeimos santykių institutai.
- Malinauskas, G., Mozerytė, M. (2011). Paauglių išgyvenimai tėvams dirbant užsienyje: naratyvinis reiškinių suvokimo būdas. *Kultūra ir visuomenė*, 2(1): 61–78.
- Malsch, A. M., Green, B. L., Kothari, B. K. (2011). Understanding parents' perspectives on the transition to kindergarten: What early childhood settings and schools can do for at-risk-families. *Best Practices in Mental Health*, 7 (1): 47–66.
- Manning, P. (2005). *Migration in world's history*. New York: Routledge.
- Maslauskaitė, A., Stankūnienė, V. (2007). *Šeima abipus sienų: Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos*

- perspektyvos. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas.
- Massey, S. D., Taylor, J. E. (2004). *International Migration Prospects and Policies in a Global Market*. New York: Oxford University.
- Matulaitė, A. (2013). *Kai „tavo kūnas tiesiog išprotėja“: įkūnytas nėštumo patyrimas*. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, psichologija. Vilniaus universitetas
- Matulionis, A. (2010). Emigracija lietuvių šeimose: paauglio asmenybės pozicijos raida. *Filosofija, sociologija*, 21(2): 132–142.
- Meerza, S. I. A. (2010). Rural-urban migration and its consequences on rural children: An empirical study. *Asian social science*, 6(12): 176.
- Merleau-Ponty, M. (1996). *Phenomenology of Perception*. Motilal Banarsidass Publishe.
- Merleau-Ponty, M. (2005). *Akis ir dvasia*. Vilnius: Baltos lankos, 48 p.
- Merriam, S. B., Associates. (2002). *Qualitative research in practice: Examples for discussion and analysis*. San Francisco: Jossey Bass.
- Mickūnas, A. Stewart, D. (1994) *Fenomenologinė filosofija*. Vilnius: Baltos lankos.
- Migracija Lietuvoje: faktai ir skaičiai. (2011). Tarptautinės migracijos organizacijos leidinys. Prieiga internete: http://www.iom.lt/documents/Migration_profile_R1.pdf [žiūrėta 2015-07-15].
- Migracija: pagrindinės priežastys ir gairės pokyčiams*. (2006). Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Prieiga internete: <http://www.llri.lt/naujienos/ekonomine-politika/darbo-santykiai/tyrimas-migracija-pagrindines-priezastys-ir-gaires-pokyciams/lrinka> [žiūrėta 2015-08-01].
- Minello, A., De Valk, H. (2012) *Educational expectations among children of immigrants and natives; A European comparative analysis on the role of schools and family*. Poster presentation at Alppop conference 2012, published by Alppop conference.
- Miškinis, K. (2002). *Sporto pedagogikos pagrindai*. Kaunas: LKKA.

- Montvilaitė, S., Mazolevskienė, A. (2013). Ikimokyklinio amžiaus vaikų tautinio identiteto formavimo(si) ypatumai emigracijoje. *Pedagogika*, 109: 33–39.
- Mortlock, A., Plowman, N., Glasgow, A. (2011). Transition to School: A Principles Approach. *New Zealand Journal of Teachers' Work*, 8 (2): 94–103.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Nacionalinė demografinės (gyventojų) politikos strategija. (2007). *Valstybės žinios*, Nr. 98-3977.
- NEMIS – Nesimokančių vaikų ir mokyklos nelankančių mokinių informacinė sistema. Prieiga internete: <https://nemis.emokykla.lt/> [žiūrėta 2012-02-28].
- Noel, A. (2011). Easing the Transition to School. *Australasian Journal of Early Childhood*, 36(4): 44–52.
- Norris, C. *Stories of paradise what is home when we have left it*. Prieiga internete: <http://www.phenomenologyonline.com/sources/textorium/norris-christine-stories-of-paradise-what-is-home-when-we-have-left-it/> [žiūrėta 2012-03-29].
- Nungu, J. *Homesickness as quest*. Prieiga internete: <http://www.phenomenologyonline.com/sources/textorium/nungu-joseph-homesickness-as-quest/> [žiūrėta 2012-03-29].
- Oberg, K. (2006). Cultural shock: Adjustment to new cultural environments. *Curare*, 29(2): 3. Prieiga internete: http://agem-ethnomedizin.de/download/cu29_2-3_2006_S_142-146_Repr_Oberg.pdf [žiūrėta 2012-04-27].
- OECD PISA (Programme for International Student Assessment). Prieiga internete: <http://www.pisa.oecd.org> [žiūrėta 2012-01-10].
- Online Etymology Dictionary. Prieiga internete: <http://www.etymonline.com/>
- Onwuegbuzie, A. J., Daniel, L. G. (2003). Typology of Analytical and Interpretational Errors in Quantitative and Qualitative Educational Research. *Current Issues in Education*, 6: 1–33.

- Parreñas, R. S. (2005). *Children of global migration: Transnational families and gendered woes*. Stanford University Press.
- Petrina, N., Carter, M., Stephenson, J. (2014). The nature of friendship in children with autism spectrum disorders: A systematic review. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 8(2): 111–126.
- PICUM – Platform for international cooperation on undocumented migration. Prieiga internete: <http://picum.org/en>
- Pietarinena, J., Pyhältö, K., Soini, T. (2010). A Horizontal Approach to School Transitions: a Lesson Learned From Finnish 15-Year-Olds. *Cambridge Journal of Education*, 40, 3: 229–245.
- Pilietybės klausimai. Prieiga internete: <http://renkuosilietuva.digiart.lt/pradzia/kiti-klausimai/pilietybes-klausimai/> [žiūrėta 2015-07-13].
- Pomerantz, E. M., Moorman, E. A., Litwack, S. D. (2007). The how, whom, and why of parents' involvement in children's academic lives: More is not always better. *Review of educational research*, 77(3): 373–410.
- Population Reference Bureau. (2014). Prieiga internete: <http://www.prb.org/> [žiūrėta 2015-04-08].
- Prakapienė, D. (2007). *Demografijos pagrindai*. Mokomoji knyga. Kaunas: Šviesa.
- Priest, S. (2002). *The subject in question: Sartre's critique of Husserl in The transcendence of the ego*. Routledge.
- Rabinovich, J. (2011). *Splithead*. Trans: Tess Lewis.
- Radžiūnienė, L. (2012). „Netradicinis“ tėvas šiuolaikinėje Lietuvoje. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 6: 112–124.
- Rajeckas, V. (1999). *Pedagogika – ugdymo mokslas ir menas*. Vilniaus pedagoginis universitetas: Vilnius.
- Refugee studies centre. (2010). *Forced Migration Research and Policy*. Prieiga internete: <http://www.refworld.org/pdfid/4e5f388e2.pdf> [žiūrėta 2015-05-17].
- Rice, F., Frederickson, N., Seymour, J. (2010). Assessing pupil concerns about transition to secondary school. *British Journal of Educational Psychology*, 81, 2: 244–263.

- Ryan, L., D'Angelo, A., Sales, R. A., Rodrigues, M. (2010). Newly arrived migrant and refugee children in the British educational system. Prieiga internete: https://eprints.mdx.ac.uk/9399/4/AFSI_-_Research_Report_-_final.pdf [žiūrėta 2015-10-07].
- Ryan, L., Sales, R. (2013). Family Migration: The Role of Children and Education in Family Decision-Making Strategies of Polish Migrants in London. *International Migration*, 51(2): 90–103.
- Rudžinskienė, R., Paulauskaitė, L. (2014). Lietuvos gyventojų emigracijos priežastys ir padariniai šalies ekonomikai. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 8: 65–72.
- Rupšienė L. (2001). *Šeimotyrų įvadas*. Klaipėda.
- Rupšienė, L. (2014). *Research Methodology in Doctoral Dissertations Dealing with Social-Pedagogical Problems: How Do We Ensure Quality?* Conference material at the conference: Social Education: Current Problems And Perspectives. LEU.
- Rupšienė, L., Bitinas, B. (2007). Improving the Organization of Pupils' Transfer from School to School: Lithuanian Case. *Socialiniai Mokslai*, 1 (55): 62–76.
- Rupšienė, L., Kučinskienė, R., Saveljeva, R., Osipkova, J. (2005). *Mokyklą pakeitusių mokinių sėkmingo funkcionavimo naujoje mokykloje socioedukaciniai veiksniai*. Tyrimo ataskaita. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija.
- Ruškus, J., Kuzmickaitė, D. K. (2008). Į Lietuvą grįžusių šeimų vaikų ugdymo ypatumai: „Šėltinio“ mokyklos atvejis. *Oikos: Lithuanian Migration & Diaspora Studies*, 6: 106–116.
- Saboliū, K. (2011). Vaizduotė kaip sugebėjimas ir galia. *Filosofija. Sociologija*, 3: 264–271.
- Sackey, S. (2009). *Performativity: Cultural and familial influence on the aspirations and achievement of youth in the ghanaian diaspora in america*. Doctoral dissertation. State University of New York.
- Saevi, T. (2005). *Seeing Disability Pedagogically The Lived Experience of Disability in the Pedagogical Encounter*. Doctoral dissertation. University of Bergen.

- Sakadolskienė, E. (2012). *Kriterijai menų edukologijos tyrimuose: kokybinių ir kiekybinių tyrimų skirtumai*. Pranešimas, skaitytas Meninio ugdymo tyrimu koliokviumo metu. Vilnius: LEU.
- Saldukaitytė, J. (2009). M. Heideggeris ir pagrindinės fenomenologijos problemos: ontologinis skirtumas. *Problemos / Problems*, 76: 99-111.
- Sapežinskienė, L., Soraka, A. (2010). Šokio fenomenas sociologijoje: teorinės paradigmos paieškos. *FilosoFija. sociologija*, 4: 339–347.
- Sassen, S. (2006). *Migration policy: from control to governance*. Routrande.
- Schmeer, K. (2009). Father absence due to migration and child illness in rural Mexico. *Social science & medicine*, 69(8): 1281–1286.
- Schutz, A. (1944). The Homecomer. *Collected Papers*. Tomas II: 106–119. Springer Netherlands.
- Schutz, A. (1945). The Stranger. *Collected papers*. Tomas II: 91–105. Springer Netherlands.
- Seamon, D. (2015). *Lifeworld, Place and Phenomenology: Holistic and Dialectical Perspectives* in Collins, T. Cronin, N. Lifeworlds: Space, Place, and Irish Culture (in press).
- Silver, R. B, Measelle, J. R., Armstrong, J. M., Essex, M. J. (2005). Trajectories of classroom externalizing behavior: Contributions of child characteristics, family characteristics, and the teacher-child relationship during the school transition. *Journal of School Psychology*, 43: 39–60.
- Simmons, R. G., Blyth, D. A. (1987). *Moving into adolescence: The impact of pubertal change and school context*. AldineTransaction.
- Sipavičienė, A. (2006). Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė. Prieiga internete: <http://www.iom.lt/documents/A.Sipavicienemigracija.pdf> [žiūrėta 2009-09-13].
- Sipavičienė, A., Gaidys, V., Dobrynina, M. (2009). *Grijtamoji migracija: teorinės įžvalgos ir situacija Lietuvoje*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija.

- Sipavičienė, A., Stankūnienė, V. (2013). The social and economic impact of emigration on Lithuania. *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*. 45–64.
- Skelton, T. (2009). Children's geographies / geographies of children: play, work, mobilities and migration. *Geography Compass*, 3(4): 1430–1448.
- Smith, J. S., Akos, P., Lim, S., Wiley, S. (2008). Student and stakeholder perceptions of the transition to high school. *The High School Journal*, 91(3): 32–42.
- Stockwell, E. G., Groat, H. T. (1984). *World population: An introduction to demography*. New York: Franklin Watts
- Suárez-Orozco, C., Carhill, A. (2008). Afterword: New directions in research with immigrant families and their children. In: H. Yoshikawa, N. Way (eds.). *Beyond the family: Contexts of immigrant children's development. New Directions for Child and Adolescent Development*, 121: 87–104.
- Suárez-Orozco, C., Gaytán, F. X., Bang, H. J., Pakes, J., O'Connor, E., Rhodes, J. (2010). Academic trajectories of newcomer immigrant youth. *Developmental Psychology*, 46(3): 602–618.
- Suárez-Orozco, C., Rhodes, J., Milburn, M. L. (2009). Untraveling the Immigrant Paradox: Academic Engagement and Disengagement Among Recently Arrived Immigrant Youth. *Youth and Society* 41: 151–185.
- Sverdiolas, A., Kačerauskas, T. (2008). Fenomenologija Lietuvoje. *Problemos*, 74: 16–26.
- Svigaris, Ž. (2014). *Vinco Vyčino filosofinis palikimas*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
- Šalaj, J. (2012). *Gyvumo išgyvenimas buvimo patyrimė: interpretacinė fenomenologinė analizė*. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, psichologija. Vilniaus universitetas
- Šerpytė, R. (2001). Tragedijos tragedija arba ar įmanoma išeiti anapus nihilizmo? Tragedy of tragedy-is it possible to go beyond nihilism? *Žmogus ir žodis*, 3(4): 40–80.
- Šutininė, I. (2009). Lietuvių imigrantų požiūriai į liuanistinį vaikų ugdymą. *Filosofija. sociologija*, 20(4): 310–317.

- Talcott, P., Bales R., F. (1955). *Family, Socialization and Interaction Process*. Glencoe, IL.
- Tarpatautinė migracijos organizacija. (2009). Trečiųjų šalių piliečių integracijos įgyvendinimo vadovas. Prieiga internete: <http://www.iom.lt/documents/integracijos-vadovas.pdf> [žiūrėta 2015-02-01].
- Tarptautinių žodžių žodynas*. Prieiga internete: <http://www.tzz.lt/>
- Teranishi, R., Suárez-Orozco, C., Suárez-Orozco, M. (2011). Immigrants in Community Colleges. *The Future of Children*, 21(1): 535–551.
- Tymieniecka, A. T. (2002). The visible and the invisible in the interplay between philosophy, literature and reality. *Springer Science & Business Media*, 75: 179–189.
- Tobin, H., Staunton, S., Mandy, W., Skuse, D., Helligreil, J., Baykaner, O., Murin, M. (2012). A qualitative examination of parental experiences of the transition to mainstream secondary school for children with an autism spectrum disorder. *Educational and Child Psychology*, 29(1): 75.
- Todorova, I., Suárez-Orozco, C. (2006). Projecting the voices of mexican-origin children. *Research in Human Development*, 3(4): 211–228.
- Todorova, I., Suárez-Orozco, C., Suárez-Orozco, M. (2008). Changing stories: The evolving narratives of immigrant children. *Romanian Association for Cognitive Science* 12(4): 345–367.
- Tram, J. M., Cole, D. A. (2006). A multimethod examination of the stability of depressive symptoms in childhood and adolescence. *Journal of Abnormal Psychology*, 115(4): 674.
- Troller, S. (2010). *In the Migration Trap: Unaccompanied Migrant Children in Europe*. Human Rights watch. Prieiga internete: <http://www.hrw.org/world-report-2010/migration-trap> [žiūrėta 2013-11-10].
- Vaitekūnas, S. (2006). *Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 477 p.
- Vaivada, S., Blinstrubas, A. (2011). Fenomenologijos, kaip kokybinės diagnostikos metodo, taikymas socialiniuose moksluose. *Studijos*

- šiuolaikinėje visuomenėje. Studies in modern society*, 2(1): 180-207.
- Valstybinė švietimo strategija 2013–2022 m.: tikslai, problemos, tobulinimo kryptys. (2012). Prieiga internete: www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2012/12/svietimo-strategija.pdf [žiūrėta 2015-07-14].
- Van den Berg, J. H. (1957). *The phenomenological approach to psychiatry*. Springfield, Ill.: Charles C. Thomas, 105 p.
- Van Gogh, V. *Goodreads*. Prieiga internete: http://www.goodreads.com/search?q=Vincent+van+Gogh&search%5Bsource%5D=goodreads&search_type=quotes&tab=quotes [žiūrėta 2015-08-11].
- Van Lennep, D. J. (1987). The hotel room. *Phenomenological Psychology*, Kockelmans, J. 209–215. Springer Netherlands.
- Van Manen M., Adams, C. A. (2010). *Phenomenology*. In: P. Peterson, E. Baker, B. McGaw (eds.). *International Encyclopedia of Education*, 6: 449–455. Oxford: Elsevier.
- Van Manen, M. (1990). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*. Albany, N. Y.: State University of New York.
- Van Manen, M. (2002). Care-as-worry, or “don’t worry, be happy”. *Qualitative Health Research*, 12(2): 262–278.
- Van Manen, M. (2006). Writing qualitatively, or the demands of writing. *Qualitative health research*, 16(5): 713–722.
- Van Manen, M. (2007). Phenomenology of Practice. *Phenomenology & Practice*, 1(1): 11–30.
- Van Manen, M. (2008). Pedagogical sensitivity and teachers practical knowing-in-action. *Peking University Education Review*, 1(1): 1–23.
- Van Manen, M. (2014a). *Phenomenology of Practice*. California: Left Coast Press.
- Van Manen, M. (2014b). *Lectures-Workshop in Klaipeda University*, Spring. Klaipėda University, Lithuania.

- Van Naerssen, T., Van der Velde, M. (Eds.). (2008). *Migration in a new Europe: people, borders and trajectories*. Rome: Societa Geografica Italiana.
- Venslovaitė, V. (2013). *Mokytojo naratyvo įtaka mokinio estetiniam suvokimui: muzikinės raiškos fenomenologinė perspektyva*. Daktaro disertacija: Socialiniai mokslai: edukologija. Vilniaus universitetas.
- Viluckienė, J. (2011). *Judėjimo negalią turinčių asmenų fenomenologinė gyvenamojo pasaulio analizė*. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, sociologija. Vilniaus universitetas.
- Vyčinas, V. *Vokiečių dabarties filosofija*. Prieiga internete: http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=104%3A194812&id=1074%3Ami&option=com_content&Itemid=136 [žiūrėta 2015-08-11].
- Weiss, C. C., Baker-Smith, E. C. (2010). Eighth-Grade School Form and Resilience in the Transition to High School: A Comparison of Middle Schools and K-8 Schools. *Journal of Research on Adolescence*, 20(4): 825–839.
- Windzio, M. (2012). Integration of immigrant children into inter-ethnic friendship networks: the role of ‘Intergenerational openness’. *Sociology*, 46(2): 258–271.
- Winning, A. (1990). Homesickness. *Phenomenology + Pedagogy*, 8: 245–258.
- Winning, A. (1991). The speaking of Home. *Phenomenology + Pedagogy*, 9: 172–181.
- World Bank. (2014). Prieiga internete: <http://www.worldbank.org/en/about/annual-report> [žiūrėta 2015-04-16].
- World Economic and Social Survey. (2004). *International Migration the United Nations Department of Economic and Social Affairs*. Prieiga internete: <http://www.un.org/esa/policy/wess/wess2004files/part2web/part2web.pdf> [žiūrėta 2008-09-13].

- Wright, L. C. (2010). *Parental absence and academic achievement in immigrant students*. Doctoral dissertation. International University of Florida.
- Zhou Wu. *The Lived Experience of Being a Foreigner* Prieiga internete:
<http://www.phenomenologyonline.com/sources/textorium/wu-zhou-the-lived-experience-of-being-a-foreigner/> [žiūrėta 2015-05-01].
- Zimmermann, K. F. (2005). *European migration. What do we know?* New Your: Oxford University Press.
- Žydziaiūnaitė, V., Jonušaitė, S. (2007). Fenomenografija-kokybinės diagnostikos metodas: metodologinis pagrindimas. *Pedagogika*, (85): 76–80.
- Žukauskienė, R. (2007). Lithuania. In: A. Triandafyllidou, R. Gropas (eds.). *Who are Europe's immigrants? European immigration. A sourcebook*. London: Ashgate.
- Žukauskienė, R., Malinauskienė, O., Erentaitė, R. (2011). *Tėvų auklėjimo stiliaus ir emocinio intelekto sąsajos su vyresniųjų paauglių saviveiksmingumu bei saviverte priklausomai nuo lyties. Psichologija: mokslo darbai*, 44: 22–41.
- Задорова, Т. Социальные и психологические проблемы вынужденных мигрантов. Prieiga internete:
<http://www.scienceforum.ru/2014/pdf/3377.pdf> [žiūrėta 2015-05-21].
- Харт-Дэвис, А. (2012). *Книга о времени. Секреты времени: как оно работает и как мы его измеряем*. Москва: Арт-Родник.

PRIEDAI

SUTIKIMAS DALYVAUTI TYRIME

Pasirašydama(-as) šią formą aš sutinku dalyvauti disertaciniame tyrime „VAIKŲ MIGRAVIMO FENOMENOLOGINIS TYRIMAS“ kaip tyrimo dalyvis, duodamas (-a) interviu disertacijos autoriui.

Man suteikta informacija, kad disertacinį tyrimą atlieka Aleksandra Batuchina, rašanti disertaciją aukščiau nurodyta tema. Darbo tikslas yra - atskleisti vaikų migravimo esmę. Darbas parašytas remiantis fenomenologine tyrimo strategija.

Patvirtinu, kad man buvo paaiškintas tyrimo tikslas ir naudojamos strategijos pagrindiniai aspektai, tyrimo vykdymo aplinkybės.

Aš suprantu, kad informacija, gauta šio interviu metu, nurodant asmeninę informaciją bus panaudota rengiant daktaro disertaciją ir mokslinius straipsnius.

Aš taip pat suprantu, kad turiu teisę atsisakyti dalyvauti tyrime.

Aš suprantu, kad interviu metu pateikta informacija bus naudojama tik anksčiau paminėtiems tikslams, o interviu metu gauta informacija nebus perduodama kitiems tyrėjams, bei ši informacija nebus dauginama, platinama ir laikoma jokiems kitiems tikslams.

Tyrimo tikslą suprantu ir jame dalyvauti sutinku:

Tyrimo dalyvis:

Vardas: _____

Pavardė: _____

Parašas

Tyrėjas:

Vardas: _____

Pavardė: _____

Parašas

__/__/__
Data

__/__/__
Data